

IZVEŠTAJ

MONITORING I IZVEŠTAVANJE
O AKTIVNOSTIMA PRAVNIH
INSTITUCIJA U SRBIJI U
OBLASTIMA ORGANIZOVANOG
KRIMINALA, RATNIH ZLOČINA,
DISKRIMINACIJE I NASILJA
U PORODICI

IZVEŠTAJ

Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd, Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.yu; www.bgcentar.org.yu

Za izdavača

dr Vojin Dimitrijević

ISBN 978-86-7202-103-5

Tiraž

1.200 primeraka

Priprema i štampa

Dosije, Beograd

Sadržaj

I	UVOD	5
II	ORGANIZOVANI KRIMINAL.....	9
III	RATNI ZLOČINI.....	29
IV	ZABRANA DISKRIMINACIJE.....	48
V	NASILJE U PORODICI	64

Canadian
International
Development
Agency

Agence
canadienne de
développement
international

Objavljivanje ovog izveštaja finansijski je omogućila
Kanadska agencija za međunarodni razvoj.

Svi stavovi i ocene izneti u izveštaju predstavljaju nalaze
Beogradskog centra za ljudska prava i nisu stavovi donatora.

I UVOD

Beogradski centar za ljudska prava je u proteklih dvanaest meseci, tokom čitave 2007. godine, sprovodio kontinuirani monitoring rada pravosudnih i drugih državnih organa u četiri veoma važne oblasti: zabrana diskriminacije, organizovani kriminal, ratni zločini i nasilje u porodici. Dvanaestomesečni angažman deo je projekta „*Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici*“, koji je finansijski pomogla Kanadska agencija za međunarodni razvoj (CIDA).

Iako je reč o oblastima koje na prvi pogled izgledaju razučeno i bez direktne međusobne veze, ideja da na jednom mestu i u okvirima istog projekta obradimo različite fenomene iz navedenih oblasti se pokazala korisnom i metodološki ispravnom. Naime, kroz monitoring se potvrdilo ono što smo saznavali i ranije u Beogradskom centru za ljudska prava i zahvaljujući dvanaestogodišnjem iskustvu na terenu praćenja stanja ljudskih prava. Najvažniji problemi ljudskih prava uzrokovani su institucionalnim nedostacima, odsustvom jasne političke volje i nespretnošću da se u praksi iskreno i profesionalno prihvate pravila koja mire dve veoma važne funkcije države: efikasna borba protiv različitih vrsta kriminalnog ponašanja i zaštita i unapređenje stanja ljudskih prava. U domaćoj javnosti, i stručnoj i opštoj, veoma retko se insistira na vezi ove dve potrebe; češće se zadovoljavamo parcijalnim zakonskim intervencijama ili ulazimo, bez ozbiljne pripreme i skeniranja stvarne situacije, u megalomanske kampanje iza kojih ostaju gotovo samo plakati, bilbordi i potrošen novac za skupe televizijske spotove. U mesecima i godinama koje slede, srbijansko društvo ostaje suočeno s izazovima koje je imalo i ranije i koji su, ovoga puta, uvećani protekom i gubitkom dragocenog vremena i opadanjem još dragocenijeg poverenja građana u institucije. Zbog toga ne čudi i jedan od najopštijih zaključaka iz ovog izveštaja: u najjednostavnijoj analizi utroška i koristi se jasno vidi da su ostvarene koristi od takvih poduhvata još uvek male i sporadične.

Razlika, dakako, ima između pojedinih oblasti koje su praćene. One su vidljive, pre svega, u institucionalnoj spremnosti i obučenosti da se pruži pravna, najčešće sudska sankcija za protivpravno postupanje. Dva segmenta „specijalizovanog pravosuđa“, posebna sudska odeljenja koja vode postupke protiv optuženih za organizovani kriminal i ratne zločine svakako su najsvetliji primeri u opštoj slici koja nije naročito povoljna. Ovo se posebno odnosi na sudije koje su sudile u nekim od najznačajnijih procesa u dosadašnjem radu ovih institucija. Iako su bile izložene pravoj lavini napada i još češće posrednih ali možda opasnijih pritisaka, ove sudije

su uspele da privedu kraju postupke u kojima se istovremeno sudilo za najteže udare na ljudska prava i državni poredak.

Bez namere da time umanjimo ogromne napore drugih nosilaca sudskih funkcija koji su vodili druge postupke, želimo da istaknemo članove sudskog veća koje je u 2007. godini donelo prvostepenu presudu kojom su osuđeni optuženi za učešće u atentatu na Zorana Đinđića, pokojnog predsednika Vlade Srbije. Ovaj postupak, koji je trajao više od tri godine, bio je „ogledni postupak“; osobena borba između pokušaja da se spreči kažnjavanje svih odgovornih za ubistvo Zorana Đinđića i napora da se kroz sudsku odluku donetu posle opsežnog postupka osude zločinci i uputi jasna poruka državnog sistema da u Srbiji ne mogu biti dozvoljene likvidacije najvažnijih državnih funkcionera koje vrše okoreli kriminalci za svoj ili tuđi račun. Presuda sudskog veća Posebnog odeljenja beogradskog Okružnog suda kojom je, posle povlačenja sudije Marka Kljajevića, predsedavala Nata Mesarović a u kojem su sudili i Milimir Lukić i Radmila Dragičević Dičić, donelo je osuđujuću presudu u zakonitom postupku. Pravni učinci sada zavise od ishoda budućeg žalbenog postupka koji će verovatno pokrenuti branioci osuđenih. Njeni stvarni učinci zavisice, međutim, od sposobnosti srbijanskog društva da razlikuje zločin od herojstva. Ukoliko nad ovim društvom ostane i delić senke koja proističe iz opasnih i zlonamernih podmetanja koja idu za tvrdnjom da „možda nikada nećemo otkriti pravu istinu“ i prizivanja „sindroma Kenedi“, onda će ovakva presuda biti samo slaba satisfakcija za deo ovog društva. Zbog toga će stvarni značaj ovog suđenja biti poznat tek u godinama koje dolaze. To nikako ne umanjuje značaj odluke kojom je sudsko veće omogućilo da budu osuđeni neposredni izvršioци atentata i njihovi neposredni nalogodavci.

Pred Posebnim odeljenjem se vode i brojni drugi postupci licima koja su optužena za dela organizovanog kriminala. Rezultati svakog od ovih postupaka, njihovi dometi i problemi koji se javljaju u pojedinim postupcima, prikazani su u posebnom delu ovog izveštaja koji nosi naziv „Organizovani kriminal“.

Suđenja za dela ratnih zločina se odvijaju pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Suštinski, tema ratnih zločina je mnogo šira od tvrdnji iznetih u optužnicama Tužilaštva za ratne zločine i pitanja otvorenih u sudnicama sudskih veća koja sude i donose odluke. O pitanjima odgovornosti za ratne zločine raspravlja se na širokoj pozornici od Haškog tribunala do predizbornih kampanja domaćih političkih stranaka. Istovremeno, rad Veća za ratne zločine i Tužilaštva koje sprovodi istrage i podiže opužnice u ovim predmetima, nije dovoljno poznato javnosti. Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava su tokom 2007. godine pratili sve postupke koji se pred specijalnim sudom vode kao i najvažnije istrage koje su u toku. Pored toga, posebna pažnja je posvećena postupanju Vrhovnog suda Srbije u postupcima po pravnim lekovima izjavljenih protiv prvostepenih presuda. Razume se, na kraju teksta o suđenjima za ratne zločine dat je prikaz mogućih zakonodavnih intervencija i drugih promena koje bi mogle u budućnosti da dovedu do efikasni-

jeg vođenja postupaka u suđenjima za ratne zločine, ali i postizanja osnovne svrhe ovakvih suđenja: kažnjavanja odgovornih za zločine u nedavnoj prošlosti i generalna prevencija kako bi se slični zločini sprečili u budućnosti. Prikaz svih navedenih problema predstavljen je u delu izveštaja pod nazivom „Ratni zločini“.

Problem diskriminacije je jedan od najakutnijih problema u srbijanskom društvu. Ni protekla, 2007. godina, nije bila izuzetak u tom pogledu. Nažalost, u godini kada je posebna pažnja u okviru ovog projekta posvećena monitoringu zakonodavstva i prakse suzbijanja diskriminacije, pozivi na diskriminaciju, naročito govor mržnje, doživeli su pravu eksploziju. Da podsetimo, ranu jesen protekle godine obeležili su gromoglasno najavljuvan i nemušto sprečen skup sledbenika neonacizma u Novom Sadu i napad na učesnike uredno prijavljenog antifašističkog skupa koji je 7. oktobra održan u tom gradu. Narodna skupština Republike Srbije, ni u ovim okolnostima, nije uspela da na dnevni red stavi razmatranje jedinstvenog antidiskriminacionog zakona. Iako Srbija ima izvestan broj pravnih propisa koji zabranjuju različite oblike diskriminacije, očigledno je, a to potvrđuju i ovde prikazani rezultati monitoringa, da to nije dovoljno za efikasan pravni odgovor na takvo neozvoljeno ponašanje. Iako je vladin predlog zakona pripremljen pre više od godinu dana, taj tekst se još uvek nije našao pred poslanicima srbijanskog parlamenta. Očekuje se da, posle uzimanja u obzir primedbi koje priprema Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), unapređeni predlog konačno bude razmatran u parlamentu. Trenutno se u parlamentarnoj proceduri nalazi predlog koji je, ponavljajući predlog koji je pre nekoliko godina pripremila Koalicija protiv diskriminacije, podnela opoziciona LDP.

Jedna od posledica nepostojanja jedinstvenog antidiskriminacionog propisa jeste i nesrazmerno mali broj postupaka koji se ovim povodom vode pred nacionalnim sudovima. Istraživači Beogradskog centra su pratili ona suđenja koja su u toku pokušavajući da iz takvih postupaka izvuku postojeće tendencije i da prikažu moguća rešenja koja bi dovela do njihovog efikasnijeg vođenja i većeg uspeha u borbi protiv diskriminacije. Objedinjeni prikaz stanja u oblasti suzbijanja diskriminacije dat je u delu „Zabrana diskriminacije“.

O problemima nasilja u porodici se poslednjih godina sve više govori u našem društvu. Pre nekoliko godina su izvršene zakonske reforme koje pružaju efektivnije mehanizme za prevenciju i kažnjavanje porodičnog nasilja. Ove izmene su izvršene, pre svega, u oblasti krivičnog i porodičnog zakonodavstva. Istovremeno, rezultati sprovedenog praćenja pokazuju da su dometi borbe protiv nasilja u porodici još uvek ograničeni. Razlozi za ovakvu situaciju su brojni. Deo problema je vezan za institucionalne nedostatke, pre svega u oblasti pravosuđa. Svakako, u godinama koje su pred nama, organi vlasti moraju da otklone ove nedostatke i da više rade na promeni ličnog i profesionalnog odnosa prema problemu porodičnog nasilja, nasilnicima i žrtvama. U tome mogu biti od koristi i primeri dobre prakse drugih zemalja koji su takođe prikazani u ovom izveštaju. Analiza postojećeg zakonskog okvira i

opsežni rezultati praćenja tekućih postupaka povodom nasilja u porodici, zajedno s predlozima za poboljšanja u bliskoj budućnosti, izloženi su u tekstu koji nosi naslov „Nasilje u porodici“.

Beogradski centar sa zadovoljstvom predstavlja ovaj izveštaj koji je rezultat projekta „*Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici*“. Još jednom zahvaljujemo Kanadskoj međunarodnoj agenciji za razvoj koja je omogućila njegovu realizaciju. Svi stavovi i ocene koji su izneti na stranicama koje slede su stavovi Beogradskog centra za ljudska prava i ne odražavaju nužno stavove Kanadske međunarodne agencije za razvoj.

Nadamo se da dvanaestomesečni rad nije bio uzaludan i da se dalje aktivnosti praćenja rada pravosudnih i drugih institucija u ove četiri oblasti neće završiti okončanjem ovog projekta.

Beograd, januar 2008. godine

II ORGANIZOVANI KRIMINAL

Tokom 2007. godine pratili smo rad organa koji se bave suzbijanjem organizovanog kriminala u Srbiji, rad Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu i Specijalnog tužilaštva, ali i rad organa Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) i postupke visokih državnih funkcionera. Takođe, analizirali smo na koji način su srbijanski mediji izveštavali o temama vezanim za rad pomenutih ograna i uopšte o temi organizovanog kriminala u Srbiji.

U 2007. godini u Specijalnom sudu su primljena 33 predmeta, optuženo je 240 lica, presudom je okončano 8 predmeta, dok je 20 predmeta okončano na drugi način (na primer, prosleđivanjem predmeta drugim sudovima). Ovaj izveštaj sadrži pregled događaja koji su obeležili suđenja u nekim od ovih predmeta. Prisustvovali smo velikom broju suđenja pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu, ali smo i razgovarali s nekim od učesnika u ovim postupcima i pratili način na koji mediji izveštavaju u suđenjima i učesnicima u postupcima pred ovim sudom.

Osim pregleda toka sudskih postupaka, ovaj izveštaj sadrži podatke o radu drugih državnih organa koji se bave suzbijanjem organizovanog kriminala, prvenstveno Ministarstva unutrašnjih poslova i Specijalnog tužilaštva. Izveštaj sadrži i osvrt na najznačajnija pitanja koja se tiču izveštavanja srbijanskih medija o organizovanom kriminalu.

Kao rezultat analize svih ovih događaja izvedeni su zaključci i preporuke koji se nalaze na kraju ovog izveštaja. Naš opšti zaključak je da je osnovna pretpostavka uspešne borbe države protiv organizovanog kriminala postojanje političke volje na nivou svih državnih institucija – zakonodavnih, izvršnih i sudskih. Specifičan uticaj na ovu borbu imaju srbijanski mediji. Neki od njih, posebno pisani, pokušavaju da umanje kredibilitet i autoritet Specijalnog suda, podršku koju uživa u javnosti, kao i da prikažu žrtve organizovanog kriminala, a prvenstveno pokojnog premijera Đinđića i njegove saradnike, kao pripadnike kriminalnih grupa.

1. Zakonska pravila

Postupci pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu (Specijalni sud) vode se u skladu s odredbama Zakonika o krivičnom postupku (ZKP), koji po uzoru na inostrana zakonodavstva, predviđa posebne institute za borbu protiv organizovanog kriminala: institut prikriivenog islednika (čl. 504nj), institut svedoka saradnika (čl. 504d–504i) i meru kontrolisane isporuke (čl. 504o). Srbijanski sudovi

primenjuju pravila Zakonika o krivičnom postupku¹ iz 2004. godine, a Zakonik iz 2006. godine se još uvek ne primenjuje.² Njegova primena je intervencijom zakonodavca, sredinom 2007. odložena do kraja 2008. godine. Ministarstvo pravde je u međuvremenu oformilo radne grupe koje pripremaju predlog novog Zakonika o krivičnom postupku.

Radna grupa Ministarstva pravde radi na izradi predloga Zakona o oduzimanju imovine stečene krivičnim delom. U najskorije vreme predlog ovog zakona bi trebalo da bude objavljen i iznesen na javnu raspravu. Iako su neke od sudija Specijalnog suda veoma hrabro primanjivale postojeće zakonske odredbe da bi oduzele imovinu učiniocima krivičnih dela (vidi slučaj *Zarubica*), za efikasnu borbu protiv organizovanog kriminala neohodno je što pre usvojiti zakon koji omogućava kontrolu sumnjivih novčanih transakcija, olakšano utvrđivanje porekla imovine i efikasno oduzimanje protivpravno stečene imovine u korist države.

2. Rezime

Tokom 2007. godine je doneta prvostepena presuda na suđenju za ubistvo premijera u verovatno najvažnijem i najosetljivijem sudskom procesu u istoriji srbijskog pravosuđa. Presuda sadrži analizu atentata izvršenog 12. marta 2003, opis događaja koji su mu prethodili, ali i događaja koji su usledili, kao i analize uloga učesnika zločina i iskaza svedoka. U presudi je utvrđeno da je, u nameri ugrožavanja ustavnog uređenja i bezbednosti države, stvorena zavera s ciljem „sticanja uticaja na nosioce vlasti u najvišim državnim organima“, i to tako što će atentatom na „premijera i neke funkcionere i drugim aktima nasilja kod građana biti stvoreni nesigurnost i nemir“. Dokazi i činjenice koji potvrđuju krivicu optuženih pripadnika zemunskog klana su brojni i neprotivrečni. Ipak, ovo suđenje nije dalo odgovore na mnoga pitanja u vezi s atentatom na premijera i događajima koji su usledili. Tako, nije ispitana veza između oružane pobune Jedinice za specijalne operacije (JSO) i atentata na premijera, niti kakve su bile posledice podrške koju je pobuni pružio tadašnji predsednik SRJ Vojislav Koštunica, niti su ispitane uloge ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića i bivšeg ministra pravde Zorana Stojkovića u predaji prvooptuženog Ulemeka. Imajući ovo u vidu, kao i da su ova lica deo izvršne vlasti u zemlji već duži niz godina, jasni su razlozi za odsustvo političke volje i podrške institucijama u borbi protiv organizovanog kriminala. Iako se iz obrazloženja sudskog veća i nekih izjava predstavnika specijalnog tužilaštva zaključuje da oni prepoznaju značaj rasvetljavanja političke pozadine ubistva premijera za uspostavljanje vladavine prava u Srbiji, nedostatak političke volje i podrške drugih državnih institucija ne opravdava nedostatak rasvetljavanja ovih događaja.

Izvršna vlast je tokom 2007. godine vršila indirektni pritisak na organe za borbu protiv organizovanog kriminala. Oblik indirektnog pritiska je svakako potpuni

1 *Službeni glasnik*, 58/04.

2 *Službeni glasnik*, 46/06.

izostanak efikasne istrage u slučajevima pokušaja atentata i pretnji sudijama Posebnog odeljenja Okružnog suda koji sude u većima za organizovani kriminal. Svojevrstan pritisak su i smene pripadnika policije koji su učestvovali u podnošenju krivičnih prijava protiv bivših visokih funkcionera Elektroprivrede Srbije (EPS) zbog zaključivanja štetnih ugovora s kompanijama *Energy Financing Team* (EFT) Vuka Hamovića i *Interface* Vojina Lazarevića. Postupkom ministra Jočića stvoren je pritisak na tužilaštvo u pogledu daljeg postupanja po ovoj krivičnoj prijavi i eventualnom sudskom procesu protiv lica odgovornih za krivična dela organizovanog kriminala.

Neki od postupaka koji su u toku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda predstavljaju svojevrstan vid suočavanja s prošlošću, dok nas praksa Vrhovnog suda Srbije (VSS) stalno podseća koliko je to suočavanje teško i koliko je srbijanskom pravosuđu neophodna lustracija da bi se borilo protiv organizovanog kriminala. Ovu tvrdnju potvrđuje nesvakidašnji predsedan s glasanjem Milene Inić-Drecun, sudije VSS, koja je odbila da potpiše zapisnik o većanju i glasanju i time povredila proceduru odlučivanja u trećem stepenu krivičnog postupka u procesu za ubistvo Ivana Stambolića i atentat na Vuka Draškovića u Budvi, kao i odstupanje od postojeće prakse VSS i isplata naknade štete od 4 000 000 dinara sudiji Životi Đoinčeviću za pretrpljene duševne bolove zbog povrede ugleda i časti, slobode i prava ličnosti tokom hapšenja i pritvora u akciji Sablja.

3. Ubistvo premijera Zorana Đinđića

Presuda. – Prvostepeni postupak pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za ubistvo premijera Zorana Đinđića je završen izricanjem presude od 23. maja 2007. godine. Organizatorima i izvršiocima atentata na premijera Srbije su, na osnovu brojnih nepobitno utvrđenih dokaza izvedenih u toku samog postupka, izrečene stroge kazne. Prvooptuženom Miloradu Ulemeku je izrečena kazna od 40 godina zatvora, kao i direktnom izvršiocu atentata Zvezdanu Jovanoviću. Pripadnici zemunskog kriminalnog klana, Aleksandar Simović, Ninoslav Konstantinović, Vladimir Milisavljević i Sretko Kalinić osuđeni su na po 35 godina zatvora, a Milošu Simoviću, Milanu Jurišiću, Dušanu Krsmanoviću, Branislavu Bezareviću i Željku Tojagi izrečene su jedinstvene kazne zatvora od 30 godina, dok je Saša Pejaković, koji se brani sa slobode, osuđen na 8 godina zatvora. Ulemeku, Jovanoviću, Aleksandru Simoviću, Krsmanoviću, Bezareviću i Tojagi produžen je pritvor do pravnosnažnosti presude, dok su okrivljeni Miloš Simović, Konstantinović, Milisavljević, Kalinić i Jurišić i dalje u bekstvu. Saši Pejakoviću je produžena mera zabrane napuštanja Beograda, s obavezom da se redovno javlja policiji.

Sudija Nata Mesarović potpisala je napisanu presudu 9. novembra 2007. godine. Rok za žalbu iznosi 15 dana od dostavljanja presude i nakon isteka tog roka kompletni spisi predmeta biće dostavljeni Vrhovnom sudu Srbije nadležnom da odlučuje u eventualnom drugostepenom postupku. S obzirom na maksimalne izrečene kazne Ulemeku i Jovanoviću, organizatoru i izvršiocu ovog zločina, kao i na visoke

kazne zatvora ostalim optuženima, Specijalno tužilaštvo je već ranije najavilo da se neće žaliti na presudu, te da mogućnost za ulaganje žalbe ostaje samo osuđenima u ovom postupku.

Za vreme trajanja postupka su na članove sudskog veća kontinuirano vršeni pritisci. Predsednica veća Nata Mesarović primala je putem mobilnog telefona poruke uznemiravajuće sadržine. Pokušan je atentat na predsednika Posebnog odeljenja Okružnog suda, kome su odštrafljeni točkovi na privatnom automobilu. Takođe, vid pritiska na sudiju Mesarović bila je i tužba nekadašnjeg advokata svedoka saradnika Milenkovića, Biljane Kajganić, povodom navodno nezakonitog postupanja u vršenju sudijske funkcije.

Pred sam završetak dokaznog postupka, odbrana je pokušala da izazove produženje postupka zahtevima za ponovno izvođenje nekih dokaza, ali i putem pojave brojnih svedoka odbrane koji su pokušali da obezbede alibi nekima od optuženih. Pokušaj pružanja alibija prvoptuženima nesumnjivo je bio i pokušaj obaranja optužnice. Alibi za optuženog Zvezdana Jovanovića i Milorada Ulemeka pružili su pripadnici rasformirane Jedinice za specijalne operacije. Postavlja se pitanje zašto su svedoci odbrane čekali tri godine i zašto njihovi iskazi nisu dati ranije. Odgovor na ovo pitanje mogao bi da se nađe u nepotpuno sprovedenoj istrazi ili u primenjivanju formule koju smo uočili i na suđenjima zbog atentata na Vuka Draškovića u Budvi, kada je primećeno davanje alibija optuženima pred sam kraj suđenja. Ovi alibiji su se pokazali lažnim, pa bi tužilaštvo moralo da pokrene krivične postupke protiv lica koja su lažno svedočila pred sudom. Zanimljivo je primetiti da su svedoci na suđenju za ubistvo premijera, a koji su pružali alibije, većinom pripadnici rasformirane JSO, sada zaposleni na različitim položajima u policiji širom Srbije.³ Sudsko veće je odbilo predloge advokata odbrane za izvođenje dokaza među kojima su se našli i zahtevi da se kao svedoci ponovo saslušaju Čedomir Jovanović i druge ličnosti iz javnog života, s obrazloženjem da su „svi odbijeni predlozi kao dokazi suvišni, ili već dovoljno ispitani u istrazi, ili bi mogli biti predmet nekog drugog postupka.“

Punomoćnik oštećene Ružice Đinđić, advokat Srđa Popović, predložio je saslušanje svedoka koji bi razjasnili političke motive protesta JSO iz novembra 2001. godine i okolnosti pod kojima se prvooptuženi Milorad Ulemek predao srbijanskoj policiji. Sudsko veće odbilo je predloge zastupnika porodice Đinđić da se saslušaju premijer Srbije Vojislav Koštunica, ministar unutrašnjih poslova Dragan Jočić, direktor BIA Rade Bulatović, bivši savetnik predsednika Jugoslavije Gradimir Nalić, direktor RTS Aleksandar Tijanić i bivši generalni inspektor MUP Srbije Vladimir Božović.

Odobren je predlog advokata Popovića da se sasluša bivši načelnik Uprave bezbednosti Generalštaba Vojske Jugoslavije, penzionisani general Aco Tomić, ali njegovo svedočenje nije doprinelo saznanju novih činjenica. Sudija Mesarović zabranila je pitanje advokata Popovića o Tomićevoj povezanosti i susretima s Ulema-
kom i drugim optuženima uz obrazloženje da je pitanje zasnovano na informaci-

3 Tako se čak bivši pripadnik Ulemekovog obezbeđenja našao kao zaposleni u MUP-ovom odeljenju za zaštitu svedoka!

jama koje ne predstavljaju sastavni deo spisa predmeta, već je zasnovano na delu koji je iz spisa izdvojen i deo je iskaza koji je Dušan Krsmanović dao u istražnom postupku u predmetu *Zemunski klan*.

Odbijen je i zahtev advokata Popovića da se u spise predmeta kao dokaz uvrste transkripti razgovora svedoka saradnika Milenkovića i njegovog tadašnjeg advokata Biljane Kajganić zbog formalnog nedostatka naredbe istražnog sudije o prisluškivanju Milenkovića. Naredba nije sadržala datum, a kao sporno utvrđeno je i dostavljanje transkripta tadašnjem predsedavajućem sudiji Marku Kljajeviću.

Zamenik specijalnog tužioca Jovan Prijić precizirao je optužnicu, pa je tako odustao od krivičnog gonjenja Dejana Milenkovića Bagzija i Miladina Suvajdžića zvanog Đura Mutavi, kao i pokojnog Zorana Vukojevića Vuka,⁴ koji su ranije dobili status svedoka saradnika. Optuženom Saši Pejakoviću tužilac je prekvalifikovao krivično delo koje mu se stavlja na teret iz učešća u ubistvu u pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela, tako da je Pejakoviću po službenoj dužnosti ukinut pritvor zbog toga što je za ovo krivično delo predviđena kazna do osam godina zatvora.

Završne reči izneli su zamenik tužioca, advokati oštećenih, oštećeni Milan Veruović, advokati optuženih kao i prvooptuženi Milorad Ulemek i punomoćnici porodice Đinđić. Veći deo završnih reči javnost je mogla da prati u direktnom televizijskom prenosu na RTS. Punomoćnici Danilović i Popović su u završnim rečima istakli da je nedovoljno istražen motiv i politička pozadina ubistva.

U usmenom obrazloženju presude sudija Nata Mesarović je govorila o dokazima na osnovu kojih je utvrđena istina o atentatu na premijera, ali i događajima koji su mu prethodili, kao i o prethodnim neuspehim pokušajima atentatora kroz koje je jasno utvrđena veza rasformirane JSO, službe Državne bezbednosti i pripadnika zemunskog kriminalnog klana. Obrazlažući presudu, sudija Mesarović je govorila o konstrukcijama odbrane koje su korišćene tokom postupka, kao i brojnim veštačenjima i svedočenjima na osnovu kojih su se odbrane optuženih pokazale izmišljenim i netačnim. U svojoj oceni političkog motiva, sudsko veće je ostalo pri stavu da je politička pozadina atentata na premijera Zorana Đinđića dovoljno rasvetljena, te da ne postoji politički inspirator zločina, i da nije potrebno ni važno utvrditi ko su lica odgovorna za stvaranje političke klime koja je omogućila njegovo ubistvo. Obrazložen je i stav sudskog veća prema pobuni JSO, kojim se odgovornost za nepokretanje postupka i neistraživanje činjenica vezanih za pobunu prenosi na Specijalnog tužioca.

Po završetku obrazloženja sudija Nata Mesarović je iznela svoje mišljenje o nerazjašnjenim propustima državnih službi na dan atentata i o mogućnostima da jedno kriminalno udruženje prati, progoni i planira ubistvo najvišeg državnog funkcionera, ocenivši postupke države u zaštiti premijera kao neshvatljive i neozbiljne.

Sam čin izricanja presude bio je obeležen nesvakidašnjim ponašanjem lica u sudnici koja su sedela u delu predviđenom za porodice optuženih i sudske straže

4 O istrazi zbog ubistva Zorana Vukojevića Vuka vidi niže.

koji nisu poštovali direktno naređenje predsednice veća Nate Mesarović da svaki izlazak iz sudnice tokom čitanja presude onemogućće.

Politička pozadina ubistva. – Vršilac dužnosti specijalnog tužioca Slobodan Radovanović izjavio je da je oformio predmet „pozadina ubistva premijera Srbije Zorana Đinđića“. Neprimerena je bila izjava portparola specijalnog tužilaštva Tome Zorića, data tim povodom, u kojoj je unapred kvalifikovao krivično delo JSO kao protest. U postupku za ubistvo premijera, za gotovo četiri godine njegovog trajanja, tužilaštvo i sud su odbijali da se bave političkom pozadinom ubistva, uz stalno uvećavanje tužilaštva da će se time baviti u posebnoj istrazi.

Četiri meseca nakon izricanja presude zbog ubistva premijera i najave tužilaštva o otvaranju istrage o pozadini ubistva, umesto da prezentuje rezultate dosadašnje istrage, što je od prvorazrednog značaja za građane Srbije, vršilac dužnosti javnog tužioca Radovanović se „čudi što su mnogi tražili da se to istraži, a onda učitali“. Dalje, on unapred priprema javnost za neuspeh, navodeći da je „vraški težak posao i pitanje je da li ćemo ikada to otkriti“, i najavljuje mogućnost „da se ispostavi da nije bilo političke pozadine ubistva premijera Zorana Đinđića i da slučaj treba zatvoriti“. Za početak, smatramo da bi tužilaštvo moglo da traži ispitivanje svih pripadnika sadašnjeg režima koji nisu u postupku za ubistvo premijera pojasnili svoju ulogu u nizu događaja, kao što su na primer predaja prvooptuženog Milorada Ulemeka, ili podrška oružanoj pobuni JSO.

Intervju osuđenog Milorada Ulemeka Legije. – U iščekivanju pismenog otpravka presude za ubistvo premijera Đinđića, dnevni listovi „Kurir“ i „Glas“ su objavili navodno autentičan intervju s Miloradom Ulemekom Legijom, osuđenim za ubistvo premijera Zorana Đinđića, Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića.⁵

Predsednica sudskog veća u slučaju za ubistvo premijera nije dala odobrenje za ovaj intervju. Načelnik Odeljenja za tretman u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija tvrdi da Ulemek nije bio u kontaktu s novinarima, kao i da nema nijedno sredstvo komunikacije u svojoj ćeliji. Prema izveštaju Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, Ulemeka su posećivala samo lica koji su za to imala odobrenje i nema indicija da su zaposleni u Okružnom zatvoru u Beogradu na bilo koji način „učestvovali“ u objavljivanju ovog intervjuja.

Slobodan Radovanović, vršilac dužnosti tužioca, dao je nalog da se utvrdi da li je došlo do kršenja zakona. Ministarstvo kulture, koje je nadležno i za medije, nažalost, nema zakonske mogućnosti da pokrene postupak protiv listova „Glas“ i „Kurir“.

Ovakav medijski nastup Ulemeka direktno je uperen na destabilizovanje institucija Specijalnog suda i tužilaštva i smanjenje podrške javnosti njihovom radu. Istovremeno, ono predstavlja svojevrsan pritisak na Vrhovni sud Srbije koji će odlučivati o žalbama koje će odbrana uložiti na ovu presudu. Objavljivanje intervjuja

5 Tekst intervjuja dostupan na <http://www.bgcentar.org.yu/index.php?p=410>.

s Ulemekom predstavlja još jednu u nizu kampanja koja se u medijima vodi u cilju obmanjivanja javnosti o činjenicama vezanim za sam čin ubistva, i njegovu političku pozadinu. Putem pojedinih, posebno pisanih, medija stvorene su konspirativne verzije ubistva premijera Đinđića, zasnovane na konstrukcijama odbrane optuženih u tom postupku. Stvaranje tih nezvaničnih vezija ubistva premijera, teorije o postojanju trećeg metka i dvojici atentatora, dejstvu i umešanosti stranih obaveštajnih službi, imalo je za cilj da umani kredibilitet i autoritet Specijalnog suda, podršku koju uživa u javnosti, kao i da prikaže premijera Đinđića i članove njegove vlade kao pripadnike kriminalne grupe.

4. Predmet *Zemunski klan*

Pripadnicima tzv. zemunskog klana sudi se u postupku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za zločinačko udruživanje, 15 ubistava, 3 otmice i terorističke napade na preduzeće *Defence road* i prostorije DSS u Beogradu.

U ovom postupku posebno je bila značajna upotreba instituta svedoka saradnika. Dejan Milenković Bagzi, Ljubiša Buha Čume, Miladin Suvajdžić zvani Đura Mutavi i Zoran Vukojević Vuk su svojim iskazima rasvetlili niz pojedinosti u vezi sa krivičnim delima za koja se terete pripadnici zemunskog klana, kao i optuženi Dušan Krsmanović svojim iskazom datim u istrazi u kom je detaljno objasnio funkcionisanje grupe pokojnog Dušana Spasojevića i Milorada Ulemeka, naveo nadlogodavce, organizatore i izvršioci brojnih ubistava, istovremeno priznavši i svoje učešće u njima. Svedok saradnik Miladin Suvajdžić svedočio je da su pripadnici zemunskog klana odgovorni za više ubistava, kao i za otmice Milije Babovića, Vuka Bajruševića i Suada Musića, dok je Ljubiša Buha svedočio o delatnostima ove kriminalne grupe bez prisustva javnosti. Uprkos tome, mnoge informacije iz Buhinog svedočenja su se pojavile u medijima. Iskazom Dejana Milenkovića utvrđena je odgovornost pripadnika zemunskog klana za brojna ubistva i za miniranje mašina preduzeća *Defence road*. Svedok saradnik Vukojević je ubijen zbog svoje saradnje sa Specijalnim tužilaštvom. Utvrđeno je da je u prikriivanju ubistava i dojavljivanju detalja iz policijskih istraga učestvovao Slobodan Pažin, inspektor beogradske policije, bivši načelnik uprave za krvne i seksualne delikte, koji je bio kontakt u MUP vođe zemunskog klana Dušana Spasojevića.

Tokom celog postupka odbrana optuženih je bila uperena na osporavanje iskaza svedoka saradnika, dok su pojedina svedočenja verovatno imala za cilj njihovu inkriminaciju i ukidanje statusa svedoka saradnika. Advokati odbrane su često insistirali na suočavanju Dejana Milenkovića i Ljubiše Buhe, smatrajući da u njihovim iskazima ima brojnih neslaganja. Tokom septembra, svedočilo je i nekoliko prijatelja optuženih koji su svojim svedočenjem pružili alibi za otmicu i ubistvo Slobodana Radosavljevića Bulke juna 2002. godine. Pokušaj obezbeđivanja alibija optuženima od strane njima bliskih lica je identičan onom viđenom na suđenju za

ubistva na Ibarskoj magistrali i pokušaju davanja alibija Zvezdanu Jovanoviću na suđenju za ubistvo premijera Đinđića. U izlaganju svojih odbrana optuženi su tvrdili da je u pitanju montiran proces i da će biti osuđeni bez dokaza.

Optuženi Aleksandar Simović, koji dugo vremena nije bio dostupan sudu i navodno se do avgusta 2006. godine krio u Argentini, izneo je svoju odbranu tek na kraju dokaznog postupka. U početku je optužnicu smatrao nejasnom, a potom je njegovo izjašnjavanje o krivičnim delima koja mu se stavljaju na teret odloženo zbog lošeg zdravstvenog stanja. Negirajući navode optužnice, Simović je izneo optužbe na račun Čedomira Jovanovića, Dušana Mihajlovića, Gorana Vesića, Vladimira Bebe Popovića, Milana Dodika i bivšeg tužioca Milana Sarajlića. Iznošenje Simovićeve odbrane se u nekim delovima poklapa s navodima iz intervjuja koji je dao Milorad Ulemek i stoga se tako može posmatrati kao deo šire kampanje uperene na podrivanje autoriteta pravosuđa i osporavanje političke pozadine ubistva premijera Đinđića o kojoj je Vukojević svedočio u svom iskazu. Aleksandar Simović je optužio svedoka saradnika Ljubišu Buhu za ubistvo Željka Mihajlovića zvanog Crnogorac, delo koje nije obuhvaćeno optužnicom.

Za optuženog Nikolu Bajića postupak je rešenjem sudskog veća razdvojen, s obzirom da nije bio u mogućnosti da prati suđenje iz zdravstvenih razloga. Kao razlog za izdvajanje iz postupka sudsko veće je navelo celishodnost i efikasnost postupka. Za optuženog Bajića će se formirati poseban predmet.

Tokom decembra tužilaštvo i optuženi iznosili su završne reči. Zamenik Specijalnog tužioca za organizovani kriminal Jovan Prijčić zatražio je u završnoj reči da svi optuženi budu osuđeni i da im se oduzme više od 12 miliona evra, koliko su dobili od otmica koje su izvršili. Prijčić je istakao da je optužnica u potpunosti dokazana i da su iskazima svedoka saradnika detaljno opisana izvršenja krivičnih dela iz optužnice, pre svega ubistava i otmica koje su izvršili pripadnici zemunskog kriminalnog klana, pozivajući se često na izjavu optuženog Dušana Krsmanovića u kojoj je on opisao većinu zločina. Prijčić je naveo da je udruživanjem Milorada Ulemeka i Dušana Spasojevića početkom 2000. godine, od bande koja je prodavala narkotike i ukradena kola, nastala kriminalna organizacija sa saznanjima o radu državnih službi bezbednosti i sa kontaktima u drugim državnim organima.

Optuženi Milorad Ulemek i Aleksandar Simović ponovili su u završnoj reči konstrukcije o montiranom procesu i nepostojanju dokaza. Završne reči njihovih advokata u potpunosti negiraju navode optužnice i postojanje bilo kakvih materijalnih dokaza kojim bi bila dokazana krivica njihovih branjenika. Tokom dvočasovnog izlaganja Milorad Ulemek je obrazlagao svako krivično delo iz optužnice, negirajući umešanost i krivicu i ponavljajući tezu o povezanosti političara sa pripadnicima zemunskog klana.

U završnoj reči optuženi Dušan Krsmanović je izjavio da ostaje pri iskazu datom u istrazi.

Advokati odbrane ostalih optuženih pripadnika zemunskog klana su zatražili oslobađajuće presude. Optuženi Toni Gavrić, Predrag Maletić i Đorđe Slavković su

se složili sa zahtevima svojih advokata. Advokat Predraga Maletića zatražio je oslobađajuću presudu jer je pod prinudom pomogao u skrivanju pripadnicima zemunskog klana. Branilac Dragana Miladinovića, istakla je da je priznanje njenog klijenta iznuđeno, dok je branilac Đorđa Slavkovića, istakao da policija nije profesionalno sakupljala dokaze protiv njegovog branjenika.

Objavljivanje presude je zakazano za 18. januar 2008. godine.

Tokom iznošenja završnih reči pred sudom, pripadnici MUP Beograd su pronašli stan u kom su se skrivala dvojica odbeglih pripadnika zemunskog klana. Sumnja se da optuženom Ninoslavu Konstantinoviću pomoć u skrivanju pružaju pripadnici kriminalnog klana sa Zvezdare.

Protiv Aleksandra i Miloša Simovića i Vladimira Milisavljevića biće pokrenut postupak zbog ubistva Željka Mihajlovića Crnogorca. Specijalno tužilaštvo je najavilo podizanje optužnice protiv pripadnika zemunskog klana i za ubistva Mirka Tomića Bosanca, Zorana Davidovića Čande, Petra Miloševića i Zorana Savića Šodera iz Požarevca.

Pored ovog postupka u Specijalnom sudu, pripadnici zemunskog klana se između ostalog terete za otmicu Miroslava Miškovića, vlasnika kompanije Delta. Ovaj postupak je u nadležnosti Četvrtog opštinskog suda u Beogradu, a glavni optuženi su Aleksandar Simović, Dušan Krsmanović, Nikola Bajić i Nenad Opačić. Iz bezbednosnih razloga suđenja će se održavati u zgradi Specijalnog suda.

5. Predmet *Stečajna mafija*

Sredinom januara 2007. godine počelo je suđenje tzv. stečajnoj mafiji. Pripadnici ove grupe terete se za izvršenje krivičnih dela primanja mita, davanja mita, zloupotrebe službenog položaja i kršenje zakona od strane sudije. Optužnicom je obuhvaćeno 36 lica koja su malverzacijama u privredi i nezakonitim stečajima, odnosno izvršenjem ukupno 105 krivičnih dela, oštetila državu za oko 50 miliona evra. Kao prvooptuženi je imenovan Goran Kljajević, bivši predsednik Trgovinskog suda u Beogradu, a uz njega su kao vođe ove kriminalne grupe, označeni advokat Nemanja Jolović i biznismeni Sekula Pijevčević i Slobodan Radulović, bivši generalni direktor preduzeća C market. Među optuženima se nalazi i Delinka Đurđević, sudija Trgovinskog suda u Beogradu i Jelica Živković, bivši direktor Poštanske štedionice.

Suđenje ovoj kriminalnoj grupi pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu nalazi se u fazi dokaznog postupka. U dosadašnjem toku suđenja utvrđeni su neki od mehanizama korupcije u državnim strukturama, načini na koje su preduzeća poput Rada, C marketa ili Poštanske štedionice gotovo obezvređena kroz postupke stečaja, privatizacije ili davanja kredita. Ova kriminalna grupa je radnjama sudija Trgovinskog suda u Beogradu postavljala stečajne upravnike i direktore preduzeća, a potom omogućavala nepovoljno poslovanje ovih preduzeća zarad ostvarivanja lične protivpravne imovinske koristi. Optužnicom je predviđeno svedočenje preko 200 lica i izvođenje preko 1000 materijalnih dokaza.

6. Predmet *Drumska mafija*

Optužnicom Okružnog javnog tužilaštva iz 2006. pripadnicima tzv. drumske mafije stavljeno je na teret izvršenje krivičnog dela zločinačkog udruživanja i zloupotrebe službenog položaja u saizvršilaštvu. Ova kriminalna grupa je izdavanjem i naplatama duplih lažnih kartica za putarinu oštetila državni budžet za oko 6,5 miliona evra. Prilikom izvršenja krivičnih dela optuženi su se koristili posebno napravljenim mašinama za izdavanje kartica bez evidencije prolaska kroz naplatnu rampu i specijalnim kompjuterskim programom napravljenim u svrhu lažiranja zvanične evidencije prolazaka teretnih vozila stranih registracija. Na taj način pripadnici ove kriminalne grupe prisvajali su neevidentiran deo novca od naplate putarina.

Optužnica tereti 53 lica, a kao organizator i prvooptuženi imenovan je Milan Jovetić, bivši kontrolor analitičar, koji je negirao navode iz optužnice. Tokom dokaznog postupka utvrđeno je da je 40 odsto nelegalnih prihoda od naplata lažnih kartica bilo namenjeno organizatorima ove grupe, dok je 25 odsto novca pripadalo smenovođama na naplatnim rampama. Kroz svedočenja i priznanja optuženih utvrđeno je kako su obučavani novi inkasanti na naplatnim rampama, kako je funkcionisao sistem izdavanja lažnih naplatnih kartica, kao i postojeća hijerarhija unutar ove kriminalne grupe.

7. Predmet *GSP mafija*

Pripadnici tzv. GSP mafije su, prema navodima optužnice, u periodu od oktobra 2005. do kraja januara 2006. godine, falsifikovali i prodali skoro pet miliona karata za gradski prevoz, čime su oštetili GSP za iznos od oko 1,5 miliona evra. Optužnica protiv 16 članova ove kriminalne grupe stupila je na snagu u septembru 2006. godine, a presuda je izrečena 22. juna 2007. Organizatoru ove grupe, Gojku Samardžiću, sudsko veće je izreklo kaznu u trajanju od 6 godina i 3 meseca zatvora, dok su ostalim optuženima izrečene kazne zatvora od 2 do 4 godine. Tokom postupka je dokazana krivica lica u distribuciji i prodaji falsifikovanih markica i karata za gradski prevoz na teritoriji Beograda.

8. Predmet *Mihalj Kertes*

Početkom septembra 2007. godine počelo je suđenje Mihalju Kertesu, nekadašnjem direktoru Savezne uprave carina, koji se, prema optužnici Specijalnog tužilaštva, tereti za krivično delo zloupotrebe službenog položaja. Prema optužnici, Kertes je omogućio i organizovao prenošenje višemilionskih svota novca iz državnog budžeta na bankovne račune na Kipru za vreme vladavine Slobodana Miloševića. Kertes je učesnik i u drugim postupcima koji se vode zbog krivičnih dela učinjenih u vreme Miloševićevog režima; u procesu za četvorostruko ubistvo na Ibarskoj magistrali osuđen je za pomaganje učesnicima posle učinjenog krivičnog dela na dve godine i pet meseci zatvora, a pominje se i kao jedan od pripadnika duvanske mafije.

U optužnici se navodi da je 1994. godine tadašnji predsednik Srbije Slobodan Milošević organizovao kriminalnu grupu, čiji su članovi, pored Kertesa, bili i potpredsednici Savezne Vlade Nikola Šainović i Jovan Zebić, a koja je prema njegovom nalogu deo novca sa carinskih ispostava bez pravnog osnova predavala fizičkim i pravnim licima, političkim strankama i Resoru državne bezbednosti (RDB). Od 1182 preduzeća koja su finansirana na ovaj način ističu se Beogradska banka, Zastava namenska, Krušik Valjevo, Prvi partizan Užice, Gemaks, Jumko Vranje, Prvi maj Pirot. Zadatak Šainovića i Zebića bio je da spreče Saveznu budžetsku inspekciju da kontroliše rad carine.

Novcem poreskih obveznika Kertes je raspolagao prema naredbama Slobodana Miloševića – funkcionerima SPS Nikoli Šainoviću i Dušanu Matkoviću dato je 900 000 nemačkih maraka za potrebe finansiranja rada političke stranke, dok je Živadinu Jovanoviću dato 3 miliona. Za potrebe izborne kampanje Kertes je isplatio Urošu Šuvakoviću, funkcioneru SPS, ukupno 12 miliona nemačkih maraka, dok je pred 5. oktobar 2000. godine šefu Državne bezbednosti Radetu Markoviću dato na raspolaganje oko million nemačkih maraka.

Kertes je u toku svog izjašnjavanja po tačkama optužnice objasnio mehanizme kojima je vlast Slobodana Miloševića obezbeđivala isplate socijalnih izdataka, niske maloprodajne cene osnovnih namirnica i razna državna plaćanja, kao i da su sva inostrana plaćanja vršena preko računa Beogradske banke. Govoreći o prenošenju novca poreskih građana Srbije na privatne račune u kiparskim bankama, Kertes je istakao da je postojala tačna evidencija letova za Kipar i količine novca koja je tamo preneti.

O finansijskim malverzacijama državnih struktura u doba vladavine Miloševića svedoči istraživanje Mortena Torkildsena, finansijskog istražitelja Haškog tribunala koji je za potrebe Tribunala sačinio iscrpan izveštaj o finansijskim transakcijama i bankovnim računima na Kipru (ali i drugim lokacijama) visokih državnih funkcionera tadašnje SRJ, biznismena i članova porodice Milošević. Pošto je svoj izveštaj ustupio državnim organima Republike Srbije, vršene su različite predistražne radnje i blokirana su sredstva na računima u inostranim bankama, ali sudski postupci ipak nisu pokrenuti, a nijedan predstavnik države nije za to dao ozbiljno obrazloženje. Rade Terzić, okružni javni tužilac do 2003. godine, smatrao je da u krivičnim prijavama nije bilo dovoljno dokaza za pokretanje krivičnog postupka, što je bio razlog da novac na privatnim računima u inostranim bankama bude odoblokiran čime je mogućnost za njegovo vraćanje zauvek izgubljena.

9. Predmet *Sabračajna mafija*

Pripadnicima tzv. saobraćajne mafije na teret se stavljaju brojna krivična dela u vezi sa zloupotrebom naplate osiguranja. Ovaj predmet je značajan zbog toga što je prvi put Specijalno tužilaštvo koristilo tajnog agenta ubačenog u grupu. Optuž-

nica je podignuta protiv 29 lica, a kao organizatori grupe u optužnici su označeni Zoran Stojanović i Slobodan Knežić, bivši carinik. Oni se terete da su za sumu od 500 do 1000 evra angažovali policajce koji su sastavljali falsifikovane izveštaje o nepostojećim saobraćajnim udesima, kako bi naplaćivali fiktivnu štetu od osiguravajućih društava, oštetivši ih time za više od dve stotine hiljada evra. Optuženi policajci su priznali poznanstvo s organizatorom Knežićem, ali su negirali primanje mita. Sudsko veće je na predlog branilaca dopustilo odbranu sa slobode za sedmoro optuženih uz izricanje mere zabrane napuštanja boravišta. Pritvor je ukinut Svetlani Glišić, nevenčanoj supruzi prvooptuženog Slobodana Knežića, Branku Škariću, procenitelju štete u *Wiener städtische* osiguranju, kao i policajcima – Dušanu Đurkoviću, Slobodanu Došoviću, Branku Kostadinoviću, Miroslavu Starčeviću i Dobrosavu Laćarku, dok su u pritvoru zadržani Slobodan Knežić, Zoran Stanojević, Petar Tomašević, Arsen Žuža, procenitelj štete u *Wiener städtische* osiguranju i saobraćajni policajac Darko Mrkić.

10. Predmet *Duvanska mafija*

Specijalno tužilaštvo je do sada pokrenulo istragu protiv tri organizovane kriminalne grupe koje se terete za ilegalnu trgovinu i šverc cigareta tokom devedesetih godina prošlog veka. Duvansku mafiju je navodno činilo nekoliko organizovanih grupa, a tužilaštvo je za sada započelo procesuiranje tri grupe. Prema njihovim tvrdnjama, na čelu jedne grupe je bio Stanko Subotić Cane, vlasnik preduzeća „Mia“ za koje se sumnja da je vršilo šverc cigareta. Druga je tzv. Badžina grupa koju je predvodio Siniša Stojčić, brat ubijenog Radovana Stojčića Badže, zamenika ministra unutrašnjih poslova u vreme vladavine Slobodana Miloševića i treća je grupa koju su vodili Marko Milošević, sin Slobodana Miloševića, Mirjana Marković, supruga Slobodana Miloševića i Bojana Bajrušević, udovica ubijenog Vlade Kovačevića Trefa, biznismena iz vremena vladavine Slobodana Miloševića.

Istražni postupak trajao je pet i po meseci i saslušano je oko 100 svedoka. U istrazi je potvrđena sumnja da je Subotićeva grupa švercovala cigarete u sprezi sa vrhom države i policije. Šverc se navodno odvijao tako što su kamioni sa neocarinjnim cigaretama odlazili u Luku „Beograd“ gde bi bili evidentirani kao tranzitna roba, a potom je ista roba izvožena u Republiku Srpsku Krajinu, zatim bi se nakon evidentiranja robe i prelaska granice vraćali u Srbiju, bez odgovarajuće dokumentacije koja bi trebalo da prati istu robu. Cigarete su potom skladištene u Rumenci i Futogu odakle je vršena njihova dalja distribucija. Jedan deo cigareta, kako je utvrdila istraga, dolazio je i iz Holandije. Šleperi su preko Mađarske bez potrebne dokumentacije za robu, prelazili granicu i ulazili na tržište Srbije. Zarađeni novac grupa je prebacivala preko Crne Gore i Makedonije na Kipar.

U istrazi su saslušani pripadnici finansijske policije, koji su jednom prilikom otkrili ova skladišta. Oni su potvrdili da su zbog toga bili zatočeni u skladištu, sve

dok cigarete nisu prebačene na drugo mesto. Svedoci su tokom istrage navodili i da je policija otkrivala skladišta sa cigaretama u Futogu, ali da im je sa višeg položaja naređivano da obustave rad na tim slučajevima.

Policajska istraga pokazala je da su postojala još dva načina ilegalne trgovine cigaretama. Jedan preko graničnog prelaza Kelebija uz pomoć ekipe za Vanredne mere kontrole, po uputstvu Mihalja Kertesa i drugi preko granice sa Makedonijom.

Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal podiglo je optužnicu zbog šverca cigareta protiv Stanka Subotića Caneta i još 14 osoba. Optužnica je podignuta i protiv Mihalja Kertesa (bivšeg direktora Savezne uprave carina), Nikole Miloševića, Milana Rankovića Pekina, Miroslava Pešića, Jovice Ranđelovića i Ivane Krčmaričić (radnika preduzeća „Mia“), Nebojše Nikolića zvanog Tarzan i Dragog Dodevskog (bivših radnika Savezne uprave carina), Miodraga Zavišića (bivšeg načelnika SUP Novi Sad), Milana Milanovića Mrguda (bivšeg zamenika ministra odbrane nekadašnje Republike Srpske Krajine i osnivača jedinice „Škorpion“), Ivane Olujić (pevačice), Milovana Popivode (bivšeg načelnika Centra DB Novi Sad), Luke Nenadića, (saradnika Subotića) i Stevana Banovića (radnika Carine). U pritvoru se nalazi osam okrivljenih, jedan se brani sa slobode, a ostali su u bekstvu. Za prvooptuženim Stankom Subotićem je raspisana međunarodna poternica.

Optužnica ih tereti za sticanje protiv-pravne imovinske koristi od 56 miliona nemačkih maraka i skoro osam miliona dolara, tokom 1995. i 1996. godine. U optužnici se predlaže da se okrivljenima koji su u bekstvu sudi u odsustvu. Optužnica predlaže oduzimanje imovinske koristi koju su optuženi stekli izvršenjem krivičnih dela za koja se terete.

Tužilaštvo tereti optužena lica koja su bila zaposlena u Upravi carina da su omogućavala ulazak teretnih kamiona preduzeća „Mia“ sa cigaretama, bez carinskog evidentiranja na graničnim prelazima, a optuženi pripadnici MUP da su sprečavala bilo kakvu kontrolu poslovanja preduzeća „Mia“.

Specijalno tužilaštvo podiglo je optužnicu i protiv tzv. Badžine grupe. Optužnica je podignuta zbog produženog krivičnog dela zloupotrebe službenog položaja protiv devet okrivljenih: Siniše Stojčića, Dejana Milenovića (vlasnika i direktora firme „Deks“), Mihalja Kertesa, Petra Milenkovića (bivšeg pomoćnika upravnika carinarnice u Nišu i nekadašnjeg Kertesovog savetnika), Nebojše Nikolića, Stojana Mišića (bivšeg pomoćnika ministra policije), Radisava Gvozdenovića (bivšeg načelnika SUP Niš), Nenada Živadinovića (bivšeg načelnika SUP Zaječar) i Zdravka Hristova. Od devet okrivljenih petorica se već nalaze u pritvoru, od njih dvojica su u pritvoru koji im je određen u drugim krivičnim postupcima koji se protiv njih vode pred Specijalnim sudom. Četvorica optuženih se brane sa slobode.

Prema nalazima iz istrage, okrivljeni su tokom 1997. godine, nelegalnim uvozom i prodajom cigareta na teritoriji Srbije, pribavili imovinsku korist u iznosu od 1.828.297,09 američkih dolara. Specijalni tužilac je predložio da se okrivljenima oduzme imovinska korist pribavljena izvršenjem krivičnih dela za koja se terete.

Organizator ove grupe, prvooptuženi Siniša Stojčić sumnjiči se da je sa bratom Radovanom Stojčićem, koji je ubijen 1997. godine, korišćenjem poslovne strukture svog preduzeća „R 5 kompani“ iz Niša, uz pomoć funkcionera i radnika Carine omogućavalo ulazak kamiona sa cigaretama bez evidentiranja na graničnim prelazima. Bivši načelnici policije Mišić i Gvozdenović optuženi su da su sprečavali kontrolu poslovanja preduzeća „R 5 kompani“. Prvooptuženi Stojčić je koristio dokumentaciju firme „Deks“ u vlasništvu optuženog Milenovića da bi organizovao prenos cigareta preko Graničnog prelaza „Vrška čuka“ u Srbiju. Paklice cigareta su lažno označavane kao neka druga vrsta robe, a potom skladištene u magacine Stojčićevog preduzeća. Iz tih magacina su zatim preko mreže preprodavaca prodavane na teritoriji Srbije.

Treća grupa koju je predvodio Marko Milošević imala je državnu logističku podršku u ilegalnoj trgovini cigaretama. Grupa kojom je on rukovodio cigarete je uvozila u Srbiju preko graničnog prelaza Gradina. Kamioni s cigaretama su se do carine na prelazu ka Bugarskoj vodili na ime preduzeća Tref. Dokumentacija je odgovarala finansijskom stanju robe koja je u kamionima, ali kada su kamioni ulazili u međugranični prostor između Bugarske i Srbije, dostavljane su nove isprave kojima bi se cigarete deklarirale kao roba za tranzit preko Srbije. Vozačima bi se davao nov tovarni list s lažiranim dobavljačem, kupcem i vrstom robe. Kamioni bi zatim išli u špedicije gde se pisala carinska propratnica s lažnim podacima. Postoje i indicije o umešanosti Mirjane Marković u nelegalnu trgovinu cigaretama koje su završavale na crnom tržištu u Beogradu i celoj Srbiji, dok je deo profita od njihove prodaje bio namenjen održavanju političkog režima tokom devedesetih godina prošlog veka.

U emisiji Insajder, televizije B92 objavljen je kompletan nalaz policijske akcije Mreža, u kojoj se navodi da je bilo osam grupa umešanih u šverc cigareta, a ne samo tri koje se procesuiraju. Prema podacima iznetim u ovoj emisiji, u izveštaju akcije Mreža navode se konkretna imena koja za sada nisu obuhvaćena istragom, među kojima su Mirko Vučurović (biznismen iz vremena vladavine Slobodana Miloševića), Milorad Vučelić (bivši potpredsednik SPS i direktor RTS), Dušimir Zabunović (vlasnik preduzeća MPS Group) i Mladen Grujić (vlasnik preduzeća „Mega tabak“ i vlasnik lanca parfimerija „Lili“, poslanik u Skupštini Srbije, poslanik poslaničke grupe Demokratska stranka Srbije – Nova Srbija). Takođe, kao prvi pomagač i organizator šverca naveden je bivši šef RDB Jovica Stanišić, a u delu izveštaja koji se odnosi na funkcionisanje grupe Marka Miloševića navodi se i da su kao neposredni pomagači i organizatori između ostalih, bile odgovorne osobe iz kompanije Delta Miroslava Miškovića.

11. Predmet *Carinska mafija*

Krajem maja je tužilaštvo podiglo optužnicu protiv 28 lica koja ih tereti da su kao organizovana grupa počinili krivična dela primanja mita, zloupotrebe službenog položaja i krijumčarenje. Naneta šteta koju je ova kriminalna grupa nanela državi se procenjuje na više desetina miliona evra.

Predsedavajući sudskog veća Dragoljub Albijanić, doneo je rešenje kojim se Specijalni sud oglašava nenadležnim za 10 od 28 optuženih. Ukoliko Vrhovni sud Srbije potvrdi ovo rešenje ovoj grupi optuženih biće suđeno pred Okružnim sudom u Beogradu. Dvojici optuženih sudi se u odsustvu.

Optužnicu u ovom predmetu je za sada najduža optužnica u srbijanskom pravosuđu, napisana na više od 240 strana. Optuženi se terete za korupciju na carini, primanje mita, zloupotrebu službenog položaja i krijumčarenje. Prvooptuženi Velibor Lukić, naveden kao organizator ove grupe, vršio je funkciju šefa Odseka za suzbijanje krijumčarenja i koordinatora Uprave carina za područje južno od Beograda.

Prvooptuženi Velibor Lukić izjasnio se da mu je optužnica nejasna, i da ne priznaje da je organizator ili član ove kriminalne grupe. Drugooptuženi Dejan Ratković koji je takođe bio službenik carine brani se ćutanjem.

12. Predmet *Vehabije*

Specijalno tužilaštvo podiglo je sredinom septembra optužnicu protiv grupe od 15 vehabija iz Novog Pazara kojom ih tereti za terorizam i nedozvoljeno držanje oružja.⁶

Optuženi su Senad Ramović, Jasmin Smailović, Adnan Hot, Nedžad Memić, Fuad Hodžić, Mirsad Prentić, Erhan Smailović, Senad Vejselović, Vahid Vejselović, Mehmedin Koljši, Husein Čuljak, Aldin Pulić, Beket Memić, Safet Bećirović i Damir Berbo. Suđenje vehabijama počće 14. januara 2008. godine pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu.

Prema navodima optužnice, vehabije su planirale da postave eksploziv u objekte vodovoda, bolnice i trafostanice u Novom Pazaru. Takođe, moguće mete napada su bili Narodno pozorište, Ambasada SAD, zgrada „Beograđanka“ i hotel „Park“ u Beogradu. Optužene vehabije planirale su ubistvo sandžačkog muftije Muamera Zukorlića. Prva grupa vehabija uhapšena je na planini Ninaji. Prilikom hapšenja došlo je do oružanog obračuna između policije i pripadnika vehabija, tada je ubijen vođa vehabija Ismail Prentić. U kampu koji su osumnjičeni koristili, pripadnici MUP Srbije su pronašli veliku količinu oružja, municije, eksplozivnih sredstava, vojne opreme i sanitetskog materijala.

Pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu, krajem septembra počela je istraga protiv još jedne grupe vehabija. I ova grupa se tereti za krivično delo terorizma sa namerom da se izvrši na teritoriji Srbije.

6 Vehabizam je jedan od ogranaka islamske vere koji se zasniva na veoma strogim i radikalnim interpretacijama Kurana, pripadnici ovog pravca se mogu prepoznati po dugim bradama, kratkim pantalonama, kao i po veoma represivnom odnosu prema ženskom polu (uhapšeni su za sada odbijali da govore pred sudijama Specijalnog suda ženskog pola). Vehabije smatraju krajnje ekstremnim i opasnim po društvo i državu. Već dugo vremena postoje priče o postojanju vehabija i mudžahedina na ovim prostorima međutim o tome, sve do hapšenja grupe vehabija u Srbiji, nisu postojali konkretni dokazi.

13. Ostale krivične prijave, istrage, hapšenja i optužnice u slučajevima organizovanog kriminala

Pored navedenih sudskih postupaka, vođena je istraga i protiv pripadnika tzv. naftne mafije, grupe koja se bavila ilegalnim uvozom i distribucijom naftnih derivata. Protiv njenih članova Specijalno tužilaštvo je podiglo optužnicu u kojoj se kao vođa te grupe navodi Miša Stojanović, vlasnik i generalni direktor firme Protekta, dok se kao njeni članovi navode Dejan Ketić, Slobodan Obradović, Dragan Milak, Aleksandar Vojinović i Mitar Odalović koje optužnica tereti da su prema uputstvima prvooptuženog omogućavali i vršili uvoz dizel goriva D2 koje je bilo deklarirano kao pogonsko gorivo namenjeno proizvodnji.

Istražni sudija Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, Dragan Lazarević, uputio je krajem juna 2007. godine tužilaštvu predmet o ubistvu novinara Slavka Ćuruvije, pošto su završene istražne radnje. Više od osam godina nakon ubistva Ćuruvije, javnost u Srbiji se približava sudskom rešenju tog zločina. Tokom sprovođenja istražnih radnji, sudija Lazarević saslušao je više od sto svedoka. Ipak, u svojstvu svedoka nisu saslušani Mirjana Marković, bivši šef Državne bezbednosti Radomir Marković, nekadašnji šef beogradskog Centra Državne bezbednosti Milan Radonjić i još nekoliko pripadnika te službe koje su mediji povezivali s ubistvom Ćuruvije. U javnosti i medijima se špekuliše da su upravo oni osumnjičeni za ubistvo Ćuruvije, tako da njihovi iskazi dati u svojstvu svedoka u ovoj fazi postupka ne bi mogli kasnije da se koriste na eventualnom suđenju. Jedini očevidac ubistva Ćuruvije je krajem 2003. identifikovao u MUP Srbije na fotografiji Luku Pejovića kao jednog od dvojice ubica. Luku Pejovića, koji je imao dosije narkodilera u Crnoj Gori, ubili su nepoznati napadači ubrzo posle 5. oktobra 2000. godine. Ranija policijska istraga povezala je Pejovića sa JSO. Slavko Ćuruvija ubijen je 11. aprila 1999. godine, nakon što je na njega izvršena zastrašujuća medijska hajka preko režimskih medija tadašnjeg vladajućeg para Milošević-Marković.

Ubistvo svedoka saradnika u postupku za ubistvo premijera Đinđića, Zorana Vukojevića, bivšeg šefa obezbeđenja Dušana Spasojevića, predstavlja još jedan u nizu načina osujećenja uspešnog završetka postupaka protiv pripadnika zemunskog klana. Svedok saradnik Vukojević je napustio državni program zaštite svedoka posle dve godine policijske zaštite. Njegov iskaz pred Specijalnim sudom ukazivao je na moguću povezanost generala Ace Tomića, Radeta Bulatovića, direktora BIA, i Vojislava Šešelja s atentatom na premijera direktno ukazujući na političke motive tog zločina. Istražni sudija Vučko Mirčić završio je istragu o ubistvu svedoka saradnika Vukojevića i na mestu izvršenja krivičnog dela pronađeni su tragovi DNK Aleksandra Simovića, pripadnika zemunske kriminalne grupe. Iako se otkrivanje političke pozadine čini dovoljnim motivom za ubistvo, policijska istraga je ukazala na postojanje veće količine novca, zakopanog u dvorištu porodične kuće svedoka saradnika, koju je Vukojević prisvojio posle smrti Spasojevića, a koju su njegove ubice želele

da pronađu. Propust državnih organa u obezbeđivanju Vukojevića, s obzirom na sadržinu njegovog svedočenja, zaslužuje najoštriju osudu.

Prvo odeljenje beogradske policije je 25. jula 2007. podnelo krivičnu prijavu protiv četvorice bivših visokih funkcionera Elektroprivrede Srbije, zbog potpisivanja štetnih ugovora s kompanijama *EFT* Vuka Hamovića i *Interface* Vojina Lazarevića. Prema podacima navedenim u krivičnoj prijavi koja je u Okružnom tužilaštvu zavedena pod brojem KU 1398/07, navodi se da je država oštećena za 978 236 591 dinar. Po podnošenju krivične prijave, intervencijom ministra Jočića, smenjena su tri inspektora policije koja su radila na ovom slučaju. Hamović i Lazarević, vlasnici ovih preduzeća, poznati su kao ljudi bliski premijeru Koštunici i Demokratskoj stranci Srbije, čiji je ministar Jočić član. Intervencija ministra Jočića se u svetlu tih okolnosti nedvosmisleno može tumačiti kao zloupotreba ministarskih ovlašćenja radi zaštite stranačkih interesa.

Tokom septembra, u policijskoj akciji „Memfis“, uhapšen je Anton Stanaj, koga je srbijanska policija označila kao „vođu i finansijera međunarodne kriminalne grupe švercera cigareta“. Anton Stanaj bio je predsednik Upravnog odbora kompanije Rokšped, podgoričke kompanije sa poslovnim jedinicama u Srbiji, Hrvatskoj i na Kipru koja se bavila uvozom nafte i naftnih derivata, trgovinom automobilima i duvanskim proizvodima. Specijalno tužilaštvo podnelo je zahtev za sprovođenje istrage protiv Antona Stanaja, navodnog šefa ove kriminalne grupe i još 14 osoba za koje se sumnja da su bili članovi iste organizovane kriminalne grupe. Postoje sumnje da su osumnjičeni izigrali mere carinskog nadzora, prenosili, prodavali, distribuirali i prikrivali neocarinjene cigarete.

Podignuta je i optužnica protiv organizovane kriminalne grupe čiji je organizator Darko Erceg. U optužnici se navodi da je Erceg nabavljao heroin i kokain, a da su ostali članovi ove grupe učestvovali u razblaživanju i prepakivanju narkotika u pakovanja od pola kilograma radi daljeg transporta i prodaje na tržištu zemalja zapadne Evrope. Optužnica je podignuta i protiv Bojana Milkovića, Hikmeta Hajrovića, Zehnire Hajrovića, Milice Grubić, Dejana Ercega, Nurka Nurkovića i Bobana Tasića.

U borbi protiv organizovanog kriminala pripadnici beogradske policije uhapšili su Luku Bojovića i Veljka Banovića, za koje se navodi da su vođe jedne od opasnijih kriminalnih grupa u Srbiji. Policija je saopštila da se Bojović i Banović sumnjiče za pomaganje u skrivanju članova zemunskog klana i više teških krivičnih dela izvršenih u Srbiji i inostranstvu.

Početakom oktobra, zbog navodnih zloupotreba službenog položaja, uhapšeno je gotovo celokupno nekadašnje rukovodstvo firme *Generalexport* (*Genex*). Uhapšeni su bivši direktor *Genex* Milorad Savićević, bivši generalni direktori preduzeća *Genex* Petar Novaković i Ivica Lukić, bivši direktor Turističkog centra „Kopaonik“, koji posluje u sastavu kompanije *International CG* Nebojša Premović, bivši generalni direktor *International CG* Vladimir Gajić, i direktorka Centra za pravne poslove Agencije za privatizaciju Ljiljana Mladan. Tokom 2004. godine *Genex* je konzorcijumu Neimar-V, Kemoimpex i Irva Investicije ustupio zemljište površine 1,2 hektara, na Novom

Beogradu, za izgradnju centra Savograd, u zamenu za samo 1000 kvadratnih metara poslovnog prostora u objektu koji će na tom placu biti izgrađen. Prema nalazima policije isti poslovni prostor je potom preprodan pomenutom konzorcijumu za 1.726.000 evra, iako je tržišna vrednost tog poslovnog prostora iznosila oko 2,5 miliona evra. Ovim je pribavljena korist konzorcijumu na štetu *Genex* i budžeta Republike Srbije. Postoje sumnje da su uhapšeni i drugim nezakonitim poslovima, kao što je odobravanje besplatnog korišćenja turističkih usluga u hotelima Grand i Sunčani vrhovi na Kopaoniku, oštetili *International CG* za 4,5 miliona dinara. Tužilaštvo je predložilo određivanje pritvora u trajanju do mesec dana za svih šestoro uhapšenih. Istražni sudija je posle saslušanja svim optuženima dozvolio da se brane sa slobode.

Istražni postupak pokrenut je protiv pripadnika međunarodne organizovane kriminalne grupe osumnjičene za šverc heroina. Sumnja se su uhapšeni pripadnici ove grupe na teritoriji Srbije, BiH, Hrvatske, Makedonije, Češke i Švajcarske, u dužem periodu vršili krivično delo neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga, kao i druga krivična dela sa elementima nasilja. Uhapšeno je više lica iz Srbije i Hrvatske, među njima i Ljuban Ećim, bivši pomoćnik načelnika Službe bezbednosti Republike Srpske i kasnije šef obezbeđenja komandanta paravojne jedinice Srpska dobrovoljačka garda Željka Ražnatovića Arkana.

14. Zaključci i preporuke

Tokom 2007. godine pratili smo rad organa koji se bave suzbijanjem organizovanog kriminala u Srbiji, rad Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu i Specijalnog tužilaštva, ali i rad organa Ministarstva unutrašnjih poslova, postupke visokih državnih funkcionera. Takođe, analizirali smo na koji način su srbijanski mediji izveštavali o temama vezanim za rad pomenutih ograna i uopšte o temi organizovanog kriminala u Srbiji. Analizom mesečnih izveštaja o radu ovih organa došli smo do zaključaka o ključnim problemima sa kojima se u svom radu suočavaju i ključnim propustima koje prave u svom radu.

Generalni je zaključak da *ne postoji osnovni preduslov – politička volja* za efikasnu borbu protiv organizovanog kriminala. Postojanje deklarativne, a ne stvarne i iskrene političke volje za ovakvu borbu je razlog čitavog niza problema i propusta u radu pomenutih državnih organa, što će se videti kroz sve naše zaključke.

Rad Ministarstva unutrašnjih poslova. – Nepostojanje stvarne volje za borbu protiv organizovanog kriminala je prvenstveno vidljivo u postupcima i izjavama ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića, koji imaju direktne posledice na rad ostalih pripadnika MUP.

- Ostala je nerazjašnjena uloga ministra Jočića u predaji prvooptuženog za ubistvo premijera Milorada Ulemeka Legije.
- Veoma značajnu ulogu MUP ima u svim procesima za organizovani kriminal jer je garant posebne zaštite učesnika u ovim postupcima. MUP je tako

dužan da pruži efikasnu fizičku zaštitu sudijama koji sude okrivljenima za dela organizovanog kriminala. Tako je MUP bio dužan da sprovede efikasnu istragu o pretnjama i pokušajima atentata na sudije Specijalnog suda, kao i da javnost blagovremeno izveštava o rezultatima ovih istraga.

- Svojevrsan propust MUP u pružnju zaštite učesnicima u postupku je ubistvo svedoka saradnika u postupku za ubistvo premijera Đinđića, Zorana Vukojevića Vuka. Podsećamo na ubistvo jedinog svedoka očevidca atentata Kuja Kriještorca, kao i da su tokom mandata ministra Jočića ubijeni ključni učesnici i u nekim drugim postupcima (npr. za ubistvo Željka Ražnjatovića Arkana). Ovde nagašavamo da bi MUP trebalo da brine o fizičkom integritetu svedoka u ovim postupcima, bez obzira da li oni imaju status svedoka saradnika ili ne.
- Treba obratiti posebnu pažnju prilikom izbora pripadnika MUP za specijalne jedinice koje pružaju zaštitu sudijama i svedocima.
- Svojevrsan pritisak vršen je od strane ministra i na pripadnike policije koji rade na slučajevima organizovanog kriminala. Taj pritisak se ogleda u nastavljanju prakse smenjivanja, premeštanja ili penzionisanja pripadnika policije čiji rad je doveo do podnošenja krivičnih prijava za dela organizovanog kriminala. Indirektno ovo je pritisak na druge pripadnike policije i druge organe koji se bave borbom protiv organizovanog kriminala.

Rad Ministarstva pravde. – Tokom trajanja mandata ministra Zorana Stojkovića nedvosmisleno je izražen nedostatak političke volje u borbi protiv organizovanog kriminala. Svojim izjavama o nesposobnosti sudija i potencijalnom ukidanju Specijalnog suda, Stojković je doprineo podrivanju autoriteta Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, prikazujući ga kao nepotrebnu instituciju. Nedopustivo je da ministar pravde na takav način napada stub borbe protiv organizovanog kriminala, instituciju koja treba da uživa najviše poverenje građana Srbije.

- Nije razjašnjena uloga ministra Stojkovića u predaji prvooptuženog za ubistvo premijera Milorada Ulemeka Legije.

Izveštavanje medija. – Izveštavanja medija u Srbiji o organizovanom kriminalu nedvosmislen su dokaz nepostojanja nezavisnosti ove profesije i neefikasnosti države u sankcionisanju zloupotreba slobode medija. Nepoznate vlasničke strukture i način izveštavanja pojedinih medija ukazuju na postojanje glasila organizovanih kriminalnih grupa koja imaju za cilj da stvore podršku javnosti za krivična dela koja su učinjena i obesmisle rad zvaničnih državnih institucija. Država i dalje nije spremna da sankcioniše ovakve zloupotrebe slobode medija, što ukazuje na postojanje zajedničkih interesa organizovanih kriminalnih grupa i pojedinih nosilaca vlasti u Srbiji.

- U izveštavanju medija o suđenjima za organizovan kriminal uočen je nedostatak pravnički obrazovanih novinara, ali i nedostatak objektivnosti i

profesionalizma u informisanju javnosti. Tako je omogućeno objavljivanje intervjuua optuženom Miloradu Ulemeku.

Utvrđivanje političke pozadine. – Postojanje mreža organizovanih kriminalnih grupa koje su se bavile najrazličitijim vrstama krivičnih dela od ubistava, ucena i otmica do nedozvoljene trgovine i pronevera državnog novca, i bile razvijene i razgranate u meri u kojoj su bile u Srbiji u trenutku ubistva premijera Đinđića, ne bi bilo moguće bez pomoći i učesća državnih struktura. U cilju suočavanja i raskida sa takvom praksom državnih organa i u cilju vraćanja poverenja građana u rad sudskih i drugih državnih organa, od najvišeg je značaja da pripadnici današnje vlasti pred sudom objasne svoju ulogu u nekim spornim događajima.

Tužilaštvo, sudovi, advokatska komora. – Rad Specijalnog tužilaštva za organizovani kriminal tokom 2007. godine obeležile su najava ali i nepodizanje optužnice protiv pripadnika JSO za pokušaj državnog udara oružanom pobunom 2001. godine, kao ni rasvetljavanje političke pozadine ubistva premijera Đinđića. Očekujemo da će Specijalno tužilaštvo ostvariti svoje najave u toku 2008. godine.

- Praksa Specijalnog suda iz 2007. godine ukazuje na povećanje broja predmeta koji se nalaze u nadležnosti Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, ali i na nedostatak mogućnosti da se krivičnim postupkom obuhvate sva lica koja su bila pripadnici određene kriminalne grupe. Tako, na primer, u procesu protiv pripadnika tzv. drumske mafije optužnicom nisu obuhvaćena lica koja su prisvajala najveći deo protivpravne imovinske koristi niti je utvrđen njihov identitet.
- Svojom praksom tokom 2007. godine Vrhovni sud Srbije je jasno ukazao na potrebu lustracije u pravosuđu. Presedan sudije Milene Ilić-Drecun s (ne)potpisivanjem zapisnika o većanju i glasanju potvrđuje potrebu za suštinskim promenama.
- Advokatske komore bi trebalo da disciplinski kažnjavaju advokate koji svojim postupcima krše pravila struke.

Nova zakonska rešenja. – Trebalo bi što pre usvojiti Zakon o oduzimanju imovine stečene krivičnim delom. Ministarstvo pravde oformilo je radnu grupu koja je pripremila predlog ovog zakona. Takođe, trebalo bi ostaviti dovoljno vremena za javnu raspravu o sadržini ovog zakona.

III RATNI ZLOČINI

Suočavanje sa ratnim zločinima učinjenim u najbližoj prošlosti jedan je od važnih koraka koje Srbija treba da načini na putu uspostavljanja demokratskog društva i vladavine prava. Kako ratni zločini predstavljaju najteži vid kršenja ljudskih prava, kažnjavanje počinilaca potreba je svakog društva koje teži da bude slobodno i zasnovano na sistemu vrednosti koji u svoj centar stavlja ljudski život.

Procesuiranje ratnih zločina predstavlja i obavezu Srbije ustanovljenu brojnim međunarodnim sporazumima čiji je ona potpisnik, kao i članstvom u međunarodnim organizacijama koje su nastale delom i iz želje da se zločini i monstruoznosti iz Drugog svetskog rata ne ponove (UN, Savet Evrope). Obaveza procesuiranja ratnih zločina proizlazi i iz presude Međunarodnog suda pravde po tužbi BiH protiv Srbije⁷ a postavlja se i kao uslov za pridruživanje Srbije Evropskoj uniji.

Obaveza kažnjavanja počinilaca ratnih zločina ne bi trebalo da bude samo pravna već i moralna obaveza društva koje želi da uspostavi normalne odnose sa svojim susedima, čiji su građani bili žrtve ovih zločina. Pored toga, nemoguće je društvo u kojem ovakvi postupci ne nailaze na osudu smatrati civilizovanim.

Značaj suočavanja s prošlošću kroz suđenja za ratne zločine bio je razlog da ova suđenja postanu predmet našeg istraživanja. Kako osnovnu aktivnost pravosudnih organa predstavljaju suđenja pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, najveća pažnja tokom ovog istraživanja posvećena je upravo ovim procesima i njihovim karakteristikama, kao i problemima koji se u njima javljaju. Na način na koji se odvijaju ovi procesi utiče niz subjekata, pa su predmet istraživanja bile su i njihove aktivnosti van sudnice, a u vezi s ovim procesima. Tako su, kad je u pitanju Tužilaštvo za ratne zločine, prilikom praćenja i ocenjivanja njegovog rada, uzete u obzir i sve one radnje koje tužilaštvo preduzima van suđenja (saopštenja, izlaganja predstavnika tužilaštva u medijima i na stručnim skupovima) a iz kojih se može zaključiti koji su problemi s kojima se sreće u svom radu.

Posebna pažnja je posvećena praksi Vrhovnog suda Srbije (VSS). Izvršena je analiza postojećeg zakonskog okvira u oblasti procesuiranja ratnih zločina, praćene su zakonodavne promene u ovoj oblasti, kao i aktivnosti izvršne vlasti koje su od uticaja na ovu oblast. Praćene su aktivnosti nevladinih organizacija koje su aktivne u ovoj oblasti, pre svega Fonda za humanitarno pravo koji ima najznačajniju ulogu i pruža veliku pomoć tužilaštvu.

7 Vidi presudu na <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>.

1. Okončani postupci

1.1. Predmet *Ovčara 2*

Vrhovni sud Srbije je potvrdio 1. marta presudu Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu koje je proglasilo krivim Milana Bulića za krivično delo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika.⁸ On je u izdvojenom postupku osuđen na osam godina zatvora zbog učešća u streljanju zarobljenika na farmi Ovčara kod Vukovara. Zbog Bulićevog teškog zdravstvenog stanja, VSS je ublažio kaznu od osam godina zatvora, izrečenu u prvostepenom postupku, na dve godine. Milan Bulić bio je pripadnik Teritorijalne odbrane Vukovara i osuđen je zbog okrutnog postupanja prema ratnim zarobljenicima koje je tukao i maltretirao.

1.2. Predmet *Anton Lekaj*

Vrhovni sud Srbije odbio je 5. aprila žalbe optužbe i odbrane i potvrdio prvostepenu presudu Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu od 18. septembra 2006. kojom se Anton Lekaj osuđuje na 13 godina zatvora zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva.⁹ On je osuđen zbog ubistva jednog i zlostavljanja 13 civila nealbanske nacionalnosti u Đakovici (Kosovo i Metohija) 1999. godine.

1.3. Predmet *Vladimir Kovačević Rambo*

Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu odbacilo je 5. decembra optužnicu protiv Vladimira Kovačevića, jer optuženi, prema nalazu i mišljenju tima lekara Instituta za psihijatriju Vojno-medicinske akademije, nije procesno sposoban, odnosno nije sposoban da razume optužnicu, da iznese svoju odbranu, niti da na bilo koji način aktivno učestvuje u suđenju.

Kovačević je prvobitno optužen pred MKTJ a predmet je ustupljen Tužilaštvu za ratne zločine na osnovu odluke MKTJ od 28. marta 2007. godine.¹⁰ Radi se o prvom predmetu koji je, nakon što je podignuta optužnica pred MKTJ, ustupljen srbijanskom pravosuđu. Kovačević, bivši kapetan JNA, bio je optužen zbog granatiranja dubrovačkog Starog Grada decembra 1991. kada su poginula dva, a ranjena tri civila. Tom prilikom potpuno je razoreno i izgorelo šest istorijskih i arhitektonskih spomenika pod zaštitom UNESKO, a oštećeno je 46 zgrada i objekata.

Zbog granatiranja Dubrovnika 1991. pred MKTJ su već osuđeni bivši oficiri JNA, general Pavle Strugar i viceadmiral Miodrag Jokić na osam, odnosno sedam godina zatvora.

8 Član 144 tadašnjeg KZ SFRJ.

9 Član 142, stav 1 tadašnjeg OKZ.

10 Vidi odluku <http://www.un.org/icty/kovacevic-v/appeal/decision/070328.pdf>.

2. Predmeti u kojima je doneta prvostepena presuda

2.1. Predmet *Škorpioni*

Veće posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu donelo je 10. aprila presudu pripadnicima jedinice Škorpioni, optuženim za izvršenje krivičnog dela ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Oni su u julu 1997, na mestu zvanom Godinjske bare u blizini Trnova (BiH) ubili Azmira Alispahića, Safeta Fejića, Sidika Salkića, Smaila Ibrahimovića, Jusu Delića i Dina Salihovića.

Suđenje je počelo u novembru 2005. godine, posle prikazivanja snimka egzekucije na suđenju Slobodanu Miloševiću u Haškom tribunalu. Tokom suđenja je dokazano da je snimak egzekucije, koji su načinili sami pripadnici Škorpiona, autentičan.

Osuđeni su Slobodan Medić, Pera Petrašević, Branislav Medić i Aleksandar Medić, dok je Aleksandar Vukov oslobođen.

Slobodan Medić, komandant Škorpiona, koji je naredio da se zarobljena lica streljaju osuđen je na 20 godina zatvora. Branislav Medić koji je sa Perom Petraševićem, Miloradom Momićem i Slobodanom Davidovićem streljao zarobljenike osuđen je na 20 godina zatvora. Pera Petrašević, koji je zločin priznao i tokom postupka sarađivao sa Tužilaštvom, osuđen je na 13 godina zatvora. Aleksandar Medić je osuđen zbog pomaganja izvršiocima pri vršenju krivičnog dela na 5 godina zatvora. Aleksandar Vukov je oslobođen optužbi za pomaganje izvršiocima pri izvršenju krivičnog dela. Milorad Momić je u bekstvu, a Slobodan Davidović je u Hrvatskoj za isti ovaj zločin osuđen na 15 godina zatvora.

Sudija Gordana Božilović-Petrović je obrazlažući odluku da dvojici optuženih izrekne znatno manje kazne od zakonskih maksimuma navela da se radi o „mladim ljudima koji su se našli u vihoru rata“, „porodičnim ljudima koji nisu kažnjavani“. Na osnovu izrečene kazne može se zaključiti da je verovala u iskrenost izraza saučešća Aleksandra Medića koje je on uputio porodicama žrtava na suđenju i ocenila da je to dovoljno da mu se odredi kazna od samo 5 godina zatvora. Isto tako je prihvaćena tvrdnja Aleksandra Vukova da nije znao da će zarobljenici biti ubijeni iako priloženi dokazi govore suprotno, dok potresne izjave porodica žrtava u kojima oni govore o poslednjim susretima sa svojim najbližim i o njihovom zarobljavanju u Srebrenici nisu prihvaćene, već je veće zaključilo da nema dokaza da su ubijeni dovedeni iz Srebrenice, iako je jasno da je ovaj zločin Škorpiona samo dovršetak zločina koji su u Srebrenici i okolini započele snage pod komandom Ratka Mladića.

Najsporniji deo presude jesu kazne za Aleksandra Medića i Aleksandra Vukova. Medić je osuđen na samo 5 godina zatvora a Vukov je oslobođen. U odnosu na njih je tokom postupka optužnica promenjena tako da su optuženi samo za pomaganje, a ne za saizvršilaštvo kako je bilo u prvobitnoj optužnici. Posebno je sporna odluka da se optužnica promeni u odnosu na Medića. Jedini razlog za takvu prekvalifikaciju mogla je da predstavlja činjenica da Medić nije pucao u zarobljene

Bošnjake. Međutim, ovakva odluka tužilaštva predstavlja odstupanje od uobičajene prakse da se prilikom utvrđivanja saizvršilaštva pre svega ceni da li je postojao zajednički umišljaj. U svojoj odbrani Medić je tvrdio da nije znao da će zarobljenici biti streljani, navodeći da nije pucao u njih, da je samo čuvao stražu i da svojim postupcima nikako nije pomogao izvršenje krivičnog dela. Na snimku koji prikazuje ubistvo Medić sve vreme sa automatskom puškom u rukama stoji pored zarobljenika koji leže na zemlji, ruku vezanih iza leđa, vidno uplašeni i bespomoćni. Na snimku se čuje kako im se on pogrđnim rečima obraća jasno ukazujući na to da će biti ubijeni. Ovo potpuno isključuje mogućnost da on nije znao šta će se sa njima desiti. Pitanje da li čuvanje straže predstavlja delo pomaganja ili saizvršilaštva je donekle sporno u pravnoj teoriji ali se u sudskoj praksi najčešće smatra saizvršilaštvom. Praksa dosadašnjih *ad hoc* sudova (Nirnberg, Tokio, MKTJ, MKTR) je saizvršilaštvo u odnosu na pomaganje tumačila šire. Dobar primer jeste slučaj *Alfons Klajn i drugi (Alfons Klein and others)*¹¹ gde je svaki optuženi (uključujući i knjigovođu koji je evidentirao ubijene i falsifikovao uzrok smrti) smatran saizvršiocem. Tužilac u tom slučaju, rekao je da se ne može povlačiti linija razgraničenja između čoveka koji je dao početnu ideju o njihovom ubijanju i onih koji su učestvovali u vršenju tih zločina, što je stanovište koje je prihvatio i sud.

Sud jeste vezan kvalifikacijom dela iz optužnice, ali mu je zakon pružio mogućnost da i za pomaganje izrekne kaznu koja bi bila adekvatna ovako teškom krivičnom delu. Aleksandar Vukov je oslobođen optužbe. I on je, kao i Aleksandar Medić, prvobitno bio optužen za saizvršilaštvo da bi tokom postupka tužilaštvo prekvalifikovalo optužnicu i teretilo ga za pomaganje pri izvršenju krivičnog dela. Nesporno je da on nije prisustvovao egzekuciji ali je utvrđeno da je on uputio egzekutore na mesto na kojem će biti izvršen zločin. On je u svojoj odbrani tvrdio da nije znao šta će se desiti sa zarobljenicima. Tokom suđenja iznešeni su dokazi koji opovrgavaju ove njegove tvrdnje a i na osnovu snimka teško je poverovati da on u trenutku kada se pojavljuje ne zna šta je zadatak grupe koja vodi zarobljenike.

Ovaj postupak je u procesu odlučivanja po žalbi. Žalbu su podneli i tužilaštvo i okrivljeni.

2.2. Predmet *Sinan Morina*

Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu donelo je 20. decembra oslobađajuću presudu Sinanu Morini, kome je tužilaštvo stavilo na teret da je od 17. do 21. jula 1998. godine, u sastavu jedinice pod komandom Haljita Duljakua (*Halit Dulaku*), komandanta štaba Oslobođilačke vojske Kosova za Opeturušu, izvršavajući njegova naređenja, sa još 34 pripadnika ove jedinice, izvršio oružane napade na civilno stanovništvo srpske nacionalnosti u selima na području opštine Orahovac, da je prema civilnom stanovništvu vršio protivzakonita zatvaranja, mučenja i poverde telesnog integriteta i uništavao u velikim razmerama civilnu imovinu i verske

11 Vidi Cassese, *Međunarodno krivično pravo*, str. 210–220.

objekte, te da je civilno stanovništvo raselio sa područja opštine Orahovac. On je uhapšen u Crnoj Gori 30. decembra 2006. nakon čega je izručen Srbiji a optužnica protiv njega je podignuta 18. 7. 2007. Morina je rođen u Opteruši (opština Orahovac) a živi u Nemačkoj.

Veće je za kratko vreme (suđenje je počelo 17. oktobra 2007. godine) utvrdilo da nema dokaza da je optuženi izvršio krivično delo za koje ga je tužilaštvo teretilo. Veće je saslušalo oko 20 svedoka, meštana Opteruše i drugih sela ali je iskaz samo jednog svedoka išao u prilog navodima optužnice. Naime, Slavica Banzić je tvrdila da ju je optuženi Morina u njenoj kući tukao i opljačkao a u istrazi ga je opisala kao krupnog i plavokosog čoveka. Sud je njen iskaz ocenio kao kontradiktoran i sporan, jer je tokom suđenja utvrđeno da je ona pretučena i opljačkana u kući porodice Božanić a ne u svojoj, a uz to, Morina ne izgleda onako kako ga je Banzićeva opisala, već je nizak i crnokos.

Predsednik veća, Olivera Anđelković, istakla je da je „sramotno da se jedan ovakav događaj koristi i podiže optužnica bez dokaza.“¹² Iz ovakve završne reči predsednice veća proizilazi jasno izraženo ubeđenje suda da je optužnica podignuta bez dokaza.

Bez obzira na ishod žalbenog postupka pred Vrhovnim sudom Srbije, u prvostepenom postupku sud je pokazao objektivnost, nepristrasnost i pravičnost, postupajući u svemu prema odredbama članova 5 i 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Sud je u ovom postupku, uzimajući u obzir postojeće dokaze, postupao sa izuzetnom hitnošću, poštujući time pravo na suđenje u razumnom roku i pravo pritvorenih lica da im se sudi u što kraćem roku.

3. Predmeti u kojima je u toku prvostepeni postupak

3.1. Predmet *Ovčara*

Nakon što je Vrhovni sud Srbije u decembru 2006. godine ukinuo prvostepenu presudu za ratni zločin na Ovčari, novo suđenje je ponovo počelo 12. marta 2007. godine. VSS je kao razlog za ukidanje prvostepene presude naveo bitne povrede krivičnog postupka, zbog kojih nije mogao da utvrdi da li je činjenično stanje u presudi pravilno i potpuno utvrđeno. Sud je utvrdio da je do bitnih povreda postupka došlo u odnosu na sve optužene.

Ponovljeni postupak vodi se protiv pripadnika TO Vukovara i dobrovoljačke jednice „Leva supoderica“, Vujović Miroljuba, Vujanović Stanka, Perić Jovice, Atanasijević Ivana, Madžarac Predraga, Vojnović Milana, Lančuzanin Milana, Ljuboja Marka, Milojević Predraga, Zlatar Vuja, Mugoša Gorana, Šošić Đorđa, Đanković Miroslava, Katić Slobodana, Kalaba Nade i Dragović Predraga, koji su optuženi da su neposredno izvršili ovaj zločin. Prvostepenom presudom koja je doneta 12. decembra 2005.

12 Vidi vesti B92, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?nav_category=64&dd=20&mm=12&yyy=2007.

godine njima su izrečene dugogodišnje kazne zatvora, a presuda je od strane svih posmatrača ocenjena kao profesionalna. Niko od učesnika u postupku nije doveo u pitanje stručnost i objektivnost sudija, a predsedavajućem sudiji porodice žrtava su se zahvalile na objektivnom suđenju i poštovanju dostojanstva žrtava.

Koliko je odluka VSS o ukidanju presude narušila poverenje u pravosuđe i državne institucije vidi se i kroz izjavu hrvatskog *Saveza udruženja porodica žrtava zatočenih i nestalih*. Oni su izjavili da niko iz udruženja neće ići na ponovno suđenje jer „ne žele biti statisti u toj predstavi za potrebe srbijanske politike“.¹³ Kako su očekivali podizanje novih optužnica, a ne ukidanje presude smatraju da je politika umešala svoje prste i stala na put kažnjavanju zločinaca.

Kako je VSS ukinuo i presudu kojom je Saša Radak u odvojenom postupku za učestvovanje u istom zločinu osuđen na 20 godina zatvora, sudsko veće je odlučilo da se njemu sudi zajedno sa ostalim optuženim u predmetu *Ovčara 1*. U ponovljenom suđenju nije bilo većih preokreta i promena u iskazima svedoka.

Zbog izmene u sastavu sudskog veća suđenje je u novembru ponovo počelo.

U Haškom tribunalu je 27. septembra 2007. godine doneta presuda „Vukovarskoj trojci“ za zločin na Ovčari. Mile Mrkšić je osuđen na 29 godina, Veselin Šljivančanin na 5 godina zatvora, a Miroslav Radić je oslobođen krivice.

Pred Većem za ratne zločine u decembru je svedočio Miroslav Radić. On je na suđenju rekao da je komandovao napadima u kojima su učestvovali optuženi ali da im nije bio pretpostavljeni. On je takođe rekao da je Treća motorizovana četa Gardijske brigade JNA, kojom je komandovao, od početka oktobra 1991. godine učestvovala u borbama na teritoriji Vukovara u sadejstvu sa četom TO, kojom je komandovao prvooptuženi Miroljub Vujović i jedinicom „Leva supoderica“, kojom je komandovao optuženi Milan Lančuzanin. Ovo je još jedan u nizu iskaza koji potvrđuje vezu između JNA i TO Vukovara. Po njegovim rečima TO je bila glavni nosilac borbenih aktivnosti na teritoriji Vukovara.

Iz Tužilaštva je najavljeno da postoji mogućnost da Tužilaštvo za ratne zločine, po završetku ovog postupka, otvori istragu i protiv viših oficira bivše JNA. Pripadnici JNA su, neposredno posle zauzimanja Vukovara, 20. novembra 1991. godine, izveli preko 200 ranjenika, bolesnika, civila i pripadnika hrvatskih oružanih snaga iz vukovarske bolnice i odveli ih na Ovčaru. Tokom noći, pripadnici srpske TO i dobrovoljci su izvodili zarobljenike iz hangara i streljali in na obližnjem lokalitetu Grabovo.

3.2. Predmet *Suva Reka*

Suđenje optuženima za zločin u Suvoj Reci počelo je 2. oktobra 2006. godine. Tužilaštvo osmorici optuženih, Radoslavu Mitroviću, Radojku Repanoviću, Nenadu Jovanoviću, Slađanu Čukariću, Miloradu Nišaviću, Miroslavu Petkoviću, Zoranu Petkoviću i Ramizu Papiću, od kojih su petorica u vreme izvršenja bili službenici MUP, stavlja na teret izvršenje krivičnog dela ratni zločin protiv civilnog stanov-

13 Vidi Danas od 12. marta 2007 <http://www.danas.co.yu/20070312/hronika3.html>.

ništva.¹⁴ Optužnicom im se stavlja na teret da su 26. marta 1999. godine u Suvoj Reci naredili i sproveli napad na civilno stanovništvo, ubistva, uništavanja imovine u velikim razmerama i iseljavanje civilnog stanovništva. Tom prilikom je ubijeno 46 članova porodice Beriša (*Berisha*) među kojima je bilo starih ljudi žena i dece i još dva muškarca albanske nacionalnosti.

Ono što ovom predmetu daje poseban značaj jeste činjenica da se sukobi koje regulišu Ženevske konvencije na teritoriji Kosova i Metohije prvi put kvalifikuju kao oružani sukob, čime je napravljen pomak u prihvatanju standarda međunarodnog humanitarnog prava i prakse Haškog tribunala. Takođe, ovaj slučaj je otvorio pitanje masovnih grobnica u Batajnici, na poligonu specijalnih jedinica policije, gde su pronađena tela žrtava ovog zločina.

Svedoci tokom suđenja su uglavnom bili pripadnici MUP Srbije. Ova svedočenja obeležila je očigledna solidarnost svedoka s optuženima i nemotivisanost da daju potpunu sliku svojih saznanja.

Jedno od retkih svedočenja koje je bilo drugačije bilo je svedočenje svedoka Novice Đorđevića koji je tvrdio da je video kako optuženi Slađan Čukarić ubija Abdulaha Ešljanija iz automatskog oružja. Svedok je takođe detaljno opisao ubistva članova porodice Beriša, a njegov opis je u potpunosti bio u skladu s opisom ovog događaja u optužnici.

Svi ostali svedoci, bivši i sadašnji pripadnici MUP, tvrdili su da tokom zločina i neposredno posle zločina nisu znali šta se desilo u Suvoj Reci, jer su se u to vreme nalazili na položajima u drugim mestima. Na stalna insistiranja tužioca da objasne kako kao pripadnici MUP nisu čuli za ubistvo 48 lica ili nisu imali odgovor ili su odgovarali da ih nije interesovalo. U tom periodu se po njihovim rečima među pripadnicima policije pričalo o akciji na Reštanskom polju i u Suvoj Reci, ali nije se govorilo o broju žrtava. Pojedini svedoci su insistirali na tome da su pripadnici porodice Beriša bili „poznati teroristi“ i da je u tom periodu Suva Reka bila puna terorista koji su ubijali srpske policajce i civile. Svi svedoci su pokazali veliku nezainteresovanost za ono što se u Suvoj Reci desilo pravdajući svoju nezainteresovanost i postupke tenzijama i sukobima s Albancima.

Suđenje je obeležilo i svedočenje zaštićenih svedoka koji su po naređenju utovarali leševe u kamion. Oni su izjavili da su prilikom unošenja tela ubijenih članova porodice Beriša videli optužene Slađana Čukarića i Miroslava Petkovića. Svedoke pod pseudonimima B i C, koji su u to vreme bili maloletni, tadašnji predsednik opštine Boban Vuksanović naterao je da leševe iz picerije u zanatskom centru utovare u kamion. Kasnije im je policajac naredio da kamion operu od krvi. Svedok B je takođe rekao da je u trenutku kada je on bio tamo jedno dete još davalo znake života a da je Miroslav Petković sa još jednim policajcem ušao unutra posle čega se čuo pucanj. Svedok C je potvrdio da je ispred picerije video Petkovića i Čukarića.

14 Član 142 stav 1 tadašnjeg KZJ.

Suđenje su u decembru obeležila svedočenja očevidaca i žrtava zločina, uglavnom članova porodice Beriša. Svedok Hisni Beriša (*Hisny Berisha*) prepoznao je trojicu od osam optuženih koji su pre zločina bili policajci u Suvoj Reci. On nije video ubistva ali je video kako policija izvodi članove porodice Beriša i vodi ih ka zanatskom centru gde se zločin dogodio. Hisni Beriša bio je u grupi ljudi koja je 1999. godine proterana iz Suve Reke. Njih je policija naterala da napuste kuće i oni su u koloni, pešačeći, išli do Prizrena. Policija i vojska je po njegovim rečima sporadično pucala na kolonu u kojoj je ranjen jedan dečak.

Svedočila je Šireta Beriša (*Shireta Berisha*), jedna od troje preživelih žrtava ovog zločina. Njen muž i četvoro dece tom prilikom su ubijeni. Ona je rekla da su 26. marta 1999. u kuću njihove porodice došli naoružani policajci u uniformama. Tom prilikom Šireta je prepoznala Zorana Petkovića i Milorada Nišavića. Ona je svedočila o tome kako su ih pripadnici policije naterali da uđu u zanatski centar gde su odmah počeli da pucaju na njih. Policajci su se vraćali i ubijali svakog ko je davao znake života. Širetina deca su, kada su ubijena, imala 15, 13, 11 i 2 godine. Jednom od optuženih, Ramizu Papiću, veće je u decembru je ukinulo pritvor, ali je Vrhovni sud po žalbi tužilaštva to rešenje ukinuo.

Tokom postupka došlo je do promene u sastava sudskog veća i suđenje je u novembru vraćeno na početak, ali je neophodno ponavljanje procesnih radnji brzo obavljeno i suđenje je već u decembru nastavljeno saslušanjem novih svedoka.

3.3. Predmet *Ubistvo braće Bitići*

Suđenje je počelo u novembru 2006. godine. Iako je istragom obuhvaćeno više lica, optuženi su za sada samo Sreten Popović i Miloš Stojanović, u vreme zločina pripadnici Operativno poternih grupa koje su delovale u okviru Posebnih jedinica policije. Oni se terete da su 8. jula 1999. neovlašćeno lišili slobode bracu Ilija, Argona i Mehmeta Bitićija (*Ylli Bytyqi, Agron Bytyqi, Mehmet Bytyqi*) kada su ovi izlazili iz Okružnog zatvora u Prokuplju, gde su prethodno izdržali kaznu zbog ilegalnog prelaska granice, i da su ih prebacili u Nastavni centar MUP u Petrovom selu, gde su ih u kasnim večernjim satima 9. jula preuzeli za sada nepoznati pripadnici SAJ i lišili života, te da su na taj način izvršili krivično delo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika.¹⁵ Tela braće Bitići pronađena su u masovnoj grobnici u Petrovom selu 2001. godine.

U svojoj odbrani optuženi su negirali izvršenje krivičnog dela i izjavili da su postupali po naređenjima pretpostavljenih. Optuženi Popović je izjavio da je hapšenje i zatvaranje braće Bitići organizovao po naređenju generala Vlastimira Đorđevića, tadašnjeg načelnika Resora javne bezbednosti i pomoćnika ministra unutrašnjih poslova, te da ih je i predao za sada nepoznatim pripadnicima policije jer je to od njega uz pretnje zahtevao Đorđević. Odbrana optuženih osporava nadležnost Veća za ratne zločine, tvrdeći da se ne radi o ratnom zločinu jer se događaj koji je predmet optužnice desio nakon potpisivanja Kumanovskog sporazuma 9. juna 1999. godine.

15 Član 144 tadašnjeg KZJ.

Pored Đorđevića, haškog optuženika, koji je odbio da da izjavu istražnim organima o ovom slučaju, istraga je pokrenuta i protiv Gorana Radosavljevića Gurija, koji je 1999. bio šef Nastavnog centra u Petrovom selu, a trenutno nije dostupan organima gonjenja, i još 4 lica koja se sumnjiče za učestvovanje u organizaciji neovlašćenog lišavanja slobode braće Bitići. Kako su žrtve bile državljani SAD, u istrazi učestvuje i FBI, koji je obavio i balističko veštačenje.

Problemi koji inače postoje u procesima u kojima se sudi optuženima za ratne zločine a tiču se pribavljanja dokaza naročito su izraženi u ovom postupku. Uz priličnu vremensku distancu koja postoji u odnosu na događaje povodom kojih se vodi postupak, problem predstavlja i činjenica da svedoci, koji su uglavnom policajci i sadašnji ili bivši službenici MUP i BIA najčešće izbegavaju da iznesu činjenice koje bi mogle teretiti njihove kolege. Tako, na primer, iako se u kampu u Petrovom selu, u vreme kada su tamo bila zatvorena braća Bitići, nalazila veća grupa policajaca, svega nekoliko njih je izjavilo da su znali da se tamo nalaze zatvoreni ljudi, uglavnom su tvrdili da su za masovne grobnice koje su se tamo nalazile čuli tek kada su otkrivene 2001. godine, pružajući neuverljiva objašnjenja, tako da nisu svojim iskazima značajno doprineli postupku, kako ovom koji se vodi pred Većem za ratne zločine, tako i onom koji se nalazi u fazi istrage. Razlog za ovakvo ponašanje je pre svega strah od posledica svedočenja po sopstvenu bezbednost ali je sigurno da je jedan od razloga i nedostatak svesti o potrebi kažnjavanja odgovornih za ratne zločine koji postoji kod pripadnika policije. Nisu samo svedočenja zaposlenih u policiji otežavajući faktor u utvrđivanju činjenica značajnih za ovaj predmet. Tužilaštvo ima problema i u pribavljanju dokumenata koji se nalaze u posedu MUP. Kada se kao svedok na suđenju pojavio penzionisani general Obrad Stevanović, zamenik tužioca koji postupa u ovom predmetu, Dragoljub Stanković, rekao je da je od MUP tražio personalni dosije Stevanovića i da mu je on dostavljen, ali prazan, bez ikakvih podataka o Stevanoviću. Svedok Milan Petrović, bivši načelnik odeljenja kriminalističke policije u Prizrenu, izjavio da je od 2001. godine radio na projektu koji je nazvan „Dosije K i M“ i koji predstavlja kompletnu arhivu svih sekretarijata sa područja Kosova i Metohije i podatke koje su pribavila odeljenja Državne bezbednosti a koji obuhvata oko 20 000 predmeta i za koji su upotrebljeni svi mogući izvori (podaci koje je prikupila policija, međunarodne i nevladine organizacije, albanski izvori – cilj bio i ulazak u muzej OVK u Prištini) i koji je vrlo detaljan (npr. Poddosije A sadrži podatke o uzroku smrti svih lica na K i M kojim su raspolagali organi Republike Srbije). Rad na ovom dosijeu je trajao više godina, a ove informacije su trebale da posluže i za suđenja za ratne zločine, kako pred Haškim tribunalom tako i pred domaćim sudom. On je rekao da je po nalogu ministra policije predao kompletan „Dosije K i M“ Službi za otkrivanje ratnih zločina. Zamenik tužioca za ratne zločine Dragoljub Stanković je tada rekao da zna za postojanje takvog dokumenta i da ga već dugo pokušava dobiti iz Službe za otkrivanje ratnih zločina, ali da dobija odgovor da je dosije „još na putu“, „da nije primljen“ a Milan Petrović je rekao da je on lično bio zadužen za predaju ovog dokumenta i da je predaju i izvršio.

Tokom postupka je promenjen sastav sudskog veća, pa da je suđenje moralo početi od početka 11. decembra 2007. godine. Ipak, zahvaljujući svim učesnicima u postupku, neophodno ponavljanje procesnih radnji je brzo obavljeno, tako da neće doći do odugovlačenja postupka. Uz to, optuženi se od 13. aprila brane sa slobode, tako da se može reći da sud na zadovoljavajući način vodi računa o pravima optuženih.

3.4. Predmet *Zvornik*

Ovaj predmet je 2004. godine, u fazi istrage, ustupljen Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije na osnovu odluke Glavnog tužioca MKTJ. Suđenje je počelo novembra 2005. godine. Optužnica se odnosi na zločine prema civilnom stanovništvu u periodu od početka maja do polovine jula 1992. godine na teritoriji opštine Zvornik, i ima tri tačke:

1. *Proterivanje 1822 lica bošnjačke nacionalnosti iz sela Kozluk i Skočić.* – Branko Grujić (bivši predsednik: Kriznog štaba, Opštine, Privremene vlade i Ratnog štaba u Zvorniku) i Branko Popović (bivši komandant Štaba Teritorijalne odbrane i član Ratnog štaba u Zvorniku) su optuženi da su usmeno naredili i silom, preteći civilima iz ovih sela smrću, izvršili masovno preseljenje civilnog stanovništva u Mađarsku, preko Srbije.

2. *Zločini u Domu kulture u Čelopeku.* – Optuženi Branko Grujić i Branko Popović i optuženi Dragan Slavković, Ivan Korać, Siniša Filipović i Dragutin Dragičević (tada pripadnici jedinice „Igor Marković“, poznatije kao „Žute ose“), terete se da su iz izbegličke kolone meštana sela Divič izdvojili 174 lica muškog pola, starosti između 18 i 60 godina, koje su prvo zatvorili u jednu zgradu u Zvorniku, iz koje su dvojica nepoznatih pripadnika Teritorijalne odbrane izveli 11 lica koja nikada kasnije nisu viđena živa, da bi kasnije preostala 163 lica prebacili u Dom kulture u Čelopeku, gde su kasnije mučeni i zlostavljani i gde je ubijeno najmanje 19 ljudi. Grujić i Popović su optuženi da su znali za zločine u Domu kulture u Čelopeku, a da ih nisu sprečili i da su se na taj način sa njima saglasili, a preostali optuženi se terete kao neposredni izvršioци ubistava, mučenja i zlostavljanja.

3. *Zločini na poljoprivrednom dobru „Ekonomija“ i mestu zvanom „Ciglana“.* – Grujić i Popović se terete da su znali da se na ovim mestima nalazi tridesetak civila, koje su mučili i zlostavljali između ostalih (za sada neidentifikovanih lica) i optuženi Slavković i Korać, a da su prilikom toga život izgubila najmanje tri lica, a da ništa nisu preduzeli da to spreče i da su se na taj način saglasili sa zločinima. Pored mučenja, Korać je optužen kao neposredni izvršilac dva a Slavković jednog ubistva.

Za zločine pod tačkama 2 i 3 bio je optužen i Duško Vučković, bivši pripadnik jedinice „Igor Marković“, poznatije kao „Žute ose“, koji je umro u pritvoru pred početak suđenja. On je 1993. godine osuđen na 10 godina zatvora zbog ratnih zločina u Zvorniku.

Pored dokaza koje je Tužilaštvu za ratne zločine ustupilo tužilaštvo MKTJ (pismeni dokazi – pismena koja su donosili Krizni štab, Privremena Vlada i drugi organi i odgovorna lica u Srpskoj opštini Zvornik, kao i izjave oštećenih i svedoka koje su uzeli istražitelji MKTJ) veliki značaj za dokazni postupak u ovom predmetu ima i saradnja tužilaštava Srbije i Bosne i Hercegovine kojom je omogućen lakši pristup svedocima iz BiH. Jedan broj oštećenih i svedoka je posle upućivanja zamolnice, uz prisustvo istražnog sudije iz Beograda i zamenika tužioca za ratne zločine iz Beograda saslušan u Tužilaštvu Bosne i Hercegovine u Sarajevu kao i u Tužilaštvu Distrikta Brčko, u Brčkom (B i H). Tokom suđenja bilo je omogućeno i svedočenje putem video linka iz Sarajeva. Značajnu pomoć u pristupu svedocima pruža Fond za humanitarno pravo koji stupa u kontakt sa oštećenima i svedocima, motiviše ih da svedoče i pruža pomoć oštećenim i svedocima prilikom dolazaka u Srbiju. Brojnim svedocima pružene su mere zaštite, tako što su svedočili pod pseudonimima ili bez prisustva javnosti. Pored svega, često se dešavalo da se svedoci iz Bosne i Hercegovine ne odazovu pozivu za svedočenje. Kada su u pitanju Srbi, najčešće je razlog odbijanja da svedoče strah za sopstvenu bezbednost, dok je kod Bošnjaka, pored ovog, razlog i nedostatak poverenja u institucije Republike Srbije i sumnja da u Srbiji postoji iskrena volja da se izvrši suočavanje sa zločinima počinjenim u Bosni i Hercegovini. Činjenice koje pojačavaju ovu sumnju jesu i praksa Vrhovnog suda Srbije (koji izbegava da preuzme odgovornost za rešavanje predmeta u kojim se sudi za ratne zločine), za žrtve i porodice žrtava uvredljivo obrazloženje presude pripadnicima jedinice Škorpioni¹⁶, loš program zaštite svedoka (u kojem je moguće da svedok saradnik u procesu za atentat na premijera bude brutalno ubijen¹⁷) i činjenica da su dvojica najznačajnijih optuženika za ratne zločine u Bosni i Hercegovini pred Haškim tribunalom (Ratko Mladić i Radovan Karadžić) i dalje na slobodi.

Ono što je značajno za ovaj predmet je da mnogi svedoci, svedočeći o događajima koji su predmet optužnice, iznose neposredna saznanja i o drugim zločinima u Zvorniku i okolini tokom 1992. (nekad čak dovodeći sebe u situaciju da mogu biti optuženi). Ova svedočenja mogu olakšati posao Tužilaštvu koje vrši istragu o delima koja nisu obuhvaćena ovom optužnicom (predmet koji je u istrazi nazvan je „Zvornik 2“) a za posledicu su imala veliki broj žrtava. Kako je izvesno da će ova istraga za rezultat imati optužnicu i suđenje na kojem će se verovatno biti potrebno saslušati još veći broj svedoka nego na suđenju koje je u toku, problemi koji postoje u tekućem postupku bi se mogli ponoviti i u tom postupku, što bi moglo otežati i odužiti taj postupak, koji je, sam po sebi, već veoma složen.

Interesantno je da je ovaj predmet najslabije medijski praćen iako se, u odnosu na ostale predmete, ovde radi o najtežim vidovima zlostavljanja žrtava i ubistvima učinjenim na izuzetno svirep način. Još neke činjenice koje su u vezi sa ovim predmetom čine ga posebno zanimljivim. Naime, Tužilaštvo MKTJ je zločine u Domu

16 Vidi pod „Škorpioni“.

17 Svedok saradnik u postupku koji se vodio zbog ubistva premijera Zorana Đinđića, Zoran Vuković Vuk, ubijen je 3. juna 2006. u Beogradu.

kulture u Čelopeku i na „Ekonomiji“ i „Ciglani“ stavilo na teret i Vojislavu Šešelju¹⁸ a interesantno je da su dvojica optuženih, Dragan Slavković i Ivan Korać, posle rata obezbeđivali Šešelja na mitinzima po Srbiji (o čemu je svedočio bivši dobrovoljac SRS Miroslav Vuković, zvani „Vojvoda Čele“, koji je takođe obezbeđivao Šešelja).

3.5. Predmet *Tuzlanska kolona*

Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je 9. novembra optužnicu protiv Ilije Jurišića (64) iz Tuzle, za krivično delo upotreba nedozvoljenih sredstava borbe, prilikom napada na kolonu JNA u Tuzli, 15. maja 1992. godine.

Jurišića optužnica tereti da je kao pripadnik rezervnog sastava policije MUP-a Republike BiH i kao visoki starešina u Službi državne dezbednosti, anagažovan na poslovima komandnog kadra u Operativnom štabu Službe javne bezbednosti Tuzla, izdao naredbu za otvaranje vatre na kolonu 92. motorizovane brigade JNA, kada je poginulo najmanje 92 vojnika, ranjeno najmanje 33 i uništen veći broj vojnih i sanitetskih vozila. Prema navodima optužnice, na osnovu te naredbe, raspoređeni snajperisti u obližnjim zgradama prvo su pucali i ubijali vozače vojnih vozila, tako zaustavljali vozila i njima blokirali dalji prolaz odobrenim pravcem izmeštanja, potom pucali i ubijali vojnike u tim vozilima koji nisu bili spremni na borbu i pružanje otpora. Kada su vojnici JNA počeli da iskaču iz vozila, na njih je otvarana vatra. Identičan tok napada bio je i na vidno obeležena sanitetska vojna vozila. Kolona JNA je u potpunosti poštovala Odluku Predsedništva BiH o mirnom izmeštanju sa teritorije B i H i postignuti Sporazum između BiH i SRJ o mirnom povlačenju, kao i date garancije postignute između vojnih i civilnih vlasti u Tuzli sa predstavnicima JNA. Tužilaštvo za ratne zločine preuzelo je ovaj predmet od Vojnog tužilaštva u Beogradu 2004. godine i na njemu radi u saradnji sa Tužilaštvom Bosne i Hercegovine.

Ilija Jurišić je uhapšen 14. maja ove godine na aerodromu u Beogradu.

3.6. Predmet *Ubistvo Dragutina Krušića u Slunju 1991. godine*

Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je 8. novembra optužnicu protiv Zdravka Pašića (44) zbog osnovane sumnje da je, kao pripadnik lokalne policije u tadašnjoj Republici Srpskoj Krajini počinio ratni zločin protiv civilnog stanovništva u mestu Slunj, 1991. godine.¹⁹

Optužnica tereti Pašića da je u noći između 22. i 23. decembra 1991. godine, po prethodnom dogovoru sa Milanom Grubješićem, lišio života doktora Dragutina Krušića. Krušića su Pašić i Grubješić izveli iz Doma zdravlja u Slunju pod lažnim izgovorom potrebe za hitnom medicinskom pomoći većem broju ranjenika. Pašić je

18 Vidi optužnicu <http://www.un.org/icty/indictment/english/ses-remdamdi070329.pdf>, str. 8, para. 22.

19 Član 142, stav 1 tadašnjeg KZ SRJ.

potom, na parkiralištu ispred gostionice, zajedno sa Grubješićem usmratio doktora Krušića ispalivši u njega više projektila iz automatske puške.

Pašić je lišen slobode 26. septembra, a u pritvoru se nalazi od 28. septembra na osnovu rešenja istražnog sudije Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu.

Županijski sud u Karlovcu (Hrvatska) je 2001. godine u odsustvu osudio Zdravka Pašića na kaznu zatvora od 12 godina, kao i drugog saizvršioca, Milana Grubješića, koji se sada nalazi na izdržavanju iste kazne.

Dokaze za ovaj slučaj Tužilaštvu za ratne zločine ustupilo je Državno odvjetništvo Republike Hrvatske, na osnovu *Sporazuma o saradnji u progonu učinilaca krivičnih dela ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida*.

3.7. Predmet *Lovas*

Tužilaštvo za ratne zločine podiglo je 29. novembra 2007. godine optužnicu protiv 14 osoba koje se terete da su kao pripadnici JNA (četiri lica), lokalne teritorijalne vlasti (četiri lica) i paravojne formacije „Dušan Silni“ (šest lica) krajem 1991. počinile ratni zločin u Lovasu. Oni se terete za ubistvo 70 hrvatskih civila. Tokom napada na selo Lovas 10. oktobra 1991. ubijena su 22 civila u kućama i dvorištima, a do 18. oktobra ubijene su i 23 osobe u improvizovanim zatvorima. 18. oktobra civili su kao živi štit naterani da koračaju kroz minsko polje i tom prilikom je poginulo 22 lica, a u sporadičnim incidentima su stradala još tri civila. Optužnicom za ratne zločine prvi put su obuhvaćeni pripadnici JNA.

Povodom događaja u Lovasu 1991, pred Županijskim sudom u Vukovaru je 2003. godine počelo suđenje protiv 18 lica koja se terete za Kaznena djela genocid i ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Međutim, sudu u Vukovaru je dostupan samo jedan optuženi (ostalim se sudi u odsustvu) a kako se većina nalazila u Srbiji i pošto njihovo izručivanje Hrvatskoj nije pravno moguće, njihovo gonjenje se našlo u nadležnosti Tužilaštva za ratne zločine. Istraga o slučaju Lovas počela je 2005. i Tužilaštvo za ratne zločine od tada na ovom slučaju radi s hrvatskim tužilaštvom. Do sada je, tokom istrage, saslušano više od 100 svedoka, od kojih oko 50 iz Hrvatske.

4. Istrage

U toku su istražni postupci protiv 30 lica, osumnjičenih za zločine u Gospiću (Hrvatska), Lovasu (Hrvatska), Banskome Kovačevcu (općina Karlovac, Hrvatska), Podujevu (Kosovo i Metohija), Banjici (opština Glogovac, Kosovo i Metohija), Bukošu (opština Vučitrn, Kosovo i Metohija) i mestima Karakaj, Pilica i Beli Potok u opštini Zvornik (Bosna i Hercegovina).

U istražnim postupcima čiji su predmet zločini koji su počinjeni na teritoriji Hrvatske, odnosno Bosne i Hercegovine, saraduje se sa pravosudnim organima ovih država na osnovu postojećih sporazuma o saradnji.

5. Regionalna saradnja

Saradnju sa Republikom Hrvatskom počela je na osnovu Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima koju je 2001. godine ratifikovala Skupština SRJ. Zaključen je i Ugovor o pravnoj pomoći u građanskim i krivičnim stvarima između SRJ i Republike Hrvatske. Nakon uspostavljanja saradnje tokom procesuiranja predmeta „Ovčara“ i „Lora“ (postupak se vodi pred Županijskim sudom u Splitu) i nakon što se ukazala potreba za uspostavljanjem efikasnije saradnje zaključeni su Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapređenju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala i Sporazum o saradnji u progonu učinilaca krivičnih dela ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida.

Konkretna saradnja koja se ogleda u ustupanju predmeta, ustupanju dokaza i pomoći u pribavljanju dokaza ostvarena je osim u predmetima „Ovčara“ i „Lora“ i u predmetima „Lovaš“, „Slunj“ i „Banski Kovačevac“ koji se vode pred Okružnim sudom u Beogradu kao i u predmetima koji se vode pred hrvatskim sudovima a tiču se ratnih zločina u Osijeku.

Saradnja sa pravosudnim organima Bosne i Hercegovine regulisana je Memorandumom o saglasnosti u ostvarivanju i unapređenju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala zaključenim između Republičkog javnog tužilaštva i Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije i Tužilaštva Bosne i Hercegovine. Konkretna saradnja ostvarena je u postupku koji se pred Većem za ratne zločine vodi protiv šestorice optuženih za ratne zločine u Zvorniku 1992. Tokom istrage, zamenik tužioca za ratne zločine i istražni sudija Okružnog suda u Beogradu su saslušali jedan broj svedoka u Bosni i Hercegovini, uz prisustvo i pomoć Tužilaštva B i H. U toku glavnog pretresa nekim svedocima bilo je omogućeno svedočenje putem video linka. Osim toga, saradnja postoji i u istražnom postupku koji se vodi zbog zločina u Zvorniku („Zvornik 2“) a 26. januara 2007. je potpisan Sporazum o formiranju zajedničkog istražnog tima sa Kantonalnim tužilaštvom Tuzle. Saradnja je ostvarena i u postupku „Tuzlanska kolona“.

31. oktobra 2007. Tužilac za ratne zločine Republike Srbije Vladimir Vukčević i Vrhovni državni tužilac Republike Crne Gore Vesna Medenica potpisali su u Podgorici Sporazum o saradnji u krivičnom gonjenju učinilaca krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.

Saradnja sa UNMIK bila je do sada ograničena na pružanje logističke podrške prilikom ispitivanja svedoka.

6. Zakonske izmene

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine donet je 5. novembra 2007. godine.²⁰ Ovim zakonom je proširena nadležnost tužilaštva tako da će od sada u njihovoj nadležnosti

biti i gonjenje lica koja pomažu u skrivanju osumnjičenih za ratne zločine. Do sada se pomagačima sudilo pred Opštinskim sudom gde se postupci nisu mogli efikasno voditi.

Neka unapređenja trebalo bi da donese novi Zakonik o krivičnom postupku kojim je promenjena dosadašnja organizacija istražnog postupka. Rukovođenje istragom je u novom ZKP prebačeno na tužioca.²¹

Do sada su istrage vodili policija, tačnije Služba za otkrivanje ratnih zločina (izuzetno mala služba skromnog kapaciteta) i UBPOK zajedno s Tužilaštvom za ratne zločine. Najveći teret u toj podeli bio je na tužilaštvu koje nije raspolagalo odgovarajućim sredstvima. Novim ZKP predviđena je mogućnost da tužilaštvo oformi sopstveni tim za istraživanje čime bi se omogućila bolja i temeljnija istraga.

Jedna od važnih novina biće odredba ZKP iz 2006. koja ograničava mogućnost vraćanja predmeta na ponovno suđenje i nameće obavezu VSS da uočene nepravilnosti u postupku sam otkloni i donese presudu.

7. Zaključci i preporuke

Sudije Veća za ratne zločine postupke vode profesionalno i pravično, vodeći računa o pravima optuženih. Postupci se vode efikasno i u poređenju sa postupcima za ratne zločine u regionu i pred MKTJ, završavaju u razumnom roku, uprkos problemu malog kapaciteta Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu. Naime, za suđenja za ratne zločine najčešće je dostupna jedna sudnica, što je, uz mali broj sudija, ograničavajući faktor. Istovremeno se može voditi maksimalno 5 do 6 predmeta. Kada se uzme u obzir da suđenja traju najčešće oko dve godine jasno je da sud ne može izreći više od 2–3 presude godišnje, što je mali broj, posebno ako se zna da se u istrazi nalazi desetak predmeta, a da se očekuje da Haški tribunal u skladu sa svojom izlaznom strategijom prosledi srbijanskom pravosuđu još nekoliko predmeta. Tako bi prioritet u budućnosti trebalo da predstavlja proširenje kapaciteta ovog odeljenja, koje bi se ostvarilo povećanjem broja sudija i stavljanjem većeg broja sudnica na raspolaganje veću za ratne zločine.

Iako je do sada Veće za ratne zločine donelo mali broj presuda, može se reći da postoji ujednačena kaznena politika (izuzetak je slučaj *Škorpion*).

Do sada nije bilo dozvoljeno televizijsko snimanje suđenja za ratne zločine a smatramo da bi trebalo razmotriti promenu ovakve prakse, i omogućiti televizijama koje to žele, da snimaju i prikazuju delove suđenja (ili ako bi se pojavio interes, prenose suđenja), što bi doprinelo upoznavanju javnosti sa zločinima koji su učinjeni u prošlosti a koji su malo poznati.

Ako se za postupanje Veća za ratne zločine može reći da ide u prilog efikasnosti postupaka i povećanju ugleda srbijanskog pravosuđa, to se ne može reći za

21 Primena ZKP donetog 2006. godine odložena je do 31. decembra 2008. godine.

praksu Vrhovnog suda Srbije. Ovaj sud je do sada ukidao prvostepene presude u predmetima *Sjeverin*, *Podujevo* i *Ovčara*, i nije koristio zakonsku mogućnost da u postupku po žalbi otvori pretres i sam otkloni uočene nedostatke. Ovakvim postupanjem ne samo da se gubi na efikasnosti postupka nego se gubi i poverenje u pravosuđe, kako porodica žrtava, tako i međunarodnih institucija, pre svega MKTJ, od koga se očekuje da u skladu sa svojom izlaznom strategijom ustupi neke predmete domaćem pravosuđu.

Osnovni problem u vezi sa radom Tužilaštva za ratne zločine je njegov kapacitet. Ovaj problem je prepoznat i od strane međunarodnih institucija, tako da je povećanje kapaciteta tužilaštva za ratne zločine postavljeno kao jedan od prioriteta za Srbiju sadržanih u programu Evropskog partnerstva.²² Naime, tužilaštvo raspolaze malim brojem ljudi a sredstva koja se tužilaštvu odobravaju iz budžeta, iako se povećavaju iz godine u godinu (2006. iznosila 47 627 322 dinara, u 2007. 72 032 597 dinara a 2008. će biti izdvojeno 86 940 000 dinara), i dalje su skromna.

Tužilaštvo je veoma aktivno na polju međunarodne saradnje, posebno regionalne i ona za sada donosi rezultate kroz pojedinačne postupke. Pored postojanja sporazuma o saradnji sa zemljama iz regiona u postupcima se pojavljuje problem odazivanja oštećenih i svedoka iz ovih zemalja (pre svega B i H) na svedočenja u Beogradu.²³ Iako veliku pomoć u rešavanju ovog problema pruža Fond za humanitarno pravo, koji zahvaljujući svom ugledu i poverenju koje ima kod žrtava ratnih zločina i njihovih porodica, ima i lakši pristup oštećenim i svedocima (a tako i brojnim dokazima), bilo bi dobro da se u saradnji sa Bosnom i Hercegovinom pronađu institucionalni mehanizmi koji bi obezbedili da se ovaj problem što ređe javlja. Jedan način rešavanja ovog problema su svedočenja putem video linka iz Sarajeva, koja su već omogućena, ali za sada nisu rešila postojeći problem.

Jedan od problema u radu tužilaštva je postojeća organizacija istražnog postupka. Saradnja sa policijom je poboljšana osnivanjem Službe za otkrivanje ratnih zločina u okviru MUP ali se radi o maloj grupi ljudi kojoj je potrebna veća podrška. Policajci teško pristaju da rade u ovoj službi a od ministarstva nisu posebno stimulisani kroz veće plate i beneficije dok kod kolega ne nailaze na saradnju između ostalog i zato što se njihove kolege policajci pojavljuju često kao izvršioци krivičnih dela koja ova služba treba da istražuje. Veći deo tereta u istrazi i dalje ostaje na tužilaštvu, od kojeg polaze sve inicijative. Rešenje novog ZKP koje predviđa da tužilaštvo dobije veća ovlašćenja u istražnom postupku i oformi tim istražitelja trebalo bi da dovede do poboljšanja ali je loše što je primena ovog zakona ponovo odložena i on neće stupiti na snagu pre kraja 2008. godine. Osim toga, tužilaštvo ima problema u pristupu dokumentima MUP.²⁴

22 Council Decision on the principles, priorities and conditions contained in the European Partnership with Serbia including Kosovo as defined by United Nations Security Council Resolution 1244 of 10 June 1999 and repealing Decision, 2006/56/EC od 6.11.2006.

23 Vidi pod „Zvornik“.

24 Vidi pod „Ubistvo braće Bitići“.

Od svog osnivanja, Tužilaštvo za ratne zločine izloženo je političkim pritiscima. Oni uglavnom dolaze od SRS, a intenzivirani su pred početak suđenja Vojislavu Šešelju. Čak su se u Skupštini Srbije više puta mogle čuti uvrede i neosnovane optužbe na račun predstavnika tužilaštva. U ovome učestvuje i deo medija, objavljujući lažne optužbe članova SRS, bez ikakvog proveravanja činjenica koje iznose članovi ove stranke. Po pravilu, izjave odgovornih lica iz tužilaštva kojim se demantuju lažni navodi se ne objavljuju.

Osim političkih pritisaka, tužilac, njegovi zamenici i portparol tužilaštva su izloženi verbalnim napadima i pretnjama a bilo je i fizičkih napada i uništavanja njihove imovine. Nije poznato da je neko od učinilaca otkriven i kažnjen. Otkrivanje počilaca ovakvih dela predstavljalo bi dobru poruku kako zaposlenim u pravosuđu, koji bi znali da država u potpunosti stoji iza njih, tako i domaćoj i međunarodnoj javnosti.

Iako je za svedoke zakonom utvrđena obaveza odazivanja pozivu i svedočenja,²⁵ kao i dužnost kazivanja istine²⁶ i uprkos činjenici da lažno svedočenje predstavlja krivično delo,²⁷ neretko se dešava da se svedoci ne odazovu pozivu, prikrivaju činjenice ili lažno svedoče. Do sada nisu korišćene zakonske mogućnosti da se ovakvo ponašanje kazni. Nijedan svedok nije do sada optužen zbog lažnog svedočenja, a podizanje optužnica zbog ovog krivičnog dela moglo bi dovesti do smanjenja broja lažnih iskaza i uopšte, gorepomenutih radnji koje predstavljaju nepoštovanje suda. Kako postupci pred redovnim sudovima traju dugo, najbolje bi bilo gonjenje za krivično delo davanje lažnog iskaza poveriti u nadležnost Tužilaštvu za ratne zločine. Pored činjenice da se postupci pred Većem za ratne zločine vode efikasnije i brže nego pred redovnim sudovima, u prilog ovakvom rešenju ide i činjenica da je Tužilaštvo za ratne zločine po prirodi stvari već upoznato sa činjenicama koje bi se razmatrale u ovakvim postupcima. Međutim, i ova promena pretpostavlja prethodno pomenuto, neophodno povećanje kapaciteta Tužilaštva i Veća za ratne zločine.

8. Reparacije

Generalna skupština Ujedinjenih nacija 21. marta 2006. godine usvojila je Rezoluciju kojom su prihvaćeni Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnih ljudskih prava i ozbiljnih povreda međunarodnog humanitarnog prava.²⁸ Ova rezolucija izdvojila je pet osnovnih oblika reparacija: restituciju, kompenzaciju, rehabilitaciju, različite oblike pružanja zadovoljštine (obustavljanjanje kršenja prava, utvrđivanje činjenica i njihovo javno

25 Član 96 ZKP, *Sl. list SRJ*, 70/01 i 68/02.

26 Član 102 ZKP.

27 Član 206 Krivičnog zakona Republike Srbije, *Sl. glasnik SRS*, 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 21/90, *Sl. glasnik RS*, 16/90, 26/91, 75/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/02, 11/02, 80/02 i 39/03.

28 Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, A/RES/60/147, 21. mart 2006.

iznošenje, potragu za nestalima, oficijelno vraćanje dostojanstva i reputacije osobi, javno izvinjenje, komemoracije i posvete žrtvama, uvođenje činjenica o kršenjima prava u obrazovne materijale) i garancije za neponavljanje.

Procesi reparacija prema žrtvama u čitavom regionu vrlo su spori i ne ostvaruju svoju funkciju – pružanje satisfakcije žrtvama.

U Srbiji reparacija je moguća samo u vidu sudskog postupka, tako da je to trenutno jedini vid kompenzacije za žrtve. Sudovi uglavnom dosuđuju nadoknadu štete ali njena visina je najčešće neadekvatna, čak i ponižavajuća. Da bi bio uspešan program reparacije mora da bude deo šire državne strategije jer reparacija ne sme biti samo materijalna nadoknada štete već mora obuhvatiti i mnoge nematerijalne vidove, koji su žrtavama često i važniji od materijalnih.

Pri sprovođenju mera reparacije potrebno je ustanoviti jasne i transparentne kriterijume. U svim delovima bivše Jugoslavije upadljivo su privilegovana vojna lica, odnosno članovi njihovih porodica i pripadnici etničke grupe koja predstavlja većinu. Na primer, porodice nestalih boraca imaju pravo na porodičnu invalidninu dok takvo ili slično pravo ne pripada porodicama nestalih civila iako većinu nestalih lica čine civili. Da bi mogle da ostvare pravo na mesečna novčana primanja, porodice moraju da pokrenu postupak za proglašenje nestalog umrlih.

9. Oduzimanje imovine proistekle iz krivičnog dela

U postojećim optužnicama i krivičnim postupcima koji se vode, po pravilu, nisu obuhvaćene radnje koje se odnose na nezakonito bogaćenje i otuđenje tuđe imovine, niti je u dosadašnjim presudama oduzimana pritivpravno stečena imovinska korist. Većina krivičnih dela protiv čovečnosti nema u svom biću element sticanja protivprave imovinske koristi. Međutim, opšte je poznato da je u toku rata na teritoriji bivše SFRJ prilikom izvršenja tih dela došlo do bogaćenja pojedinaca čija imovina do sada nije ispitana, te se postavlja pitanje da li se pojedine paravojne formacije mogu tretirati kao organizovane kriminalne grupe koje su i delovale u cilju sticanja imovinske koristi.

Određbe Krivičnog zakonika i Zakonika o krivičnom postupku dozvoljavaju oduzimanje imovinske koristi stečene izvršenjem krivičnog dela, kao i predmeta korišćenih prilikom izvršenja ili nastalih kao rezultat izvršenja dela, ali su se te mogućnosti u praksi pokazale neefikasnim. Neefikasnost se prvenstveno ogleda u nedostatku mogućnosti sprovođenja odgovarajuće finansijske istrage, nemogućnosti prebacivanja tereta dokazivanja i u problemu oduzimanja imovine umrlih lica i lica u bekstvu.

Naša zemlja je kao potpisnica međunarodnih konvencija za borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije u obavezi da u okviru međunarodnih standarda uspostavi efikasne zakonodavne mere koje će omogućiti pronalaženje, zamrzavanje, te privremeno i trajno oduzimanje imovine stečene krivičnim delom, kao i privremeno upravljanje oduzetom imovinom.

Postoji potreba da se na poseban način reguliše pitanje protivpravno stečene imovinske koristi u slučaju ratnih zločina. Kako je od izvršenja krivičnog dela prošlo dosta vremena, čime je već otežana istraga koja bi imala karakter finansijske istrage, zbog toga je potrebno uvesti nova zakonodavna rešenja koja bi dala proširena ovlašćenja sudu kod utvrđivanja i oduzimanja imovinske koristi stečene izvršenjem krivičnih dela. Preporuke međunarodne zajednice i međunarodnih konvencija već idu u tom smeru kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminala, trgovine ljudima, trgovine drogom i pranja novca.

Zbog specifičnosti krivičnih dela ratnih zločina neophodno je na poseban način, kroz eventualno proširenje odredbi koje se odnose na ta dela, regulisati pitanje oduzimanje imovinske koristi. Kao prvo, potrebno je predvideti mogućnost vođenja odvojene finansijske istrage koju bi vodili obučeni istražitelji, a u toku koje bi se ispitala imovina okrivljenog lica, njegov standard pre i posle izvršenja tih dela, standard njegove uže porodice i preduzeća, ako ih poseduje. Pod odvojenom finansijskom istragom podrazumeva se istraga koja se vodi nezavisno od krivičnog postupka kojim se utvrđuje izvršenje samog krivičnog dela i koja može trajati i nakon donošenja prvostepene presude. Detaljnom finansijskom istragom bi bilo nepohodno utvrditi da li je došlo do neosnovanog bogaćenja okrivljenog i da li je i nakon toga došlo do bogaćenja na osnovu nezakonito stečene imovine koja, na primer, ulaganjima lako prelazi u legalne tokove novca.

U skladu sa već postojećim rešenjima usvojenim u nekim zapadnoevropskim zemljama bilo bi neophodno predvideti i prebacivanje tereta dokazivanja na okrivljenog, koji bi kod osnovane pretpostavke tužilaštva da je imovina protivpravno stečena, morao da dokazuje zakonitost porekla te imovine. Ukoliko on to ne bi učinio u određenom roku ta imovina bi mu se oduzela.

Kako se radi o krivičnim delima koja ne zastarevaju, svaki novi predlog zakonodavca morao da bude bez ograničenja roka u kome se može preispitivati poreklo imovine.

Kako su pojedini izvršioци krivičnih dela preminuli, te se protiv njih nije ni vodila istraga, neophodno je predvideti vođenje finansijske istrage i u tim slučajevima. Tada bi se radilo o takozvanom civilnom oduzimanju imovine, *in rem* oduzimanju, gde bi se utvrđivala zakonitost porekla imovine a na osnovu zakonite pretpostavke da je ona pribavljena izvršenjem nekog od krivičnih dela ratnih zločina. U takvim slučajevima bi bilo neophodno predvideti vođenje takvog postupka u vankrivičnom postupku, dok bi za lica u bekstvu trebalo utvrditi mogućnost ispitivanja imovine i privremenog oduzimanja imovine u okviru krivičnog postupka koji se protiv njih vodi.

IV ZABRANA DISKRIMINACIJE

Grupa koja prati diskriminaciju je pokušala da u 2007. godini otkrije koliko je u našoj državi zastupljena diskriminacija, kakav je odgovor države na to i da li postoje načini da se na sveobuhvatni i sistemski način nađe model koji bi omogućio da se razmere ove pojave smanje na najmanju moguću meru.

1. Zakonski okvir

Srbija još uvek nema jedinstveni (opšti) antidiskriminacioni zakon koji postoji u većini država u Evropi. Za sada se u formi predloga u skupštinskoj proceduri našao predlog Zakona protiv diskriminacije, koji se oslanja na predlog Koalicije za borbu protiv diskriminacije (CUPS). Ovaj predlog je početkom oktobra, posle ozbiljnih ispada i poziva na diskriminaciju sa skupa neonacističkih pokreta u Novom Sadu, parlamentu predložila opoziciona Liberalno demokratska partija (LDP). Prethodna Vlada Srbije je krajem 2006. godine iznela svoj predlog sličnog zakona ali je taj predlog povučen iz skupštinske procedure i upućen Evropskoj komisiji za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija) od koje se očekuje da izvrši recenziju predloženog teksta.

Istovremeno, Republika Srbija je članica brojnih međunarodnih instrumenata koji predviđaju zabranu diskriminacije. Između ostalih, na listi prihvaćenih međunarodnih ugovora se nalaze i:

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)
- Evropska konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (*Sl. list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 9/03)
- Protokol br. 12 uz EKPS (*Sl. list SCG – Međunarodni ugovori*, br. 9/03)
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)
- Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (*Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 6/67)
- Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 11/81)
- Konvencija MOR br. 111 o zapošljavanju i izboru zanimanja (*Sl. list FNRJ – Dodatak*, br. 3/61)

- Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja (*Sl. list SFRJ – Dodatak*, br. 4/64)

Bivša SRJ, čija je Srbija pravna sledbenica je prihvatila nadležnost Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije 2001. godine. Srbija je kao pravni sledbenik SRJ i SCG preuzela tu nadležnost.

Ustav Republike Srbije u članu 21 garantuje jednakost građana pred ustavom i zakonom i jednako pravo na zakonsku zaštitu bez diskriminacije. Ovaj član Ustava navodi i osnove diskriminacije i uvodi koncept afirmativne akcije koju ne smatra diskriminacijom.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom je donet u toku 2006. godine.²⁹ Zakon, između ostalog, propisuje obavezu državnih organa i organa lokalne samouprave da osobama sa invaliditetom omoguće dostupnost javnim uslugama i objektima. Državni organi i organi lokalne samouprave su po ovom zakonu obavezne i da preduzimaju posebne mere kojim bi se podsticalo integrisanje osoba sa invaliditetom u društvo. Najznačajnije odredbe zakona se odnose na propisivanje posebnih pravila parničnog postupka za slučajeve diskriminacije osoba sa invaliditetom koje imaju za cilj da olakšaju vođenje postupka žrtvama diskriminatornog postupanja. Najveći nedostatak je u delu koji reguliše sudski postupak. Dokazivanje diskriminacije je veoma teško, a da bi se za žrtvu diskriminatornog postupanja ono olakšalo, potrebno je izvršiti korekcije u procesnim normama. U slučaju Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom su izostale ovakve norme.

Krivični zakonik predviđa nekoliko krivičnih dela u vezi sa diskriminatornim postupanjem (čl. 128, 317 i 387).³⁰ Član 128 nosi naslov *Povreda ravnopravnosti građana* i sankcioniše nejednaki tretman građana zbog njihovih ličnih svojstava. Delo iz člana 317 se odnosi na izazivanje rasne, verske, nacionalne i druge netrpeljivosti. Član 387 se odnosi na rasnu i drugu diskriminaciju, sankcioniše kršenje ljudskih prava diskriminatornim postupanjem i predviđa kažnjavanje onih koji progone organizacije i pojedince koji se zalažu za poštovanje ljudskih prava.

Zakon o radu u posebnom delu zabranjuje diskriminaciju zaposlenih lica kao i lica koja traže zaposlenje.³¹ Zakon veoma detaljno reguliše posrednu i neposrednu diskriminaciju, predviđa opštu zabranu i posebno navodi slučajeve u kojima se najčešće javlja diskriminacija u radnim odnosima, predviđa afirmativnu akciju (članovi 18–23).

Zakon o crkvama i verskim zajednicama u članu 2 zabranjuje versku diskriminaciju.³² Veliki nedostatak ovog zakona su članovi 18 i 19. Problem je u tome što se u samom zakonu pravi razlika između verskih zajednica koje su tradicionalne i onih koje to nisu. Za netradicionalne verske zajednice se sprovodi poseban

29 *Sl. glasnik RS*, 33/06.

30 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

31 *Sl. glasnik RS*, 24/05 i 61/05.

32 *Sl. glasnik RS*, 36/06.

postupak registracije pred organom uprave (Ministarstvo vera) što samo po sebi otvara prostor arbitrarnog postupanja. Pored toga član 19 govori o tome da organ uprave neće priznati crkvu ili versku zajednicu čiji naziv sadrži naziv ili deo naziva koji izražava identitet crkve ili verske zajednice koja je već upisana u registar. Ova odredba je veoma široka i stvara mogućnost za velike zloupotrebe u praksi.³³

Govor mržnje je sankcionisan Zakonom o javnom informisanju.³⁴ Zakon zabranjuje objavljivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja nekoj rasi, naciji ili etničkoj grupi (čl. 38). Lica na koja se, kao pripadnike određene grupe, „govor mržnje“ direktno odnosi i pravna lica u čiji mandat spada zaštita sloboda i prava čoveka i građanina ili gore pomenutih grupa, imaju pravo na sudsku zaštitu u slučajevima kada se „govor mržnje“ pojavi u medijima. Tužba zbog „govora mržnje“ se podnosi protiv autora informacije i odgovornog urednika javnog glasila u kome je informacija objavljena. Njome se može zahtevati utvrđivanje postojanja „govora mržnje“, uklanjanje odnosno zabrana ponovnog objavljivanja i objavljivanje presude o trošku tuženih.

Problem kod zakonodavne regulative je svakako u tome što se odredbe o diskriminaciji nalaze u velikom broju zakona što onemogućava sistemsko rešavanje problema.

2. Diskriminacija u praksi

Tokom 2007. godine je bilo dosta slučajeva diskriminatornog postupanja u praksi. S druge strane, sudskih postupaka povodom ovakvih ispada gotovo i da nije bilo. Iz medijskih i izveštaja nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava, uvideli smo da se diskriminacija u Srbiji ne svodi na pojedinačne slučajeve već se radi o endemskoj pojavi, prisutnoj u svim porama društva i prema svima i svemu što se percipira kao različito.

Na početku godine skrenuli smo pažnju na slučajeve *Krsmanovača* i *Akapulko*, retke koje su imali sudski epilog. Posle toga, sem nekoliko sudskih postupaka zbog govora mržnje, nije bilo značajnije sudske aktivnosti na tom polju.

3. Govor mržnje

Duboka ideološka i politička podeljenost našeg društva na izrazite nacionaliste, koji ne odustaju od ideje velike Srbije i veličaju ratne zločine, i one sklone demokratiskim i evropskim vrednostima, izazvala je česte sukobe i govor mržnje u javnosti.

33 Tako je Rumunska pravoslavna crkva registrovana u okviru Srpske pravoslavne crkve iako postoji već u drugim zemljama kao jasno odvojena verska zajednica. Istovremeno nije definisan položaj Ruske pravoslavne crkve u Srbiji.

34 *Sl. glasnik RS*, 36/98 i 1/01.

Učestali su napadi i pretnje ubistvom novinarima koji izveštavaju o ratnim zločinima i drugim aktuelnim društvenim pitanjima. Pokušaj ubistva Dejana Anastasijevića, novinara nedeljnika *Vreme* koji je izveden u aprilu, svakako je najbrutalniji primer za ovu ocenu. Najviše zabrinjava činjenica da je reakcija policije i sudstva u ovom predmetu bila, najblaže rečeno, neadekvatna. Na lice mesta nije izašao istražni sudija, a izostala je i bilo kakva koordinacija tužilaštva i policije. Sporna je i zvanična kvalifikacija ovog dela kao prekršaja protiv javnog reda i mira, kao što su sporni i komentari članova vlade o incidentu kojima se ovaj akt donekle relativizuje. Pored svega, DNK sa lica mesta nije stigla do Instituta za sudsku medicinu na vreme zbog čega više nije bila upotrebljiva. Epilog je da i nakon osam meseci nije završena istraga i dalje nema ni osumnjičenih niti više informacija o mogućim počiniocima.

Predsedniku Nezavisnog udruženja novinara Vojvodine (NDNV), Dinku Gruhonjiću prečeno je smrću sa internet stranice neonacističke organizacije „Stormfront“. Pored pretnji, novinar je najprimitivnijom retorikom vređan na etničkoj osnovi. Slušaoci beogradskog radija Fokus (koji je i u drugim slučajevima emitovao govor mržnje koji nije sankcionisan) su pozivali na linč novinara Miloša Vasića.

Na konferenciji za štampu Stranke srpskog jedinstva (SSJ) početkom februara, njihov predsednik Borislav Pelević, najavio je podnošenje tužbe protiv autora i producenata dokumentarnog serijala „Jedinica“. Pelević je pritom izjavio da je ceo serijal „falsifikat koji je namerno antisrpski napravljen“ i da je RTV B92 (jedan od producenata serijala) plaćena da vodi „antisrpsku politiku“, nazvavši novinare „potplaćenim, pijanim ili drogiranim“. Pelević se nije libio ni da iznese niz insinucija na račun nacionalne pripadnosti autora i odgovornog urednika B92.

Govor mržnje, pored medija, bio je prisutan i u Narodnoj skupštini Republike Srbije. Dešavanja u skupštini, koje su televizijski prenošena, na najbolji način odlikavaju kako pripadnici nekih političkih partija u Srbiji zamišljaju političku borbu. Kulminacija se desila nakon parlamentarnih izbora, u trenutku kada se okupljala koalicija za sastav vlade i izbor predsednika skupštine. Predsednika Srbije, koga su građani izabrali na neposrednim izborima, nazivali su „ustašom“ i „izdajnikom“. Na račun predstavnika međunarodnih organizacija su takođe stigle slične uvrede. Vređali su i kolege narodne poslanike nazivajući ih lopovima, štetočinama i slično. Uvreda nisu pošteđeni ni predstavnici nacionalnih manjina. Više puta je u negativnom kontekstu pomenuto ime Rasima Ljajića (predsednika Sandžačke demokratske partije – SDP). Podsetićemo da su prostorije SDP napadane u nekoliko navrata, čemu su verovatni razlozi angažman njihovog predsednika oko saradnje sa Haškim tribunalom i njihova orijentacija kao manjinske stranke.

U skupštini se opet javilo i tumačenje istorijske uloge hrvatskog naroda. Tako je rečeno da su Hrvati mnogo toga lošeg uradili u istoriji a rasprava je kulminirala kada je pokojni premijer Zoran Đinđić nazvan „mafijaškim premijerom“. To je učinio zamenik predsednika SRS Tomislav Nikolić koji je tom prilikom izabran za predsednika skupštine.

Poslanik DSS Marko Jakšić je na sednici skupštinskog odbora za Kosovo i Metohiju, poslaniku LDP Vladanu Batiću, poručio da „ne ugrožava sednicu odbora svojim ciganskim mentalitetom“. Nažalost, i ovom prilikom je zloupotrebljena govornica parlamenta radi širenja rasističkih stavova. Poslanik Jakšić je ovakvim postupanjem uvredio pripadnike romskog naroda, koristeći pogrdan izraz „Ciganin“ radi vređanja političkog protivnika. Predsednik skupštine Oliver Dulić je ovog puta odreakovao i prekinuo sednicu ukazujući da takvom govoru nema mesta u skupštini.

4. Nacionalne manjine

Problem diskriminacije nacionalnih manjina, a posebno romske, je i dalje veoma rasprostranjen u srbijanskom društvu. Diskriminisanje Roma je često praćeno i fizičkim nasiljem koje je najčešće inspirisano etničkom pripadnošću žrtve. Romima se često brani pristup određenim objektima, upravo to je bio razlog pokretanja dva sudska postupka koja su u 2007. godini okončana pravnosnažnom osudom diskriminacije.

U januaru su u selu Međa u blizini Leskovca nepoznata lica ispisala romske kuće uvredljivim i pretećim porukama uz iscrtavanje nacističkih simbola (*Blic*, 21. januar, str. 5; *Kurir*, 21. januar, str. 3).

U avgustu su intenzivirani napadi na romsko naselje kod novobeogradske „buvlje pijace“. Stanari tog romskog naselja su često bili na meti nepoznatih napadača a tokom leta su ti napadi učestali.

Svi ovi događaji ukazuju na rasprostranjenu praksu diskriminisanja Roma koja se često završava fizičkim nasiljem. Problem je i u neefikasnim istragama povodom ovih napada. Policija često ne može da pronađe napadače a kada ih pronađe i pritvori onda do problema dolazi u sudskom postupku. Sudovi su skloni izricanju blagih kazni prema napadačima Roma. Zbog toga nema adekvatnog odgovora na ovakve događaje.

U avgustu je Opštinski sud u Nišu doneo presudu kojom je dosudio novčanu odštetu, zbog nanetih fizičkih i duševnih bolova, Dragiši Ajdareviću. Naime, njega je 8. aprila 2000. godine, tada maloletnog, napala grupa skinhedsa i nanela mu lakše telesne povrede. Pripadnici ove grupe su ga pritom vređali na rasnoj i etničkoj osnovi. Napad je u potpunosti motivisan time što je oštećeni pripadnik romske zajednice.

Sudski postupak je pokrenuo Fond za humanitarno pravo. Nakon šest godina suđenja, oni smatraju da dosuđeni iznos obeštećenja ne predstavlja dovoljnu satisfakciju za žrtvu, sa obzirom na činjenicu da je maloletni Dragiša Ajdarević bio žrtva ozbiljnog rasističkog napada, te su uložili žalbu na presudu Opštinskog suda u Nišu.

Tok ovog postupka, primer je postupanja našeg pravosuđa kada je reč o suprostavljanju svakom obliku međunacionalne mržnje i netrpeljivosti. Efikasnim se, svakako, ne može smatrati sudski postupak koji traje šest godina, s obzirom na vrstu

slučaja i dodatnu obavezu hitnosti postupanja koja proističe iz činjenice da je žrtva maloletno lice. Visinu dosuđene naknade štete, takođe, ne možemo oceniti rigoroznom, kakva bi bila neophodna ako želimo u potpunosti suzbiti rasističke ispađe. Teško se može opravdati ovakvo odugovlačenje. Ono povlači sa sobom kršenje člana 6 Evropske konvencije o ljudskim pravim i osnovnim slobodama. Pravo na suđenje u razumnom roku je jedno od najvažnijih ljudskih prava. Napomenućemo i to da je upravo kršenje ovog prava predmet većine predstavki iz naše zemlje koje dolaze do suda u Strazburu.

U junu ove godine je Inicijativa mladih za ljudska prava napravila istraživanje vezano za napade koji su verski i nacionalno motivisani. Ono pokazuje da je, do juna ove godine, bilo preko sedamdeset ovakvih napada. Šef misije OEBS u našoj zemlji izrazio je, takođe, zabrinutost zbog učestalih napada na Rome.

U oktobru 2007. godine se navršilo deset godina od događaja u kojem je grupa skinhedsa u Beogradu pretukla na smrt romskog dečaka Dušana Jovanovića. Napadači su uhapšeni i osuđeni na maksimalnu kaznu zatvora u trajanju od deset godina. Zbog dobrog vladanja su pušteni pre nego što su odslužili celu kaznu što pokazuje neadekvatnost kaznene politike čak i za najteža krivična dela. Na dan ubistva Dušana Jovanovića je u Beogradskoj ulici, gde je ubijen 18. oktobra 2007. godine otkrivena spomen ploča (*Politika*, 17. oktobar, str. A12).

Početak decembra je predsednik opštine Topola i visoki funkcioner Nove Srbije Dragan Jovanović na zvaničnoj prezentaciji opštine Topola izjavio da će buduće romsko nasilje ograditi žicom. Na ovoj prezentaciji on odgovara na razna pitanja građana. Stanovnici ulice u kojoj se gradi romsko naselje su izrazili bojazan povodom izgradnje romskog naselja a predsednik opštine im je odgovorio da ne brinu i da Romi neće prolaziti tom ulicom jer će oko naselja napraviti zid.³⁵ Zanimljivo je da jedan predsednik opštine u državi koja pretenduje na ulazak u Evropsku uniju može sebi da dozvoli da daje izjave koje bi se mogle meriti sa onim koje su davala vladajuća elita u Južnoafričkoj Republici u doba „aparthejda“. Rečnikom otvorenog rasizma on šalje opasnu poruku koja u krajnoj liniji može da pogorša već težak položaj romske manjine.

5. Manjinske verske zajednice u Srbiji

Pored napada na nacionalne manjine čest je diskriminatorni pristup prema „netradicionalnim“ verskim zajednicama.

U martu je napadnut objekat Adventističke crkve u Kikindi. Posle nekoliko napada u Rumi i Kikindi, napadnut je adventistički hram i u Beogradu. Policija nije adekvatno reagovala da bi počinioc privela pravdi. Neblagovremena reakcija je dovela do toga da se ovi napadi ponavljaju. Čelnici Adventističke crkve su više puta apelovali

35 http://www.b92.net/info/vesti/u_fokusu.php?id=26 – pristupljeno 10. decembra 2007. godine.

na javnost da pomogne u sprečavanju ponavljanja ovakvih incidenata. Poslednji pokušaj u nizu je i protestno pismo koje su poslali predsedniku, premijeru i ministru unutrašnjih poslova. Do sada nema privedenih. Verski motivisane incidente beležili smo tokom cele godine. Usledio je napad na Evandeosku crkvu u Kraljevu. Pripadnici policije su rasvetlili jedan broj ovih napada na crkve i pronašli vinovnike ali se i dalje ne zna u kom su stadijumu postupci koji se vode prema ovim licima.

U julu 2007. godine nastavljeni su napadi na pripadnika verske zajednice Hare Krišna Životu Milanovića. Njega su napala nepoznata lica i nanela mu posekotine po celom telu. Ti napadi se dešavaju od 2001. godine a većina nije rasvetljena niti su napadači uhapšeni (*Blic*, 5. jul, str. 16).

Ovakav tretman manjinskih verskih zajednica ima svoje korene u netolerantnoj atmosferi koja postoji u srpskom društvu. Napadi na manjinske verske zajednice su veoma raznoliki, od postavljanja natpisa „Smrt sektama“ do uništavanja imovine ovih verskih organizacija. Problematično je što napadi postaju sistematska pojava. Iza njih često stoje pripadnici neonacističkih organizacija što ukazuje na to da imaju karakter organizovanih akcija.

U toku jula 2007. godine je vođena brakorazvodna parnica u kojoj se, prilikom odlučivanja o tome kome će da pripadne dete, postavilo pitanje o podobnosti majke da se stara o detetu jer je pripadnik Jehovinih svedoka. Sud u Velikoj Plani je odredio privremenu meru kojom je dodelio dete ocu. U obrazloženju ove privremene mere sud je naveo da je oštećena pripadnik Jehovinih svedoka, da oni zabranjuju transfuziju te da to može ugroziti vitalan interes deteta.

Opštinski sud u Velikoj Plani je odlučivao u brakorazvodnoj parnici. Radi se o posebnoj vrsti parničnog postupka koji je regulisan odredbama Porodičnog zakona.³⁶ U svakoj brakorazvodnoj parnici se postavlja kao obavezno pitanje vršenja roditeljskog prava (vidi čl. 226, st. 1 PZ). U konkretnom slučaju stranke u postupku su bili supružnici Marija Arsenijević i Goran Todorović. U toku trajanja postupka sud je, vodeći se preporukom Centra za socijalni rad iz Velike Plane, doneo privremenu meru kojom je dete do okončanja postupka ili drugačije odluke suda dodelio ocu deteta. Sam postupak je imao brojne nedostatke vezane za nepoštovanje procesnih garancija a naročito je problematično rezonovanje Centra za socijalni rad iz Velike Plane. Centar za socijalni rad (kao organ starateljstva) ima veoma važnu ulogu u brakorazvodnim parnicama. On kao stručni organ pomaže i daje preporuke sudu. U ovom slučaju je ta preporuka bila da se dete dodeli ocu. Takvu odluku Centar za socijalni rad je doneo uzimajući u obzir tvrdnju oca deteta da je majka pripadnik verske grupe Jehovini svedoci. Sa druge strane, sam sud u Velikoj Plani je uzeo ovakvu preporuku u obzir i doneo odluku isključivo na osnovu nje. Sud u okviru brakorazvodne parnice ima veća ovlašćenja nego što je to slučaj sa opštim parničnim postupkom. Tako on može da utvrđuje i činjenice koje stranke nisu predložile

36 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

kao i činjenice koje među strankama nisu sporne (vidi član 205 PZ). Pored toga, sud je dužan da poštuje procesna pravila koja se odnose na ravnopravnost stranaka u postupku. Sud je dužan i da poštuje pravila o dostavljanju (vidi članove od 127 do 145 Zakona o parničnom postupku). Samo uredno dostavljanje može da proizvede pravne posledice u parnici. Ukoliko stranka nije uredno pozvana nije moguće da se donese bilo kakva odluka. Sud je u ovom slučaju upravo to uradio, doneo je odluku protiv interesa majke na ročištu na kome ona nije bila prisutna a nije bila ni uredno pozvana. Sud ima ovlašćenje da donese odluku i kad stranka nije prisutna (vidi član 296 ZPP) ali uslov za to je uredno dostavljanje. Uredno dostavljanje je veoma značajno u parničnom postupku i nepoštovanje pravila o dostavljanju onemogućava dalje vođenje postupka a ako je ipak doneta odluka ona je ništava i sa uspehom se može pobijati i redovnim i vanrednim pravnim lekovima.

Nažalost, javnost je reagovala samo na grubo kršenje pravila parničnog postupka u ovom slučaju a nije obratila pažnju na drugi, suštinski problem ovog slučaja. Oduzimanje deteta zbog pripadnosti nekoj verskoj grupi predstavlja ozbiljno zadiranje u privatnu sferu pojedinca. Sud je vrlo uprošćeno rezonovao pri donošenju ove odluke. On je smatrao da pripadnost pomenutoj verskoj grupi i njihova praksa nekorišćenja transfuzije automatski znači ugrožavanje interesa deteta. U ovakvim složenim situacijama paušalni zaključci su apsolutno nedozvoljeni. Sud je bio dužan da u konkretnom slučaju utvrdi da li pripadnost Jehovinizm svedocima zaista može da ugrozi interes deteta. To bi značilo da je sud morao da sprovede postupak u skladu sa svojim ovlašćenjima te da utvrdi mogućnost ugrožavanja interesa deteta u konkretnom slučaju. On to nije uradio, a sama odluka stavila je na dnevni red kontroverzno pitanje položaja manjinskih verskih zajednica u svakodnevnim, životnim situacijama. Praksa Evropskog suda za ljudska prava potvrđuje da kod svakog zadiranja u ljudska prava država mora da deluje u skladu sa principom proporcionalnosti. To bi značilo da država treba da reaguje samo u opravdanim slučajevima, kada treba da se zaštiti opšti interes (javni poredak, javno zdravlje, prava i slobode drugih...). Ovakva intervencija koja uslovljava dodeljivanje deteta nepripadnošću jednoj verskoj zajednici bi svakako mogla da se tretira kao neprimereno mešanje u slobodu veroispovesti. Važno je napomenuti da delovanje Jehovinizm svedoka nije zabranjeno u Srbiji (iako nisu još uvek registrovani po važećem Zakonu o crkvama i verskim zajednicama). Pošto nema zabrane delovanja ove grupe, postavlja se i pitanje povrede ravnopravnosti građana. Zabrinjavajuće je i to što takva povreda potekla od državnog organa što može u budućnosti dovesti do toga da ovakvi i slični slučajevi završe pred sudom u Strazburu.

Ova privremena mera je bila predmet i drugostepenog postupka. Okružni sud u Smederevu je ukinuo privremenu meru a važno je napomenuti da je Centar za socijalni rad u Smederevu imao potpuno drugačije rezonovanje od onog u Velikoj Plani te je utvrdio da pripadnost majke Jehovinizm svedocima ne može da utiče na vitalni interes deteta.

6. Diskriminacija osoba s invaliditetom

Prema navodima Zorana Jovanovića iz Kraljeva, koje su preneli razni mediji u više navrata, on je bio primoran da napusti ugostiteljski objekat, u svom gradu, zbog toga što je korisnik kolica. Iako je diskriminacija osoba sa invaliditetom zabranjena Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom i tim zakonom je kao poseban slučaj diskriminacije navedeno odbijanje pružanja usluge osobi sa invaliditetom, očigledno je da se takve stvari i dalje dešavaju u Srbiji. Takav stav iznela je i Koalicija protiv diskriminacije u svom saopštenju za javnost rekavši, između ostalog, da je činjenica da državni organi i lokalne samouprave često ignorišu svoje obaveze prema ovom zakonu.

Centar za razvoj inkluzivnog društva (CRID), izneo je podatke da 79 odsto osoba sa invaliditetom nije zaposleno. Jedan od glavnih razloga za ovakvo stanje je i nespremnost poslodavaca da adaptiraju radni prostor u skladu sa potrebama lica s invaliditetom. Po navodima CRID, lica sa invaliditetom strahuju da će izgubiti socijalnu pomoć ukoliko se zaposle što predstavlja dodatni problem.³⁷

Uprkos brojnim problemima videli su se i pozitivni pomaci. Posle parlamentarnih izbora u januaru 2007. godine se prvi put desilo da osoba sa invaliditetom postane poslanik. U pitanju je Gordana Rajkov koja je izabrana na listi G17 plus. Miroslav Kovačević, diplomirani pravnik koji je slep od rođenja je dobio zaposlenje u sudu u Gornjem Milanovcu. To je prvi takav slučaj u sudovima u zapadnoj Srbiji.³⁸

7. Diskriminacija žena u radnim odnosima

Diskriminacije žena je veoma rasprostranjena praksa u radnim odnosima iako je takav tretman zabranjen Zakonom o radu. Diskriminacije ima i prilikom zapošljavanja i u toku trajanja radnog odnosa. Poslodavci često izbegavaju da zaposle žene koje su trudne a prilikom intervjua za posao često postavljaju pitanja vezana za planiranje porodice. Ovakvo postupanje je grubo zadiranje u pravo na privatnost žena i suprotno je i međunarodnim i domaćim pravnim standardima u ovoj oblasti. Nažalost, žene često prihvataju uslove koje nameću poslodavci najčešće zbog straha da će izgubiti posao. Zbog toga je i veoma teško doći do podataka koliko je zaista ova diskriminacija zastupljena u Srbiji. U toku 2007. godine, nekoliko slučajeva je zaokupilo pažnju javnosti.

Slučaj razrešenja predsednice SO Knić je najflagrantniji primer diskriminisanja žena koje obavljaju javnu funkciju. Naime, odbornici su predložili razrešenje Snežane Banković, uz objašnjenje da je odlaskom na porodijsko odsustvo ona paralisala rad lokalne uprave. Ovakav zahtev izazvao je reakciju civilnog sektora, ali

37 http://www.b92.net/info/vesti/u_fokusu.php?id=26&start=0&nav_id=274451, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

38 http://www.b92.net/info/vesti/u_fokusu.php?id=26&start=15&nav_id=272213, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

su se o ovom pitanju izjasnili i državni organi. Skupštinski Odbor za ravnopravnost polova osudio je obrazloženje predloga odbornika i ocenio da je reč o polnoj diskriminaciji.³⁹ Zaštitnik građana je ocenio da inicijativa za smenu nije prihvatljiva i da se tako obrazloženim zahtevima diskriminišu žene i krše njihova prava. Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu je naložilo da SO Knić u najskorijem vremenu poništi ovu odluku jer je nezakonita (*Vreme*, 25. oktobar, str. 6).

Slučaj diskriminacije radnica u fabrici Impol Sevol iz Sevojna je primer koji pokazuje rasprostranjenu praksu da se rad žena ne vrednuje podjednako. Prema odluci Upravnog odbora donetog 2003, na osnovu Socijalnog programa za zbrinjavanje radnika koji dobrovoljno raskinu radni odnos, predviđena je jednokratna novčana pomoć koja se isplaćuje u slučaju dobrovoljnog raskida radnog odnosa. Ta pomoć je manja za žene nego za muškarce. Žene zaposlene u fabrici obratile su se NVO Ženski centar iz Užica radi zastupanja u zaštiti njihovih prava. Od resornog ministarstva je tada zatraženo zvanično tumačenje člana 18 Zakona o radu. Odgovor koji je dobijen sadržao je tumačenje da su u konkretnom slučaju, odlukom Upravnog odbora prekršene odredbe koje se odnosi na zabranu diskriminacije u radnim odnosima. Nakon ovog tumačenja, UO je izjednačio jednokratnu novčanu pomoć za muškarce i za žene po godini radnog staža. Radnice koje su po istom osnovu diskriminisane u 2003. godini i otišle u penziju primivši niže otpremnine od svojih kolega, povele su sudski spor za ostvarivanje svojih prava. Po prvostepenoj presudi Opštinskog suda u Užicu, presuđeno je u korist radnica. Nakon žalbe zastupnika UO, tokom 2007. je Okružni sud potvrdio prvostepenu presudu i u obrazloženju jasno naglasio da se radi o diskriminaciji u radnim odnosima.⁴⁰

Ovi slučajevi su pokazali da je rasprostranjena praksa diskriminacije žena ali da su informacije o tome veoma slabo dostupne. Slučaj Snežane Banković je bio medijski ispraćen što je dovelo do toga da se reši u korist oštećene. Sa druge strane u privatnom sektoru je diskriminacija žena veoma rasprostranjena pojava ali se teško otkriva. Zbog toga je potrebna veća kontrola primene antidiskriminacionih propisa iz radnih odnosa u praksi.

8. Neonacizam i negiranje zločina genocida

Predstavnici SRS su krajem maja organizovali akciju lepljenja plakata na kojima je pisalo „Bulevar Ratka Mladića“. Na tom skupu su se pojavili predstavnici ultradesničarskih organizacija poznatih po svojim neonacističkim idejama i stavovima. Opšte je poznato da je Ratko Mladić najtraženiji „haški begunac“ koji je optužen za genocid i ratne zločine. U međunarodnom pravu i unutrašnjem krivič-

39 Odbor je od Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu zatražio da ispita predlog za razrešenje predsednice lokalnog parlamenta u Kniću čija je smena predložena zbog odlaska na porodiljsko odsustvo, a od Vlade Srbije da što hitnije predloži zakon o rodnoj ravnopravnosti.

40 Ostalo je nerešeno pitanje krivične odgovornosti direktora preduzeća. Javni tužilac nije reagovao iako ima obavezu po službenoj dužnosti.

nom pravu genocid i ratni zločini predstavljaju najteža krivična dela i najdrastičnije povrede ljudskih prava. Učesnici i organizatori ovog skupa nisu privedeni, iako je bilo osnova za to. Policija, nije reagovala pa je skup neometano održan, a plakati su izlepljeni širom bulevara koji treba da ponese ime ubijenog premijera Zorana Đinđića. Ovaj skup je prvenstveno imao za cilj da isprovocira demokratsku javnost i samu državu. Radikali su ponavljali da državni organi neće smeti da njih uhapsu što se ispostavilo kao tačno.

U Srbiji deluje veći broj neonacističkih pokreta koji su bili vinovnici različitih incidenata.

Poslednji u nizu je skup kojim su članovi ove neonacističke grupe želeli da obeleže rođendan jednog od ideologa nacizma Hajnriha Himlera. Početkom oktobra u Novom Sadu održan je, i pored policijske zabrane skupa, miting klerofašističke organizacije „Nacionalni stroj“, nazvan u patriotskom maniru „Marš za jedinstvo Srbije“. Sama najava mitinga iza koje je stala organizacija poznata po fašističkim stavovima i ispadima izazvala je burnu reakciju antifašista i oni su se u isto vreme okupili na ulicama Novog Sada kako bi iskazali protest protiv narastajuće pojave neonacizma u Srbiji.

Pošto policija nije sprovela svoju odluku o zabrani skupa neonacista, došlo je do incidenta. Naime, „strojevci“ su, na čelu sa njihovim liderom Goranom Davidovićem, napali kamenicama kolonu antifašista koja se kretala ka spomeniku Žrtava racije iz 1942. godine. U koloni su pored građana bili i lideri političkih stranaka i nevladinih organizacija. Povređeno je nekoliko osoba. Nakon toga, reagovala je žandarmerija i zbog remećenja javnog reda i mira uhapšeno je 59 osoba od kojih su 53 pripadnici organizacije „Nacionalni stroj“. Među neonacistima je bilo i 11 državljana Slovačke, kojima je izrečena mera otkaza boravka. Od ukupnog broja privedenih osoba, 23 su upućene kod sudije za prekršaje. Sud za prekršaje u Novom Sadu procesuirao je policijske prijave zbog sukoba na demonstracijama. Trojica pripadnika „Nacionalnog stroja“ su osuđena na kaznu zatvora u trajanju od 10 do 25 dana, a 14 osoba je oslobođeno. Lider „Nacionalnog stroja“ Goran Davidović je posle hapšenja, zbog sukoba sa učesnicima antifašističkog marša, priveden prvo nadležnom sudu za prekršaje, pa zatvorskoj upravi Okružnog zatvora u Novom Sadu gde je upućen na izdržavanje sedmodnevne zatvorske kazne koju mu je sud za prekršaje izrekao pre dve godine a on se nije odazivao pozivima na izdržavanje. Davidović je kažnjen sa sedam dana zatvora jer je 9. novembra 2005. godine išamarao Zorana Petakova, aktivistu Lige socijaldemokrata Vojvodine, na antifašističkoj tribini održanoj na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Zbog šamaranja Petakova, Davidović je u prekršajnom postupku kažnjen sa sedam dana zatvora, a nakon istrage je optužen za širenje verske, rasne i nacionalne mržnje na istoj toj tribini i osuđen na godinu dana zatvora. Ova presuda nije izvršna pošto se Davidović žalio drugostepenom sudu.

Zabrana ovakvih skupova ne bi trebala da bude sporna s aspekta domaćeg prava. Veličanje nacističkih ideologa spada u širenje ideja koje podstiču rasnu, versku i drugu netrpeljivost. Članovi Nacionalnog stroja su i ranijih godina izazivali inciden-

te⁴¹. Organizacija nije zvanično registrovana a nalazi se na listi organizacija koju vodi MUP Srbije (*Blic*, 27. septembar, str. 21(A), *Polítika*, 8. novembar, str. 1(A)6).

9. Osetljive grupe

Organizacija Nacionalni stroj je preuzela odgovornost za još jedan incident tokom 2007. godine. Naime, tokom trajanja festivala *EXIT*, napadnuti su učesnici tzv. Povorkе različitosti, koja je imala za cilj promociju tolerancije i poštovanja različitih u društvu. Napadači su ubrzo privedeni a kažnjeni su kaznom zatvora u trajanju od 40 dana (*Večernje novosti*, 17. jul, str. 20).

Diskriminacija prema osobama koje dolaze iz ranjivih ili osetljivih grupa ima oblik verbalnog vređanja i omalovažavanja zbog rodnog izražavanja (stil oblačenja, ponašanje...), ali je diskriminacija prisutna i prilikom obraćanja institucijama uopšte, na primer na fakultetima, u zdravstvenim ustanovama itd. Mediji, takođe, često emituju govor mržnje koji se ne sankcioniše iz čega se stiče utisak da je otvorena diskriminacija pripadnika ovih grupa ne samo dozvoljena i opravdana već da predstavlja društveno poželjno ponašanje (vidi istraživanje „Lezbejska i gej populacija u štampanim medijima u Srbiji“, NVO Labris, 2006.)

Homofobija i diskriminacija istopolno seksualno opredeljenih osoba posebno je prisutna u uživanju prava na rad i to prilikom zapošljavanja, a česti su i slučajevi davanja nedozvoljenog otkaza. Primera radi, zabeležen je slučaj u niškom taksi pozivnom centru gde je poslodavac uručio otkaz zaposlenoj saznajući za njenu seksualnu opredeljenost. Međutim, diskriminacija se nije mogla dokazati jer je otkaz obrazložen drugim razlozima. Nevladine organizacije tvrde da je razlog nepokretanja sudskih postupaka u ovakvim situacijama nepoverenje u institucije, teško dokazivanje posredne diskriminacije, kao i strah diskriminiranih osoba od izlaganja javnosti i dalje diskriminacije. Ovo potvrđuje istraživanje NVO LABRIS prema kome je samo 10 odsto slučajeva nasilja i diskriminacije prema istopolno orjentisanim osobama prijavljeno policiji.

U 2007. godini zabeležena je i presuda Evropskog suda za ljudska prava protiv Srbije (br. 39177/05) slučaju *V. A. M.*, što je prva presuda protiv Republike Srbije kojom se ona obavezuje da isplati naknadu oštećenoj strani. Podnosilac predstave, koju je zastupao Komitet pravnika za ljudska prava (JUKOM), žalila se na dužinu i nepravednost procedure za razvod braka i starateljstvo nad detetom iz braka, čime je osam godina bila sprečena da viđa dete jer je, kako ona tvrdi, inficirana HIV-om. Sud je utvrdio povredu člana 8 (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života), člana 6 (pravo na pravično suđenje) i člana 13 (pravo na delotvoran pravni lek) Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Podnosilac predstave je tvrdila da je povređen i član 14 (zabrana diskriminacije), u vezi s članovima 6 i 8, ali je sud smatrao da je ovaj zahtev neosnovan. Stiče se utisak da ceo

41 Upad na antifašističku tribinu 2005. godine za koju je vođa organizacije Goran Davidović pravomoćno osuđen na kaznu zatvora u trajanju od godinu dana.

postupak i odluka domaćeg suda da dete odvoji od majke više od osam godina, pravdajući ga najboljim interesom deteta, iako majka ispunjava sve materijalne i sociološke uslove da bude sa svojim detetom, ima veze sa činjenicom da je ona HIV pozitivna. Međutim, kako nema materijalnih dokaza, Evropski sud nije našao povredu Konvencije u delu koji se odnosi na diskriminaciju. Iz razgovora sa advokaticom JUKOM, koja je zastupala V. A. M. pred sudom u Strazburu, saznali smo da je još uvek u toku postupak pred domaćim sudom.

Nevladine organizacije beleže i slučaj sudskog postupka za razvod braka pred opštinskim sudom u istočnoj Srbiji, gde je doneta privremena mera kojom se šestomesečna beba dodeljuje na privremeno staranje ocu zbog činjenice da je majka HIV pozitivna. U drugom slučaju majci se ne dozvoljava da vidi dete više od sedam godina zbog toga što je njena sestra HIV pozitivna. Uprkos čestim slučajevima nejednakog tretmana osoba koje žive sa HIV-om, još uvek nema pokrenutog postupka za zaštitu od diskriminacije prema nekom od mogućih osnova. Najčešći razlog je teško dokazivanje diskriminacije koja je često posredna i prikrivena, kao i stigma koja postoji prema osobama koje žive s HIV-om.

10. Slučaj *Akapulko*

U toku februara je naša grupa ispratila završnu fazu krivičnog postupka koji se vodio protiv vlasnika i dva radnika obezbeđenja beogradskog splava Akapulko. Tužilačka strana je tražila da se optuženi osude po krivičnom delu iz člana 128 KZ (povreda ravnopravnosti građana).

Problem je nastao kada je grupa srpskih državljana romske nacionalnosti pokušala da uđe na beogradski splav Akapulko. Na ulazu su ih dočekala dvojica radnika. Grupi Roma nije dozvoljeno da uđu uz obrazloženje da je u toku privatna zabava. Oštećeni su tvrdili da nisu pušteni unutra samo zato što su Romi.

U postupku je tužilačka strana koristila dokazno sredstvo poznato pod nazivom situaciono testiranje. Radi se o novom pravnom institutu koji je uveden u naš pravni poredak preko presude Vrhovnog suda Srbije u slučaju Krsmanovača. Da bi se dokazalo postojanje diskriminatornog postupanja odabrane su dve grupe koje su zadovoljavale iste kriterijume u pogledu odevanja, higijene i pristojnog ponašanja. Jedina razlika bila je u tome što su prvu grupu činili Romi a u drugoj nije bilo Roma. Obe grupe su pokušale da uđu na splav Akapulko. Prvoj grupi u kojoj su bili Romi nije dozvoljeno da uđe od strane obezbeđenja kluba pod izgovorom da je klub pun. Druga grupa je nešto kasnije ušla bez problema. Problema je bilo u samom korišćenju ovog dokaznog sredstva. Naime, da bi se situaciono testiranje uzelo kao validan dokaz potrebno je da svoj iskaz daju svi svedoci koji su u tom testiranju učestvovali. U samom testiranju je učestvovalo dvadesetoro ljudi, što je posao tužioca još više zakomplikovalo.

U aprilu je donošenjem presude okončan prvostepeni sudski postupak u slučaju Akapulko. Prvooptuženi je proglašen krivim za krivično delo povrede ravno-

pravnosti građana iz člana 128 Krivičnog zakonika Republike Srbije, i izrečena mu je uslovna kazna zatvora u trajanju od 6 meseci pod pretnjom izvršenja ako isto ili slično delo ponovi u periodu od dve godine. Drugooptuženi je oslobođen krivične odgovornosti za pomenuto krivično delo.

Interesantno je obrazloženje presude. Naime, sudija ukazuje da se iskazi svih svedoka koji su učestvovali u pomenutom testiranju u velikoj meri poklapaju. Sa druge strane se osvrnuo na problem prepoznavanja optuženih od strane svedoka jer je samo jedan učesnik situacionog testiranja, mogao sa sigurnošću većom od 50 odsto da potvrdi da su optuženi ta lica koja su im uskratila pristup splavu. Ostali svedoci nisu mogli da prepoznaju optužene. Dalje, postavilo se pitanje da li se krivično delo povrede ravnopravnosti građana može izvršiti nečinjenjem. Analizirajući skromnu sudsku praksu, sudija je došao do zaključka da je to moguće samo ako je neko lice bilo obavezno da nešto učini pa to nije uradilo. Drugooptuženi je samo sedeo i nije aktivno učestvovao u vraćanju grupe Roma sa ulaza na splav Akapulko. Pošto nije imao dužnost činjenja, u skladu sa tim, sudija je presudio da drugooptuženi nije kriv. Na kraju je sudija izrazio nadu da će neka od strana u postupku uložiti žalbu kako bi drugostepeni sud imao priliku da se izjasni o ovom slučaju.

U završnoj reči javni tužilac je ostao pri tvrdnji da je dokazano da su optuženi krivi za krivično delo povrede ravnopravnosti građana iz člana 128 Krivičnog zakonika Republike Srbije, ali je izmenio pravnu kvalifikaciju dela. Naime, umesto dela iz stava 2 pomenutog člana, tražio je da se okrivljeni kazne po stavu 1 istog člana (blaža zaprećena kazna). Zastupnica oštećenih je svoju završnu reč zasnivala na, prema njoj, nesumnjivo dokazanoj krivici optuženih. Apostrofirala je da je izvedeno situaciono testiranje u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima, a koje je prihvaćeno i u domaćoj praksi (slučaj Krsmanovača). Ona je takođe podsetila sud na preporuku Komiteta UN za ljudska prava u kojima se navodi da je država obavezna da nacionalnim manjinama (posebno Romima) obezbedi pristup javnim mestima kao i adekvatnu sudsku zaštitu. Zastupnica optuženih je više puta naglasila da situaciono testiranje nije dobro sprovedeno. Ukazala je da samo jedno probno testiranje nije dovoljno i da je suprotna strana morala da obavi bar još jedno nepristrasno istraživanje. To je, po njenom mišljenju, posebno trebalo učiniti zato što se takvi incidenti nisu ranije dešavali na splavu Akapulko. Istakla je da udaljavanje grupe Roma nije bilo etnički motivisano već da je bilo vezano za bezbednost splava i njegovih gostiju. Optuženi su se složili sa navodima njihovog branioca dodajući da nikada ništa lično nisu imali protiv Roma, a da sa mnogim Romima privatno imaju i prijateljske odnose.

11. Standardi postavljeni posle presude u slučaju Krsmanovača

Osnovni problem kod diskriminacije predstavlja ograničenost dokaznih sredstava. Situaciono testiranje jedini je dokaz koji je primenljiv pred našim sudovima. Iako jedini dokaz koji priznaju naši sudovi приметно je da čak ni taj metod sudovi u praksi još uvek nisu spremni u potpunosti da prihvate.

Precedent slučaju Akapulko bio je slučaj Krsmanovača. Činjenično stanje je gotovo identično sa prethodno opisanim slučajem. Presuda za ovaj slučaj je ipak pomerila izvesne standarde vezane za dokazivanje diskriminacije. Opštinski sud u Šapcu, koji je vodio postupak, presudio je da je izvršeno krivično delo povrede ravnopravnosti građana. Vrhovni sud je potvrdio isto stanovište. Razlika je bila u tome što je tom presudom Vrhovni sud Srbije dao validnost „situacionom testiranju“ kao dokaznom sredstvu. Iako, formalnopravno, niži sudovi nisu vezani odlukama viših sudova kao ni presudama iz drugih predmeta, evidentno je se da je ovaj slučaj uticao na promenu sudske prakse. Posle „Krsmanovače“, situaciono testiranje je korišćeno u još nekim postupcima za povredu ravnopravnosti građana, pa tako i u slučaju „Akapulko“.

Po pitanju suzbijanja diskriminacije, postupanje naših sudova je daleko od evropskih standarda i u tom smislu „Krsmanovača“ predstavlja dobar primer pravnog rezonovanja u slučajevima povrede ravnopravnosti građana.

12. Preporuke

– U Srbiji još uvek nije usvojen opšti antidiskriminacioni zakon. Broj slučajeva diskriminatornog postupanja je u praksi veoma veliki. Zbog toga je potrebno problem rešiti sistemski, jednim opštim zakonom. U skupštinskoj proceduri se nalazi Predlog zakona protiv diskriminacije koji je predložio narodni poslanik Čedomir Jovanović u ime poslaničke grupe LDP. Ovaj predlog je izradila Koalicija protiv diskriminacije. Vladin predlog zakona je bio u skupštinskoj proceduri ali je povučen i poslat na ekspertizu Venecijanskoj komisiji. Za sada nema naznaka da će zakon uskoro biti usvojen. Skorije usvajanje zakona bi pomoglo da se ustanovi sveobuhvatniji sistem pravne zaštite koji bi bio efikasno sredstvo za borbu protiv diskriminacije.

– Zabrana diskriminacije je načelo koje je podignuto na rang ustavnog. Mogući forum pred kojim bi žrtva mogla da zahteva satisfakciju bi bio i Ustavni sud. Član 170 Ustava Republike Srbije govori o ustavnoj žalbi. Ustavna žalba se može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčene Ustavom, ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu. Ovaj pravni lek bi bio dobar način da se u okviru domaćeg pravnog poretka nađe adekvatno rešenje za građane prema kojima se diskriminatorno postupalo. Ustavni sud je počeo da radi tek krajem godine tako da još nismo stekli uvid u način na koji funkcioniše ovaj pravni lek.

– Da bi se žrtve diskriminatornog postupanja zaštitile, potrebno je uvesti i sveobuhvatniju krivičnopravnu zaštitu. Za samo tri krivična dela u Krivičnom zakoniku Republike Srbije se može reći da su u vezi s diskriminacijom. Ona se nisu pokazala kao efikasno pravno sredstvo. Često izostaje adekvatna kazna, čak i za naj-

teže incidente koji su zasnovani na različitostima pa se ne ostvaruje ni preventivna funkcija kazne a takvi incidenti se učestalo ponavljaju. Problem ne treba rešavati uvođenjem novih krivičnih dela, već bi trebalo redefinisati opšte institute i omogućiti da se sva krivična dela koja su inspirisana različitošću tretiraju kao kvalifikovani oblici krivičnih dela što bi vodilo i višim zaprećenim kaznama.

– U tom smislu je zanimljiv primer izmena hrvatskog Kaznenog zakona iz 2006. godine koje predviđa u članu 36 zakonsku kategoriju „zločina iz mržnje“. Ovaj član kaže da je zločin i mržnje svako krivično delo iz Kaznenog zakona je učinjeno iz mržnje prema osobi zbog njenih ličnih svojstava. Zakon navodi ta svojstva ali ne zatvara listu mogućih osnova diskriminacije. Ovakvo rešenje odgovara međunarodnim standardima u oblasti borbe protiv diskriminacije. Zakon je definisao šta je zločin iz mržnje i vezao ga za svako krivično delo iz tog zakona. Ovakva izmene vodi ka tome da su ovi zločini kvalifikovani oblici osnovnih krivičnih dela što vodi i do toga da zaprećena kazna bude viša.

– Najveći problem kod sudskih postupaka vezanih za diskriminaciju je dokazivanje diskriminacije. To se vidi i kod sudske zaštite osoba sa invaliditetom. Položaj osoba sa invaliditetom je donekle poboljšan donošenjem Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom ali je zakonodavac propustio priliku da olakša vođenje postupka tim licima. U zakonu nema reči o raspodeli tereta dokazivanja. Jedno rešenje bi bilo da lice sa invaliditetom koje je bilo žrtva diskriminacije učini verovatnim da se diskriminacija dogodila a da tada teret dokazivanja pređe na tuženu stranu.⁴² Ovaj model bi mogao da bude i opšte pravilo kod dokazivanja diskriminacije. Takvo rešenje sadrži i pomenuti Predlog zakona protiv diskriminacije.

– Zakon o crkvama i verskim zajednicama zbog normi koje se vezuju za registrovanje verskih zajednica koje nisu tradicionalne uvodi sistemsku diskriminaciju koja ima i svoje posledice u praksi. Zbog te činjenice bi trebalo izvršiti izmene ili ukloniti sporne članove 18 i 19 ovog zakona kako bi sve verske zajednice imale jednaku šansu da ostvaruju ustavom garantovanu slobodu veroispovesti.

42 Zbog ovog propusta zakonodavca važe norme opšteg parničnog zakonodavstva koje kažu da je teret dokazivanja na strani koja tvrdi da je došlo do povrede prava.

V NASILJE U PORODICI

Nasilje u porodici kao „privatna stvar pojedinca“ tokom 2007. godine dobija oblik javnog i društvenog problema koji predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava. Pored povrede prava na život, žrtve nasilja su izložene diskriminaciji za koju se nalazi opravdanje u „očuvanju tradicije“ i „porodične sredine“. Termin „zdrava porodična sredina“ se najčešće koristi da objasni značaj porodice za odrastanje i vaspitanje dece, kao i da se na taj način štite interesi deteta. Ovakvim stavom se ukazuje da preovladava mišljenje o potčinjenosti žena kao i nepostojanje zaštite dece.

Ipak, može se reći da je protekla 2007. godina obeležena kao godina borbe protiv nasilja u porodici.

Iako je nasilje u porodici inkriminirano u Krivičnom zakoniku,⁴³ istraživanja pokazuju da se žrtvama ne pruža adekvatna zaštita kao i da se nasilje u velikom procentu slučajeva ne prijavljuje. Uzroci neprijavlivanja su strah od osude sredine u kojoj žrtva živi, strah od nasilnika i nepoverenje u pravni sistem. Nevladina organizacija Praksis na tribini „Zaštita od nasilja u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji u Republici Srbiji“ je iznela podatak da se u Srbiji prijavljuje tek svaki dvadeseti slučaj nasilja, a rezultati istraživanja Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice ukazuju da se najveći broj slučajeva rodnog i seksualnog nasilja javlja kod izbeglica, raseljenih lica, među licima koja traže azil i licima bez državljanstva.⁴⁴

Postoji nekoliko vrsta nasilja u porodici. Najčešći oblik je fizičko, a zatim slede psihološko, seksualno i ekonomsko nasilje.

Prema istraživanju Autonomnog ženskog centra, počinioci nasilja su uglavnom muškarci (91,5 odsto slučajeva), 48 odsto nasilnika negira da je počinilo krivično delo, oko 31 odsto počinitelaca smatra da je žrtva odgovorna za nasilje, a samo 10 odsto prihvata odgovornost.⁴⁵ Žrtve nasilja su uglavnom žene i deca, a deca se javljaju i kao sekundarne žrtve. Veoma je mali broj slučajeva u kojima su žrtve nasilja roditelji.⁴⁶

Savetovalište protiv nasilja u porodici je u 2006. godini zabeležilo porast broja poziva u Srbiji (2005. godine je zabeleženo 3500 poziva; 2006. godine 4558 ljudi je zatražilo pomoć), što ne ukazuje na porast nasilja, već na bolju informisanost žrtava i porast poverenja u rad Savetovališta.

43 *Sl. glasnik*, 85/05.

44 Vidi *Vesti B92*, 11. oktobar 2007, <http://www.b92.net>.

45 Vidi *Vesti B92*, 2. novembar 2007, <http://www.b92.net>.

46 Tribina „*Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja*“, Gradska opština Zvezdara, 20. novembar 2007. godine.

1. Zakonski okvir

Izmenama krivičnog zakonodavstva je 2002. godine nasilje u porodici prvi put definisano kao krivično delo. U članu 118a tadašnjeg zakona je predviđeno da će učinilac odgovarati ukoliko: upotrebi silu ili pretnju, ugrožava integritet člana porodice, ako koristi opasno oružje ili oruđe, ako je nastupila teška telesna povreda i ako je nastupila smrt člana porodice. Nove izmene i dopune usledile su u Krivičnom zakoniku Republike Srbije koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine. Najbitnija razlika između ova dva zakona je ublažavanje sankcija za počinioce krivičnih dela:

	KZ (2002)	KZ (2006)
Primena nasilja, pretnja, ugrožavanje telesnog integriteta i duševnog stanja	Novčana kazna Kazna zatvora do 3 godine	Novčana kazna Kazna zatvora do 1 godine
Ako je pri izvršenju korišćeno opasno oružje ili oruđe	Kazna zatvora od 6 meseci do 5 godina	Kazna zatvora od 3 meseca do 3 godine
Ako je nastupila teška telesna povreda ili je delo učinjeno prema maloletniku	Kazna zatvora od 2 do 10 godina	Kazna zatvora od 1 do 8 godina
Ako je nastupila smrt	Kazna zatvora najmanje od 10 godina	Kazna zatvora od 3 do 12 godina

Najveći uticaj na ublažavanje propisanih krivičnih sankcija imala je sudska praksa. Veliki broj sudija je smatrao da su zakonom određene visoke kazne i da je neophodno smanjiti zakonske minimume kako bi se izbegla debata o blagoj kaznenoj politici sudova. Međutim, istraživači Beogradskog centra su došli do zaključka da je, i pored umanjenja sankcija, kaznena politika ostala veoma blaga. Presude u najvećem procentu sadrže uslovne kazne.

Pored Krivičnog zakonika, značajne promene uvedene su i Porodičnim zakonom iz 2005. godine. Zakon jasno definiše zabranu svakog oblika nasilja u porodici, nabraja oblike nasilja (čl. 197) i uvodi mere zaštite (čl. 198). Jedan od naznačajnih koraka ka ispunjavanju međunarodnih sandarda u zaštiti porodice, žena i dece predstavlja upravo uvođenje mera zaštite. Član 198 sadrži taksativno nabrojane vrste mera zaštite koje se mogu izricati samostalno ili uz sankciju koja je predviđena Krivičnim zakonikom. Mere zaštite su:

1. izdavanje naloga za iseljenje iz porodičnog stana ili kuće, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti;

2. izdavanje naloga za useljenje u porodični stan ili kuću, bez obzira na pravo svojine odnosno zakupa nepokretnosti;
3. zabrana približavanja članu porodice na određenoj udaljenosti;
4. zabrana pristupa u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada člana porodice;
5. zabrana daljeg uznemiravanja člana porodice.

Sve do usvajanja Zakona o prekršajima koji je stupio na snagu 2007. godine, nasilje u porodici nije bilo posebno definisano kao prekršaj. Osnov za kažnjavanje za nasilje u porodici mogao se pronaći u Zakonu o javnom redu i miru koji predviđa da vika, svađa, pretnja, vređanje, izazivanje tuče, učešće u tuči, drsko, bezobzirno i nepristojno ponašanje bilo kog lica predstavljaju prekršaj ukoliko je došlo do remećenja javnog reda i mira (čl. 6). Da bi navedene radnje značile prekršaj s elementom nasilja u porodici one moraju biti usmerene prema članu porodice i moraju uticati na sredinu. Novi Zakon o prekršajima zabranjuje nasilniku pristup objektu i mestu izvršenja prekršaja bez obzira na pravo vlasništva (čl. 54). Pored kazne za prekršaj, zakon predviđa i kaznu za počinioca koji prekrši zabranu („kazniće se novčanom kaznom do 15.000,00 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana“; čl. 55).

2. Karakteristike sudskog postupka

Mada je Porodičnim zakonom predviđena hitnost postupka, ona ipak nije dovoljno garantovana jer se ne postavlja rok za drugo ročište.⁴⁷ Zbog propusta zakonodavca procesi traju veoma dugo (i po sedam meseci). Prvo ročište se, u većini slučajeva, zakazuje u propisanim rokovima, ali se svako sledeće određuje za više od mesec dana. Zbog toga žrtve često odustanu od daljeg postupka, a tužilaštva retko procesuiraju slučajeve nasilja.

Tokom monitoringa suđenja u kome su učestvovali saradnici Beogradskog centra za ljudska prava, primećeno je da sudije imaju osuđujući stav prema žrtvama, a u pojedinim slučajevima su i direktno okrivile žrtve da su prouzrokovale nasilje.

Kao svedoci najčešće se pojavljuju članovi uže porodice, komšije, nevladine organizacije (ukoliko im se žrtva obratila za pomoć), centri za socijalni rad i policija. Za razliku od prethodnih godina, izjave nevladinih organizacija imaju veliki značaj za donošenje presude.

Takođe, važno je istaći uočljivu razliku u vođenju postupka između sudija koji su imali dodatnu edukaciju u oblasti nasilja u porodici i onih koji ne shvataju značaj problema ili negiraju njegovo postojanje. To se najviše ogleda u načinu postavljanja pitanja okrivljenom (tuženom), žrtvi i svedocima, zatim odvajanju bitnih od nebitnih činjenica tokom suđenja, rokovima u kojima se zakazuju ročišta kao i okončanju postupka.

47 Sl. glasnik, 18/05.

Navešćemo primer suđenja pokrenutog po članu 194 KZ pred Prvim opštinskim sudom u Beogradu kome su prisustvovali posmatrači Beogradskog centra za ljudska prava. Na ročištu koje je održano u maju 2007. godine saslušani su optuženi i oštećena, dok je naredno ročište na kome je predviđeno saslušanje svedoka zakazano tek za oktobar. Ovim očiglednim procesnim nedostatkom otvara se mogućnost da se nasilje ponovi. Istraživanje koje smo sproveli ukazuje i da je vreme predviđeno za trajanje pojedinačnog ročišta u Prvom opštinskom sudu za jedan konkretan slučaj u oblasti nasilja u porodici kratko, i da najčešće iznosi svega jedan sat.⁴⁸ Kako se ročišta zakazuju na svakih sat vremena postavlja se pitanje koliko je opravdana procena da je za svako pojedinačno ročište dovoljan svega jedan sat. Drugo je pitanje da li su sudije primorane da zakazuju ročišta u toku jednog dana u ovako kratkim vremenskim intervalima zbog velikog broja predmeta koje imaju. Ovako loša organizacija rada sudija i sudova dovodi do toga da se suđenja često odlažu što utiče na dugo trajanje postupka i neefikasnost suđenja. Ovome možemo dodati i često neodazivanje svedoka, optuženih i oštećenih koje može biti posledica prethodnih odlaganja ročišta od strane suda, kao i stvaranja stava o neozbiljnosti rada sudova. Broj ročišta koja zakaže jedan sudija u toku jednog dana ukazuje nam na nemogućnost adekvatnog analiziranja slučaja i vođenja postupka.

3. Kazne za nasilnike

Postojeća sudska praksa domaćih sudova svedoči o veoma retkom izricanju mera zaštite predviđenih Porodičnim zakonom i blagim kaznama koje se izriču na osnovu Krivičnog zakonika. Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava su tokom monitoringa suđenja za nasilje u porodici zaključili da postoji veliki otpor sudija prema izricanju mere zaštite iseljenja iz stana, kao i zabrane približavanja mestu stanovanja i radnom mestu. Sudovi još uvek ne prihvataju ove mere kao efikasne sankcije za nasilnika i zbog toga ih retko izriču. Svrha mera zaštite je pomoć žrtvama za vreme trajanja postupka ili pokušaj da se utiče na dalje ponašanje nasilnika (nalog za iseljenje, zabrana približavanja). Međutim, o pozitivnom dometu mera zaštite može se govoriti jedino ukoliko ih sudovi budu izricali u većem broju.

Kazne koje se najčešće izriču su kazne zatvora do jedne godine, uslovno na dve godine, što govori o ekstremno blagoj kaznenoj politici sudova. Jedna od najbitnijih karakteristika presuda je da se u malom broju slučajeva određuju mere bezbednosti čak i ukoliko se dokaže da je nasilnik više puta počinio nasilje u alkoholi-sanom stanju. Na izricanje blagih kazni utiče „iskreno kajanje“ učinioaca i obećanje da se nasilje neće ponoviti. Neizricanje mera zaštite i dugotrajni procesi ne pružaju adekvatnu zaštitu žrtvi nasilja. S druge strane, otvara se mogućnost da se nasilje ponovi.

48 Spisak suđenja, s informacijama o vremenu, članu po kome je pokrenut postupak i nazivu predmeta, koji se uvek nalazi na vratima svake sudnice potvrđuje navođenje ovih činjenica.

Jednu od najznačajnijih presuda za sudsku praksu doneo je Okružni sud u Beogradu i njene najvažnije karakteristike su sledeće: prvo, sud je po žalbi tužioca (žrtve) preinačio presudu, a nije je vratio prvostepenom sudu; drugo, usvojio je novu meru zaštite (umesto zabrane prilaska nasilnika žrtvi na jedan metar, odredio je iseljenje iz stana i zabranu prilaska mestu stanovanja na trideset metara); treće, sud je utvrdio ekonomsko nasilje (nasilnik je izbegavao plaćanje računa) i odredio kaznu. Presuda doneta u Okružnom sudu u Beogradu ukazuje na shvatanje značajja zaštitnih mera kao i primenu adekvatne zaštitne mere. Prva zaštitna mera (zabrana prilaska nasilnika žrtvi na jedan metar u stanu površine 40 m²) nije se mogla primeniti i kontrolisati tako da je najprimerenija moguća mera zaštite bila iseljenje iz stana.

Najviše pažnje u medijima izazvala je presuda Mališi Jeftoviću i Ani Filipović za ubistvo Anine maloletne ćerke Katarine Janković (3). Okružni sud u Beogradu je Mališi Jeftoviću izrekao maksimalnu kaznu zatvora od četrdeset godina, a Ani Filipović 37 godina (*Press*, 10. maj, str. 11 i *Večernje novosti*, 10. maj, str. 11).

Drugu najtežu kaznu od 40 godina zatvora, Aleksandru Đorđeviću za ubistvo bivše supruge, tašte i tasta, izrekao je Okružni sud u Nišu.⁴⁹

4. Zahtevi za pristup informacijama od javnog značaja

Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava su na osnovu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja uputili opštinskim sudovima u različitim regionima Srbije zahtev za pristup informacijama o postupcima koji se vode za nasilje u porodici. Od 20 izabranih sudova, 19 je poslalo odgovore. Pored podataka o broju postupaka koji su u toku, većina sudova je poslala kopije pravnosnažnih presuda. Analizom presuda istraživači su doneli zaključke o kaznenoj politici sudova u Srbiji (vidi *Kazne za nasilnike*).

5. Savetovalište protiv nasilja i sigurne kuće

Rad Savetovališta se zasniva na nekoliko konkretnih aktivnosti u pružanju pomoći žrtvama: individualni telefonski razgovori sa žrtvama, dolazak žrtava u Savetovalište, obavljanje razgovora sa njima, pružanje pravne i psihoterapeutske pomoći, smeštaj u prihvatilišta, edukacija žrtava i pomoć u traženju zaposlenja.

Žrtva može anonimno da obavi poziv i da dobije sve potrebne informacije o svojim pravima i načinu realizovanja tih prava. Razgovore obavljaju stručna lica

49 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=02&dd=08&nav_id=231390&nav_category=16.

(pravnik, psihoterapeut, socijalni radnik i pedagog) koja žrtvama mogu dati savete povodom problema vezanih za nasilje u porodici.

Jedna od primarnih aktivnosti Savetovališta je smeštaj žrtava u prihvatilišta. Prihvatilišta koja su pod okriljem Savetovališta primaju žrtve iz svih krajeva Srbije. Zbog malog kapaciteta bilo je neophodno odrediti maksimalnu dužinu boravka (pet meseci), mada, ukoliko nije pronađeno adekvatno rešenje, žrtva može ostati i duže. U svakom prihvatilištu postoji „kućni red“ koji se mora poštovati. Najveća zaštita žrtava se ogleda u tajnosti adrese prihvatilišta kako nasilnik ne bi mogao da nastavi sa uznemiravanjem žrtve.

Nakon zajedničke kampanje RTV B92 i Savetovališta protiv nasilja u porodici u novembru je otvorena sigurna kuća u Beogradu. U njoj može da boravi 28 osoba, žena i dece žrtava nasilja. Za osobe koje se nalaze u sigurnoj kući predviđeni su edukativni programi i pružanje raznih vrsta pomoći.⁵⁰

Početakom 2007. godine sigurna kuća je otvorena i u Šapcu. Osnovni kriterijum za boravak u kući je da je nasilje prijavljeno policiji i da je dalje procesuirano. Pored sigurne kuće organizovan je rad SOS telefona i mobilnih timova.⁵¹

Veliki napredak za zaštitu žrtava nasilja na području Vojvodine ima ugovor o izgradnji sigurne kuće u Zrenjaninu koji su potpisali Goran Knežević, predsednik opštine Zrenjanin, Snežana Lakićević Stojčić, sekretarka za rad Vojvodine, Vesna Stankov, direktorka Centra za socijalni rad iz Zrenjanina i Veran Matić, predsednik Upravnog odbora Fonda B92.⁵²

6. Besplatna pravna pomoć

Na konferenciji „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja“ koju su organizovale GO Zvezdara i Autonomni ženski centar, predstavljani su rezultati Kancelarije za besplatnu pravnu pomoć i psihosocijalnu pomoć žrtvama nasilja u porodici. Kancelarija je za tri meseca imala 150 stranaka, napisano je 150 tužbi i 40 drugih podnesaka. Pomoć strankama se ogleda kroz davanje saveta, ali ne podrazumeva zastupanje pred sudom.⁵³

U saradnji sa Opštinom Vračar predstavnice SOS telefona su započele projekat pružanja besplatne pravne pomoći ženama i deci žrtvama nasilja u porodici. U toku četiri meseca najviše je pomoći pruženo u vezi razvoda braka i izdržavanja i poveravanja dece. Pored pisanja podnesaka i davanja saveta projekat podrazumeva zastupanje pred sudom.

50 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=11&dd=22&nav_id=273284.

51 <http://www.danas.co.yu/20070319/hronika5.html>.

52 http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=05&dd=14&nav_id=246593.

53 Tribina „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja“, Gradska opština Zvezdara, 20. novembar 2007.

7. Pokrajinski ombudsman za ravnopravnost polova

Rad pokrajinskog ombudsmana za ravnopravnost polova zabeležio je pozitivne rezultate tokom 2007. godine. Zamenica pokrajinskog ombudsmana, Danica Todorov, istakla je značaj primene međunarodnih konvencija koje štite prava žena i zabranjuju svaku vrstu diskriminacije. Takođe, istakla je da postoji veliki broj pokazatelja da sudije u Srbiji nisu upoznati sa odredbama konvencija i da imaju otpor pri njihovoj primeni. Pošto nasilje prema ženama podrazumeva kršenje velikog broja osnovnih ljudskih prava, rad ombudsmana za ravnopravnost polova bi trebalo da sadrži svakodnevne kontakte sa žrtvama nasilja, zatim, da predstavlja javnosti mesečne izveštavanje o nasilju i radu nadležnih institucija. Direktna uticaj ombudsman može imati na organe pokrajinske i lokalne uprave, ali se ne može mešati u rad sudova. Za promovisanje borbe protiv nasilja ombudsman može koristiti medije.⁵⁴

Pokrajinski ombudsman je u saradnji sa Pokrajinskim sekretarijatom za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova organizovao javnu raspravu o Strategiji za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u Vojvodini. Jedan od najbitnijih zaključaka je da se počinioci nasilja moraju kažnjavati jer bi, u suprotnom, deca prihvatala pogrešan obrazac ponašanja. Odgovornost za nasilje ne stoji samo na strani počinioca, već, ukoliko ne postoji aktivnost usmerena ka njegovom sprečavanju, i na strani institucija. Debata se vodila i oko prenošenja tereta dokazivanja u toku sudskog postupka sa žrtve na nasilnika. Treći predlog je vezan za edukaciju mladih i organizovanje tribina i seminara u osnovnim i srednjim školama.

8. Istraživanje Udruženja sudija za prekršaje

Rezultati istraživanja u oblasti nasilja u porodici koje je Udruženje sudija za prekršaje Republike Srbije sprovedo 2005. godine u saradnji s Američkim udruženjem pravnika/Pravna inicijativa za Evropu i Evroaziju (ABA/CEELI) predstavljeni su u izveštaju „Istraživanje prekršaja sa elementima nasilja u porodici za područje Republike Srbije“.⁵⁵

Istraživanje je pokazalo da je kod ovih prekršaja broj izvršilaca muškog pola mnogo veći (6 728) od broja izvršilaca ženskog pola (814) što očigledno ukazuje da su žene na teritoriji Srbije uglavnom žrtve nasilja bez obzira na regione i jedinice lokalne samouprave.

Kada je u pitanju starosna struktura podaci su veoma varijabilni. U pojedinim gradovima (Beograd, Zaječar, Užice) starosna granica počilaca je od 40 do 50 godina, u Valjevu i Smederevu od 50 do 60, a u trećoj grupi (Leskovac, Niš, Novi Sad) od 30 do 40 godina starosti. Žrtve su obično lica starosti od 40 do 50 godina, a

54 http://www.vojvodina.sr.gov.yu/index.php?option=com_content&task=view&id=1537&month=12&year=2007&day=12&Itemid=64.

55 <http://www.usudprek.org.yu/projekti.html>.

u Zaječaru, Nišu i Smederevu od 18 do 30 godina. Od 7 556 izrečenih sankcija, 505 su opomene, 6 746 su novčane kazne, a u 305 slučajeva je izrečena kazna zatvora.

Prema parametru koji je nazvan *odnos prema žrtvi* najučestalije je partnersko nasilje, zatim srodničko, nasilje dece prema roditeljima, roditelja prema deci i međusobno nasilje dece.

Stepen obrazovanja žrtve i počinitelaca nije pokazao nikakve pravilnosti u uticaju na problem nasilja. Nasilje je zabeleženo u svim društvenim slojevima. Prethodna konstatacija u pogledu stepena obrazovanja je bazirana na činjenici da, pored toga što pojedini pokazatelji govore da je nasilje češće kod osoba sa nižim obrazovanjem, nema jasnih podataka o nasilju u krugovima osoba visokog obrazovanja.

Peti parametar, nezaposlenost, nema uticaja na procenat nasilja ni u jednoj sredini. Okrivljeni veoma često navodi da nije zaposlen, ali se ta činjenica koristi radi izricanja blažih kazni.

Pitanje da li se nasilje češće vrši u gradskim ili seoskim sredinama otvorilo je niz dodatnih pitanja, mada je istraživanje pokazalo da je veći procenat nasilja u selima. Prvo pitanje je vezano za uslove života, zatim odnosa u porodici i lakšeg ili težeg odlučivanja na razvod braka ili razvrgavanje zajednice. Kada se govori o stanju svesti u kojem se nalazio počinitelac, ne mogu se sa sigurnošću uzeti podaci dobijeni istraživanjem. Okrivljeni, plašeći se visokih kazni, negiraju da su koristili alkohol.

Na teritoriji Srbije, bez Kosova i Metohije, postoji 161 opština za koju je oformljeno 27 policijskih uprava. Svih 27 policijskih uprava zabeležilo je 50 127 slučajeva nasilja u periodu od 2004. do 2006. godine. Međutim, problem verodostojnosti tih podataka ogleda se kroz pojam „broj intervencija“. Pojedine stanice pod ovim pojmom podrazumevaju upozorenja, prekršajne prijave i krivične prijave, dok druge samo direktan izlazak na lice mesta. Ovo istraživanje je pod pojmom intervencije podrazumevalo svako obraćanje žrtve policiji.

Osnovni cilj Udruženja sudija za prekršaje je da se uspostavi jedinstvena baza podataka o nasilju u porodici na teritoriji Republike Srbije na osnovu koje bi se mogli utvrditi načini efikasnog suzbijanja nasilja, da se daju preporuke za bolju saradnju državnih organa – sudova, policije i centara za socijalni rad kao i da se utiče na zakonodavnu vlast kako bi se bolje zaštitile žrtve nasilja.⁵⁶

9. Izveštaj o položaju žena u Srbiji

Početkom 2007. godine održano je 38. zasedanje Komiteta Ujedinjenih nacija za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, na kojoj je Srbija predstavila inicijalni izveštaj o sprovođenju Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Komitetu je podnet i alternativni izveštaj o sprovođenju Konvencije („Drugačiji glas iz Srbije“) u čijoj su izradi učestvovala nevladine organizacije iz Srbije: Glas razlike, Autonomni ženski centar, Astra, Incest trauma centar i Žene u crnom.⁵⁷

56 <http://www.usudprek.org.yu/projekti.html>.

57 <http://www.womenngo.org.yu/content/view/258>.

Preporuke koje je Komitet uputio našoj zemlji zasnovane su u velikoj meri na podacima iz alternativnog izveštaja.⁵⁸ Za ovakvu odluku postoji više razloga: ozbiljnost u shvatanju problema nasilja u Srbiji, koncepcija izveštaja, period koji je obuhvaćen izveštajem, spremnost da se organizuju akcije za sprečavanje daljeg nasilja prema ženama i deci i drugo. Alternativni izveštaj pokriva period od 1992. do 2006. godine, dok se inicijalni izveštaj odnosi na period od 1992. do 2003. godine.

Sadržina uvodnog dela inicijalnog izveštaja ističe značaj domaćeg zakonodavstva, a posebno odredbe Ustava, kako bi se pokazalo da je zaštita prava žena regulisana na „jedan uopšten način i najvišim aktom države“ ne navodeći loša rešenja iz drugih posebnih zakona. Alternativni izveštaj upoređuje međunarodne standarde u zaštiti žena i dece s domaćim propisima i ističe da se ne primenjuju odredbe Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (*CEDAW – Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*). Alternativni izveštaj daje preporuke državi i navodi planove za borbu protiv nasilja prema ženama.

Istraživanja su pokazala da su najveći problemi u praksi vezani za lošu saradnju između institucija državnog sektora (policije, sudova i centara za socijalni rad), kao i saradnju državnog i civilnog sektora; zatim, duge sudske postupke, izricanje minimalnih kazni za počiniocce nasilja i nepostojanje jedinstvenog sistema zaštite žrtava (žena i dece).

10. Preporuka Rec(2002)5 Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja

Preporuka Rec(2002)5 Komiteta ministara Saveta Evrope upućena državama članicama nastala je nakon sistematičnog istraživanja nasilja nad ženama kao i primene mehanizama za njihovu zaštitu. Komitet je utvrdio da je nasilje nad ženama problem u svim zemljama članicama Saveta Evrope prisutan bez obzira na formu porodice i društveni status pojedinaca. Preporuka obuhvata analizu svih oblika nasilja nad ženama, ali u pojedinim odeljcima posebno izdvaja problem nasilja u porodici. Na osnovu proučavanja zakonodavstava i prakse u evropskim zemljama kao i relevantnih međunarodnih dokumenata, zaključeno je da postoje sledeći oblici nasilja nad ženama: fizičko, seksualno, psihološko, ekonomsko, strukturalno, verbalno, duhovno, silovanje i seksualno uznemiravanje, nasilje u kući, seksualno nasilje nad decom (posebno nad devojkicama) i seksualno uznemiravanje.

Jedno od osnovnih problema u praćenju nasilja nad ženama je složenost problema „crne brojke“, odnosno odnosa prijavljenih slučajeva nasilja naspram stvarnog broja slučajeva. Stoga su u poslednjih nekoliko godina mnoge države usvojile nove mehanizme istraživanja, obrazovale stručne timove i počele rad na usavršavanju profesionalaca za pružanje pomoći žrtvama.

58 <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw38/cc/Serbia.pdf>.

Komitet ministara je omogućio svim zemljama članicama primenu Preporuke na način koji je najprimereniji nacionalnom zakonodavstvu. Na osnovu ove odluke zemlje članice mogu da primene samo neke odredbe i mere predviđene u Preporuci. U okviru našeg istraživanja ovakva odluka je važna za primenu Preporuke u zemljama čija zakonodavstva nisu imala specijalne odredbe za zaštitu žrtava nasilja.

Pomenućemo veoma važnu ulogu ekonomskih i socijalnih prava u suzbijanju nasilja. Ova grupa prava, prihvaćena po obrascu koji je usvojen u Paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropskoj socijalnoj povelji i Revidiranoj Evropskoj socijalnoj povelji.

Prema podacima prikupljenim tokom istraživanja utvrđen je porast broja prijavljenih slučajeva nasilja u porodici tokom devedesetih godina prošlog veka, kao i pozitivan uticaj nevladinih organizacija i medija na otvaranje ovog problema i povećanju svesti žrtava. Takođe, evidentirane su činjenice koje ukazuju da veliki procenat slučajeva nasilja u porodici ima za posledicu smrt žrtve, najčešće osobe ženskog pola, mada postoje i slučajevi kada žene izvrše ubistvo u samoodbrani.

Nisu zanemarena ni prava muškaraca, odnosno istarživani su slučajevi nasilja u porodici koje su počinile žene. Međutim, statistički podaci su pokazali da je procenat takvih dela veoma mali, tako da je dalji rad najviše zasnovan na zaštiti prava žena. Ipak, Preporuka obuhvata zaštitu dece od nasilja koje je počinjeno u porodici. Predviđene mere odnose se na dečake i devojčice jer deca mogu biti i primarne i sekundarne žrtve. U svim slučajevima zaštite dece Preporuka polazi od standarda Konvencije o pravima deteta.

U Preporuci su izdvojene grupe nasilja koje su karakteristične za devojčice, odnosno dečake. Devojčice – svi oblici nasilja kojima su izložene odrasle žene, ali se posebno izdvajaju: incest, genitalne mutilacije i nasilje mladih. Dečaci – kao i kod devojčica nasilje se može javiti u porodici i van nje; dečaci su najviše izloženi: pedofiliji, nasilju u školama i seksualnom iskorišćavanju.

11. Primeri dobre prakse

Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici

Autonomni ženski centar je organizovao Konferenciju Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici na kojoj su predstavljeni rezultati desetogodišnje primene zakona u Austriji. Na konferenciji su učestvovalе zamenica ambasadora Republike Austrije, Ulrike Hartman, i zamenica šefa Kancelarija Saveta Evrope u Beogradu, Nadia Ćuk. Austrijski model zakona je prikazan kao primer dobre prakse.

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Austrije ukazuje na značaj rada policije. Primena zakona je pokazala da tim koji direktno interveniše mora biti sastavljen od žena i muškaraca. Svi članovi tima imaju specijalnu obuku. Pošto se zakon najvećim delom odnosio na rad policije i sudova inicijatori novog zakona su znali da će nji-

hov najbitniji zadatak biti edukacija policije. Ovakav zaključak je donet na osnovu činjenice da do početka devedesetih godina u austrijskoj policiji nije bilo žena. Da bi primena zakona bila efikasna od stupanja na snagu traženo je da se od njegovog donošenja do primene ostavi primereni rok za edikaciju od šest meseci. Obuka je organizovana i za sudije.

Izricanje mera iseljenja i zabrana prilaska od strane policije zasnovano je na proceni policije da li su ugroženi zdravlje i život članova porodice. Policija odmah izriče meru iseljenja na period od 10 dana. Mera se ne odnosi samo na žene i decu, već na sve članove porodice koji su ugroženi. Ukoliko žrtva nasilja podnese zahtev za zaštitu sudu trajanje policijskog naloga za iseljenje može se produžiti do 20 dana. Sud mora obavestiti policiju o podnetom zahtevu. Policija ima pravo da proverava da li se mera iseljenja krši. Provera se vrši najmanje jednom u prvih tri dana od iseljenja. Ukoliko je mera prekršena počilnac se može novčano kazniti, nasilno se udaljiti iz stana ili uhapsiti.

Da bi implementacija zakona bila potpuna formirani su Interventni centri u svim provincijama u Austriji. Njihov osnovni cilj je da se pruži pomoć žrtvama nasilja. Za rad interventnih centara zadužene su ženske nevladine organizacije. Zakonom je regulisana saradnja policije i centara.

Belgija i Island – „Zbirka metoda za pomoć žrtvama seksualnog zlostavljanja“

Drugi primer dobre prakse prepoznat je u Belgiji gde je napisana „Zbirka metoda za pomoć žrtvama seksualnog zlostavljanja“. U zbirci je istaknuto da nijedan stav Preporuke ne pravi razliku između žrtava i da se na osnovu njih uklanjaju sve razlike zasnovane na: polu, veroispovesti, društvenom položaju, starosti, seksualnoj oprdeljenosti i poreklu. Treći model na čijim se idejama zasnivaju stavovi Preporuke o smanjenju troškova za državu i žrtvu je *islandski zakon*. Po tom modelu država daje žrtvi naknadu štete, da bi kasnije sama pokrenula postupak protiv počinioca (pravo regresa).

12. Čedomorstvo

Početkom marta u Srbiji je zabeleženo nekoliko slučajeva čedomorstva. Glavni razlozi za čedomorstvo su osuda sredine ukoliko je u pitanju vanbračno dete i postporođajni stres koji prouzrokuje smanjenu uračunljivost.

G. S. iz sela Boljevac je nakon prevremenog porođaja bacila bebu u kantu za otpatke. Beba je bila stara 6 meseci. G. S. je priznala policiji da je želela da ubije bebu u poslednjoj nedelji trudnoće (*Blic*, 6. mart, str. 15; *Večernje novosti*, 6. mart, str. 11).

U Bojniku je protiv N. Z. sprovedena istraga jer se sumnja da je odmah nakon porođaja bebu bacila u bunar (*Politika*, 7. mart, str. A12; *Blic*, 7. mart, str. 15; *Večernje novosti*, 7. mart, str. 13).

N. B. iz Svilajнца je privedena mesec dana nakon ubistva svoje bebe. Analizom DNK je utvrđeno da je N. B. majka pronađene bebe koja je priznala ubistvo, ali je rekla da se ne seća „samog čina gušenja“ (*Večernje novosti*, 21. mart, str. 11).

13. Seksualno zlostavljanje dece

U poslednjih nekoliko godina sve je veći broj slučajeva seksualnog zlostavljanja dece od strane roditelja nakon čega deca doživljavaju teške psihičke traume. Ponašanja takve dece su veoma prepoznatljiva: previše su agresivna ili su previše ćutljiva, nikada ne gledaju sagovornika u oči u toku razgovora, imaju modrice po licu i telu i dr. Ukoliko je dete pretrpelo velike psihičke traume nasilnik će uvek biti uz njega i obratiće se specijalizovanim institucijama za pomoć. Lica koja su zaposlena u tim institucijama dužna su da prijave tužiocu svaki slučaj za koji utvrde da je postojalo nasilje nad detetom. Ova dužnost je regulisana Krivičnim zakonikom. Međutim, većina slučajeva se ne prijavi što otvara pitanje odgovornosti pojedinih zavoda.

Incest trauma centar je prikazao statističke podatke o seksualnom zlostavljanju dece u peirodu od septembra 2006. do septembra 2007. godine.

Istraživanje je obavljeno na uzorku od kojih su 47 odsto deca do 18 godina koja su preživela seksualno zlostavljanje, a 52,94 odsto punoletne osobe koje su preživele seksualno zlostavljanje. Istraživanje je pokazalo da je mnogo veći broj devojčica koje su preživele seksualno zlostavljanje (88,24 odsto) od dečaka (11,76% odsto). Počinioci su uglavnom muškarci (92,11 odsto slučajeva), dok su žene počinioci u 7,89 odsto slučajeva. Uobičajeno je da je počinilac osoba koja je poznata detetu, otac (36,86 odsto), oćuh (10,53 odsto), deda (7,88 odsto) i majka (2,63 odsto).

Seksualno zlostavljanje se najćešće vrši nad decom koja imaju šest godina i može da traje više meseci (14,71 odsto) ili nekoliko godina (85,29 odsto slučajeva).⁵⁹

Protiv Nebojše Balabanovića iz Beograda Okružno javno tužilaštvo je podiglo optužnicu zbog seksualnog zlostavljanja maloletne pastorke M. Z. Zlostavljanje devojćice je trajalo pet godina. U optužnici se navodi da je postupak pokrenut i zbog nasilja u porodici (*Politika*, 5. jun, str. A12 i *Većernje novosti*, 5. jun, str. 12).

Zbog silovanja svoje starije maloletne ćerke Nenad Divljak je osuđen na devet godina zatvora. Divljak se branio izjavom da se ne seća događaja jer je bio pijan (*Politika*, 6. jul, str. A12 i *Većernje novosti*, 6. jul, str. 13).

U Aleksincu je uhapšen Č. V. za koga se sumnja da je više puta izvršio krivićno delo obljuje nad svojom maloletnom unukom. Protiv Č. V. je pokrenuta istraga i određen mu je pritvor od 30 dana (*Blic*, 20. avgust, str. 15; *Većernje novosti*, 21. avgust, str. 12 i *Politika*, 24. avgust, str. A12).

59 http://www.incesttraumacentar.org.yu/letters_reports/Statistike%202006-2007.pdf.

14. Značaj medicinskog izveštaja o fizičkom zlostavljanju i zanemarivanju dece

Adekvatno dijagnostikovanje povreda kod dece može imati značajnu ulogu pri određivanju kazni za počinioca kao i za odlučivanje o merama lečenja za decu kod kojih postoje teže psihičke i fizičke posledice.

Medicinski izveštaj mora biti napisan u odgovarajućoj formi kako bi se mogao smatrati relevantnim dokazom. Pored forme je potrebno da izveštaj sadrži detaljne informacije o povredama: lokalizaciju, veličinu, težinu i starost povrede. Jedna od osnovnih obaveza lekara je da lično pregleda dečiju garderobu i skrivene delove tela. Najefikasniji dokaz postojanja povreda je fotografisanje, a ukoliko ne postoji takva mogućnost lekari koriste razne sheme tela radi skiciranja povreda. Lekar je dužan da pregleda polne organe deteta čak i kada nema seksualnih zlostavljanja.

Posebna pažnja se mora obratiti ukoliko lekar konstatuje Minnhauzeov sindrom (*Munchhausen syndrome by proxy*). Ovaj sindrom se javlja kod roditelja koji žele da pokažu da je njihovo dete bolesno i da ubede lekare da dete ima simptome određene bolesti. Uzrok ovog sindroma je nezadovoljstvo roditelja koji žele da privuku pažnju na sebe. Akter ovakvog ponašanja je najčešće majka, medicinski obrazovana.

15. Izveštaj UNICEF o stanju dece u Srbiji

Početak godine UNICEF je predstavio svoj izveštaj o stanju dece u Srbiji za 2006. godinu. Pored svih pokušaja tokom poslednjih godina da se prava deteta zaštite, statistički podaci u izveštaju UNICEF pokazuju da preko 300 hiljada dece u Srbiji živi u siromaštvu ili na ivici siromaštva. Ovaj podatak je zasnovan na anketnom istraživanju višestrukih pokazatelja stanja i položaja dece (*Multiple Indicator Cluster Survey – MICS*) u Srbiji.

Posebno su ugrožena deca romske nacionalnosti: preko 80 odsto dece koja žive u romskim naseljima je siromašno, samo 4 odsto pohađa predškolske ustanove, četiri puta više romske dece je zaostalo u razvoju u odnosu na nacionalni prosek, stope smrtnosti odojčadi i dece do 5 godina starosti tri puta su veće među romskom decom nego među opštom populacijom. I u ovom slučaju postoje razlike u stepenu siromaštva: siromašnija su romska deca koja žive u mestima udaljenim od grada i čiji članovi porodice nemaju ni osnovno obrazovanje.

Na lokalnom nivou problem dece sa smetnjama u razvoju je velikog inteziteta zbog nedostataka savetovališta, stručnog kadra, neinformisanosti roditelja i predrasuda (16 odsto roditelja ne želi da njihova deca idu u školu sa decom sa smetnjama u razvoju).

Pored nasilja nad decom u porodici, izveštaj ukazuje i na visok procenat nasilja u školama od strane nastavnika kao i od strane vršnjaka (četvrtina dece u osnovnim školama je bila žrtva nasilja), mada su istraživanja pokazala da posto-

je i slučajevi kada nasilje vrše učenici nad nastavnicima (12 odsto učenika fizički napada nastavnike). Nastavnici smatraju da takvo ponašanje potiče iz porodice i da predstavlja veliki problem. Kao glavni uzrok nasilnog ponašanja dece navodi se činjenica da roditelji primenjuju, kao vaspitnu metodu, kažnjavanje batinama i smatraju je najefikasnijom, a takvi stavovi roditelja nemaju osudu u javnosti.⁶⁰

16. Alternativni izveštaj o pravima deteta

U septembru 2007. Centar za prava deteta je okupio *ad hoc* koaliciju nevladinih organizacija u Srbiji čiji je zadatak prikupljanje podataka o stanju prava dece u Srbiji, obrada podataka, sastavljanje Alternativnog izveštaja o sprovođenju Konvencije o pravima deteta u Srbiji i njegovo predstavljanje Komitetu za prava deteta 2008. godine u Ženevi. Beogradski centar za ljudska prava je učestvovao u izradi ovog izveštaja.

Alternativni izveštaj ukazuje da se efikasna zaštita prava deteta može ostvariti ukoliko se formira zaštitnik prava deteta na republičkom nivou, povećanje budžeta za decu, sprovede reforma obrazovanja, poboljša zdravstvena zaštita mladih i formira adekvatan sistem zaštite dece od zlostavljanja. Pored predloga za poboljšanje zaštite dece u izveštaju su navedeni pozitivni primeri kroz donošenje velikog broja strategija u oblasti zaštite dece od zlostavljanja, prava osoba sa invaliditetom, zaštite dece od eksploatacije, zaštite dece od trgovine ljudskim bićima, inkluzije Roma i razvoja i zdravlja mladih. Međutim, loša saradnja između državnog i civilnog sektora negativno utiče na implementaciju navedenih strategija.

Vlada Srbije je 2005. godine usvojila Opšti protokol o zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Protokol ističe značaj rada centara za socijalni rad. Tokom 2006. godine UNICEF i Centar za prava deteta su napisali priručnik za primenu Protokola. Odlukom Vlade 2005. godine ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike, pravde, unutrašnjih poslova, prosvete i zdravlja su obavezni da donesu posebne protokole. Jedino Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo prosvete nisu doneli svoje protokole.

17. Mediji

Uticaj medija na sudske postupke, informisanje javnosti o toku i pojedino-stima postupka koji je zatvoren za javnost najviše je bila izražena u slučaju Mališe Jeftović i Ane Filipović. Od početka procesa, pa do izricanja presude je došlo do velikih preokreta u odnosu javnosti, roditelja i drugih članova porodice prema Ani Filipović, kao i u odnosu okrivljenih Jeftovića i Filipovićeve. Jeftović i Filipovićeve su na prvom saslušanju imali usaglašene priče o povredama deteta, ali su u toku postupka menjali svoje iskaze međusobno se okrivljujući. Roditelji Filipovićeve nisu

60 The State of Children in Serbia Report 2006: Poor and Excluded Children, 8. februar 2007, Medija centar.

pokazali žaljenje zbog izrečene kazne zatvora, ali su je podržali u nameri da podnese žalbu kada su je posetili u zatvoru.

Mediji su svojim komentarima pomerali slučaj u različite uglove i od jednog monstruoznog događaja napravili skandal. U momentu kada je događaj izazivao reakcije javnosti mediji su osuđivali Jeftovića i Filipovićevu za izvršeno krivično delo, ali su se kasnije pojavili naslovi koji su otvorili sumnju u njihovu krivicu. Najvažnija špekulacija informacijama vezana je za postojanje bioloških tragova koji bi dokazali da je nasilje nad Katarinom Janković (Aninom kćerkom) izvršio Jeftović. Dakle, od „hladnokrvih“ ubica mediji su stvorili „žrtve“ loše istrage i sudskog potupka.

Veliku pažnju javnosti privukao je slučaj s emisijom „48 sati svadba“ koja se prikazuje na programu RTS. U epizodi koja je prikazana 2. oktobra mladoženja je izjavio da ponekad šamara svoju devojkicu, ali da to ne utiče na njihovu vezu. Nakon prikazivanja epizode u kojoj se javno podstiče i odobrava nasilje u porodici Odbor za ravnopravnost polova Skupštine Srbije uputio je zahtev direktoru RTS Aleksandru Tijaniću da podnese ostavku i Upravnom odboru RTS da ga razreši te funkcije.⁶¹ O ovom predlogu se raspravljalo i u Skupštini.⁶² Međutim, Aleksandar Tijanić je demantovao da je prikazivanjem emisije promovisano nasilje u porodici jer je mladić u narednoj epizodi izrazio kajanje za svoje postupke i obećao da će prestati sa svojim nasilničkim ponašanjem.⁶³

Emitovanje emisije s elementima nasilja u porodici osudile su mnoge nevladine organizacije kao i veliki broj poslanika u Narodnoj skupštini. Najoštrije kritike iznele su poslanice Liberalno demokratske partije (LDP) i Demokratske stranke (DS).

Međutim, nekoliko dana posle sednice Odbora za ravnopravnost polova na kojoj je jednoglasno usvojen zahtev za smenu Aleksandra Tijanića, došlo je do sukoba između članica odbora. Predstavnice Demokratske stranke Srbije i Nove Srbije (DSS-NS) su demantovale da su glasale za ovaj zahtev.⁶⁴

18. Zaključak

Nedostaci zakonodavstva. – Krivičnim zakonikom od 2006. godine drastično su smanjene kazne za počinioce nasilja u porodici. Međutim, kaznena politika sudova se nije promenila. Takođe, zakonsko smanjenje kazni imalo je negativan efekat na procenat nasilja u porodici.

Pored toga što je Porodičnim zakonom predviđena hitnost postupka i određen rok za zakazivanje prvog ročišta ne postoji ni jedna odredba o narednim ročištima niti o obaveznosti dužine celog postupka. Zbog toga, kao što smo naveli, sudski postupci traju dugo, čak i po sedam meseci.

61 <http://www.danas.co.yu/20071005/hronika1.html#4>.

62 <http://www.danas.co.yu/20071004/dogadjajdana1.html>.

63 <http://www.danas.co.yu/20071004/dogadjajdana1.html#1>.

64 <http://www.danas.co.yu/20071009/hronika1.html>.

U pojedinim članovima Krivičnog zakonika i Porodičnog zakona koji se ne odnose direktno na nasilje u porodici ostavlja se mogućnost „zaštite“ počinitelja nasilja.

Po članu 153, stav 2 Porodičnog zakona počiniocu se daje mogućnost da izbegava svoju obavezu izdržavanja što povlači i zanemarivanje deteta. Jedina „očigledna nepravda“ koja bi trebalo da bude relevantna je nepravda prema detetu; uticaj materijalnih sredstava na zdravlje, obrazovanje i dr. Zbog rada na crno potrebno je u zakonu definisati načine određivanja minimalne sume za izdržavanje i izvršenje davanja izdržavanja. Ne može se dužnik izdržavanja zaštititi od obaveze tako što će se ugroziti egzistencija deteta.

Krivični zakonik u članu 114, stav 8 govori o ubistvu člana porodice koji je zlostavljan i propisuje kaznu zatvora od trideset do četrdeset godina dok se članu 194, stav 4 kao sankcija za počinioca određuje zatvor od tri do dvanaest godina. Potrebno je napomenuti da se u oba slučaja govori o ubistvu kojem je prethodilo psihičko ili fizičko zlostavljanje te je neophodno uskalditi kazne u članovima 114 i 194 koje se odnose na nasilje u porodici.

Rodoskrnavljenje je krivično delo koje je predviđeno u članu 197 Krivičnog zakonika. Psihičke posledice za dete mogu biti teže ukoliko je polni čin izvršen od roditelja, nego od drugog lica. Kaznu određenu u članu 197 za rodoskrnavljenje treba revidirati tako da minimum bude 3 godine, a maksimum 10 godina. Ukoliko je nastupila smrt deteta ovo krivično delo treba razmatrati kao teško ubistvo i odrediti raspon kazne na osnovu člana 114, stav 7 Krivičnog zakonika.

19. Preporuke

Istraživanja su pokazala da je najveći problem zaštite žrtava nasilja nepoštovanje odredaba domaćih zakona, nesaradnja civilnog i državnog sektora kao i otpor sudija prema implementaciji međunarodnih konvencija. Adekvatna zaštita žrtava nasilja moguća je preduzimanjem sledećih koraka:

- Pooštavanje zaprečenih kazni za krivična dela sa elementima nasilja u porodici;
- Uspostavljanje jedinstvene sudske prakse za celu teritoriju Srbije tako što će Vrhovni sud aktivno kontrolisati rad opštinskih i okružnih sudova;
- Uticaj na bolju saradnju civilnog i državnog sektora i obostrano korišćenje iskustava i informacija;
- Oformiti mehanizme prevencije i ekonomske pomoći žrtvama nasilja;
- Veoma je bitno da se sprovede obuka svih lica koja rade u timovima državnih organa; posebno predvideti obuke za policiju i lica zaposlena u centrima za socijalni rad;

- Oformiti mobilne timove koji bi žrtvama bili dostupni 24 časa i napraviti strategiju mreže timova;
- Uspostaviti jedinstvenu bazu podataka za slučajeve nasilja u porodici;
- Omogućiti saradnju između sigurnih kuća koja su pod okriljem nevladinih organizacija i centara za socijalni rad;
- Organizovati edukativne seminare za sudije kako bi lakše mogli da primene standarde iz međunarodnih konvencija.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

347.9(497.11)

343.9.02(497.11)

341.322.5(497.11)

342.724(497.11)

343.54/.55(497.11)

MONITORING i izveštavanje o aktivnostima
pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog
kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici
: izveštaj / [priredio] Beogradski centar za ljudska prava.
– Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2008
(Beograd : Dosije). – 80 str. ; 23 cm

Tiraž 1.200. – Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-7202-103-5

1. Београдски центар за људска права

a) Правне институције – Мониторинг – Србија

b) Правосудни органи – Мониторинг – Србија

COBISS.SR-ID 146070284